

**ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΚΑΙ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ

ΠΜΣ «ΝΟΜΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ»

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Επιβλέπουσα καθηγήτρια: Ευγενία Κριτσέλη

Επιμέλεια: Αθανάσιος Δ. Αθανασιάδης [thanassisathan@yahoo.gr]

A.M. 7109 M 019

Τίτλος διπλωματικής:

**Επιτήρηση και ποινική καταστολή στην
Ευρωπαϊκή Ένωση, σε σχέση με την ελληνική
δικαιοταξία**

Πάντειο Πανεπιστήμιο

Τμήμα Δημόσιας Διοίκησης

Μεταπτυχιακή κατεύθυνση: Νομικός Πολιτισμός

Τριμελής Επιτροπή: Κριτσέλη Ε., Μαρκαντωνάτου-Σκαλτσά Α., Μιχόπουλος Μ.

Αθήνα, Σεπτέμβριος 2012

Στη μνήμη του πατέρα μου

« Επίτευξις ισορροπίας μεταξύ ασφάλειας και ελευθερίας: ιδού το φλέγον
ζήτημα της εποχής μας »

Αριστόβουλος Μάνεσης

René Magritte, *L'Assassin menacé*, 1927

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στην παρούσα μελέτη γίνεται μία απόπειρα σκιαγράφησης των εξελίξεων στο χώρο του ευρωπαϊκού ποινικού δικαίου, στον ευαίσθητο τομέα της αντεγκληματικής πολιτικής που ευρύνεται ολοένα εγείροντας έντονο προβληματισμό σε όσους διακονούν τις εθνικές δικαιοταξίες. Προηγείται η σκιαγράφηση των πηγών του νομικού μας πολιτισμού όσον αφορά τα θεμελιώδη δικαιώματα, με άξονα αναφοράς τη διαπλοκή του εθνικού δικαίου, με κεντρικό πυλώνα το Σύνταγμα, με τα σχετικά ευρωπαϊκά νομοθετήματα. Ακολουθεί, στο δεύτερο μέρος, μία κατά το δυνατό κατατοπιστική θεώρηση για τις τάσεις της αντεγκληματικής πολιτικής στη χώρα μας αλλά και διεθνώς (προπάντων δε στα Δυτικά συστήματα απονομής ποινικής δικαιοσύνης), ιδίως όσον αφορά τους διάφορους κινδύνους που αναφύονται στην πράξη από πολιτικές για την πρόληψη και την καταστολή του εγκλήματος. Κίνδυνοι που συνυφαίνονται με ένα φλέγον ζήτημα, για τις εθνικές και υπερεθνικές δικαιοταξίες, ισορρόπησης μεταξύ ασφάλειας και ελευθερίας, ιδίως στην εποχή μας με την έξαρση των νέων τεχνολογιών και τις πολλαπλές δυνατότητες που απορρέουν από τη διόγκωση της (οικονομικής κυρίως) παγκοσμιοποίησης, όπου φαίνεται σαφώς να υπερέχει και να υπηρετείται η ασφάλεια, σε βάρος πολλές φορές ατομικών ελευθεριών. Με αυτή την έννοια, η ανάλυση που ακολουθεί στο τρίτο μέρος επικεντρώνει, παραδειγματικά, σε έναν ιδιαίτερος ευαίσθητο τομέα, αυτόν του κοινωνικού ελέγχου μέσα από πολιτικές ποινικής καταστολής στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, καλώντας σε αναστοχασμό για τη δυναμική των σχετικών εξελίξεων στο μέλλον μιας ΕΕ που ταλανίζεται σφοδρά από τον δημοσιονομικό, ιδίως, εκτροχιασμό πολλών κρατών μελών της. Θα δούμε, ειδικότερα, τη λειτουργία του ποινικού δικαίου εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης, μετά τη θέση σε ισχύ της Συνθήκης της Λισαβόνας (1.12.2009) και προβλήματα που εγείρονται από τη νέα αυτή δικαιοπαραγωγική πολιτική που έχουν αναλάβει τα κράτη μέλη. Ο διαμορφούμενος χώρος ενός «ευρωπαϊκού ποινικού δικαίου» εγείρει προβληματισμούς για το μέλλον μας -ας θεωρηθεί αυτή η μελέτη μικρή συμβολή στην κατανόηση του πολυδαίδαλου αυτού φαινομένου.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ	σ. 2
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	σ. 7

ΜΕΡΟΣ Α΄

Α. ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΤΑ ΘΕΜΕΛΙΑ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΚΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΝΟΜΙΚΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

1. Η σχέση του Συντάγματος προς το διεθνές και το ενωσιακό δίκαιο	σ.
1.1. Σχέση Συντάγματος και κανόνων του διεθνούς δικαίου	σ. 9
1.2. Σχέση Συντάγματος και ενωσιακού δικαίου	σ. 10
2. Θεμελιώδη δικαιώματα και η κατοχύρωσή τους στην Ευρώπη	
2.1. Ιστορική αναδρομή	σ. 15
2.2. Συμπαγής κι αυξανόμενη δραστηριότητα στην προστασία ανθρωπίνων δικαιωμάτων	σ. 17
2.3. ΧΘΔΕΕ, ΕΣΔΑ: Η Συνθήκη της Λισαβόνας αναβαθμίζει θεσμικά το ευρωπαϊκό σύστημα προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων	
2.3.1. ΧΘΔΕΕ	σ. 20
2.3.2. Αποτελεσματικότητα του Χάρτη	σ. 22
2.3.3. Κριτική στον Χάρτη	σ. 23
2.3.4. Η κατοχύρωση θεμελιωδών δικαιωμάτων των πολιτών στο ΧΘΔΕΕ από την άποψη του ποινικού δικαίου	σ. 28
2.3.4.1. Η εν κινδύνω προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων κατά τον ΧΘΔΕΕ	σ. 28
2.3.4.2. Ειδικότερα η αρχή ne bis in idem	σ. 29

2.3.5. Προσχώρηση της ΕΕ στην ΕΣΔΑ

σ. 33

ΜΕΡΟΣ Β΄

**Β. ΠΡΟΣ ΕΝΑ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΠΟΙΝΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ -ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΙ
ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΠΙΤΗΡΗΣΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΠΟΙΝΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΟΛΗ**

**3. Η ποινική καταστολή σε εθνικό και υπερεθνικό πλαίσιο και θεμελιώδεις
αρχές μιας έλλογης ευρωπαϊκής αντεγκληματικής πολιτικής**

3.1. Ποινική καταστολή -εννοιολογική οριοθέτηση

σ. 36

3.2. Η εξελισσόμενη διεθνοποίηση του ποινικού δικαίου

σ. 37

3.3. Η ποινική καταστολή στην ΕΕ-προλεγόμενα

σ. 38

**4. Θεμελιώδεις αρχές που αφορούν το ποινικό δίκαιο σε σχέση με τα
θεμελιώδη δικαιώματα και τις αρχές του κράτους δικαίου**

σ. 39

**5. Η εδραίωση του κράτους ασφάλειας και οι εντεινόμενες προκλήσεις για
την προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων**

σ. 43

5.1. Επιτήρηση και τιμωρία -homage στον Φουκώ

σ. 44

**5.2. Μετά τον Φουκώ -το φιλελεύθερο ποινικό δίκαιο στην Ευρώπη (και
τον Δυτικό κόσμο)**

5.2.1. Μοντέλα επιτήρησης στη σύγχρονη αντεγκληματική πολιτική

σ. 46

**5.2.2. Νεοφιλελευθερισμός και δίκαιο· προεκτάσεις πολιτικών υπέρ της
ασφάλειας, σε βάρος ατομικών ελευθεριών και θεμελιωδών δικαιωμάτων**

σ. 50

5.3. Επιτήρηση και τιμωρία στην ελληνική πραγματικότητα

5. 3.1. Φόβος και ενδυνάμωση του ποινικού κράτους

σ. 55

5.3.2. Το μεταναστευτικό ζήτημα ως πολιτικό και δημοκρατικό διακύβευμα
σ. 58

5.3.3. Η τρομοκρατία στην ελληνική έννομη τάξη: χαρακτηριστικό παράδειγμα ρυθμίσεων ενός κράτους ασφάλειας (άρ. 187Α ΠΚ και 253Α του ΚΠΔ)
σ. 61

ΜΕΡΟΣ Γ'

Γ. ΑΝΤΕΓΚΛΗΜΑΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΤΗΝ ΕΕ

6. Ευρωπαϊκό ποινικό δίκαιο - work in progress
σ. 67

6.1. Οι πρώτες επεμβάσεις της ΕΕ στο χώρο του ποινικού δικαίου των κρατών μελών
σ. 68

6.2. Η ποινική δικαιοδοσία της Ευρωπαϊκής Ένωσης στο πλαίσιο της Συνθήκης της Λισαβόνας –εποχή του Ευρωπαϊκού Ποινικού Δικαίου; σ. 71

7. Ο Χώρος ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης
σ. 74

7.1. Το συνεργατικό μοντέλο θεσμοθέτησης ποινικών κανόνων μεταξύ της ΕΕ και των κρατών μελών και εξαιρέσεις
σ. 78

7.2. Europol και Eurojust
σ. 78

7.2.1. Europol
σ. 80

7.2.2. Eurojust
σ. 81

7.3. Ευρωπαϊκή Εισαγγελική Αρχή
σ. 84

7.4. Δημοκρατικό έλλειμμα στο σύστημα δικαστικής συνεργασίας –σύννοψη
σ. 87

8. Η αρχή της αμοιβαίας αναγνώρισης στο «ευρωπαϊκό ποινικό δίκαιο»
σ. 88

8.1. Ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης –Το πρώτο μεγάλο νομοθετικό βήμα αμοιβαίας αναγνώρισης
σ. 90

9. Η αρχή της εναρμόνιση του ουσιαστικού ποινικού δικαίου στην ΕΕ

σ. 93

10. Οι θεμελιώδεις αρχές της ευρωπαϊκής αντεγκληματικής πολιτικής και η απόφαση-πλαίσιο 2002/475/ΔΕΥ για την αντιμετώπιση της τρομοκρατίας

σ. 98

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

σ. 101

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

σ. 103

Ελληνόγλωσση

σ. 103

Ξενόγλωσση

σ. 113

Ηλεκτρονικές πηγές

σ. 113

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Αρχικά, θα αναφερθούμε στην, εθνική και υπερεθνική, προστατευτική για τα ανθρώπινα δικαιώματα νομοθεσία, προτού επιχειρήσουμε ακολούθως να ιχνηλατήσουμε την τεταμένη σχέση μεταξύ της ασφάλειας (ως ενός ελαστικού -στη θεώρησή του, όσο και ως προς την πολιτική χρήση του- αγαθού που προκρίνεται διαρκώς η νομική του σημασία, στο όνομα της εύρυθμης και εύτακτης λειτουργίας του κράτους και της κοινωνίας) και της ελευθερίας όσων πλήττονται από τις πολιτικές υπέρ της ασφάλειας, τις οποίες ολοένα υιοθετούν τα κράτη στην ανασφαλή εποχή μας¹. Η μελέτη μας διαρθρώνεται

¹ Για μία πολυπρισματική θεώρηση του δίπολου ανάμεσα στην (κρατικά και υπερκρατικά ολοένα διασφαλιζόμενη) ασφάλεια και τα θιγόμενα από το πρώτο πλέγμα πολιτικών θεμελιώδη δικαιώματα των κοινωνιών, βλ. στο συλλ. έργο (2005) Ανθόπουλος Χ, Κοντιάδης Ξ, Παπαθεοδώρου Θ. (επιμ.) *Ασφάλεια και δικαιώματα στην κοινωνία της διακινδύνευσης*. Επίσης, ενδεικτικά από την πλούσια βιβλιογραφία: Μαντζούφας Π. (2006), *Συνταγματική προστασία των δικαιωμάτων στην κοινωνία της διακινδύνευσης* (Υγεία, ιδιωτικότητα, περιβάλλον), Κατσαρής Ε. (2007), *Το δικαίωμα του πολίτη στην ασφάλεια: Κατά την άσκηση αστυνομίας δημόσιας ασφάλειας* (Νέες οπτικές στη σύγχρονη κοινωνία της διακινδύνευσης), Φραγκάκης Ν. (2009), *Σε αναζήτηση μέτρου μεταξύ ελευθερίας και ασφάλειας*, Παπαθεοδώρου Θ. (2009), *Επιτηρούμενη δημοκρατία: Η ηλεκτρονική παρακολούθηση των πολιτών στην κοινωνία της διακινδύνευσης*. Ειδικά για τον όρο «κοινωνία της διακινδύνευσης», που εισήγαγε στην κοινωνική και πολιτική θεωρία ο κοινωνιολόγος Ούλριχ Μπεκ [Ulrich Beck], ας σημειώσουμε εδώ ότι χαρακτηρίζεται ως «μία φάση εξέλιξης της σύγχρονης κοινωνίας, στην οποία οι κοινωνικές, πολιτικές, οικολογικές και ατομικές διακινδυνεύσεις που προκαλούνται από τη δυναμική της ανανέωσης ξεφεύγουν όλο και περισσότερο από τους θεσμούς ελέγχου και εξασφάλισης που είχε δημιουργήσει η βιομηχανική κοινωνία». Η καταστροφή της φύσης γίνεται κινητήρια δύναμη της κοινωνίας, διότι - σε αντίθεση προς τον κίνδυνο (*Gefahr*) - η διακινδύνευση (*Risiko*) δεν είναι τοπικά περιορισίμη, δεν μπορεί να καταλογισθεί σε συγκεκριμένα άτομα και δεν αποτελεί αντικείμενο ασφάλισης. Οι διακινδυνεύσεις είναι πλέον τεράστιες και δεν μπορούν ούτε να αντιμετωπιστούν ούτε να αντισταθμιστούν αποτελεσματικά. Σε μια κατάσταση, όπου τα μέτωπα αντιπαράθεσης και τα κοινωνικά συμφέροντα είναι ιδιαίτερα ρευστά, διαπιστώνεται ένα είδος πολέμου όλων εναντίον όλων και η κοινωνία δημιουργεί ανέλεγκτες «δυναμικές αυτοκαταστροφής». Σε μια τέτοια κατάσταση σκοπός πρέπει να είναι «η πραγμάτωση της απαίτησης για αυτοκαθορισμό των ανθρώπων», η οποία μπορεί να ικανοποιηθεί με το άνοιγμα της πολιτικής στα οικολογικά ζητήματα, με τη δράση των ατόμων για το μετασχηματισμό της κοινωνίας από τα κάτω, καθώς και με (ρευστές και χαρακτηριζόμενες από «αμφιβολία») συμμαχίες ενάντια στις ποικίλες διακινδυνεύσεις. Αναλυτικότερα, βλ. Beck (1992) *Risk Society: Towards a New Modernity*, (1995) *Ecological Politics in an Age of Risk* και το πιο πρόσφατο έργο του (2009) *World at Risk*, όπου ευρύνει την προβληματική του από μία «υλιστικά κοσμοπολίτικη» κοινωνιολογική σκοπιά για τη νέα δυναμική που προσλαμβάνει σε παγκόσμιο επίπεδο η ανάγκη για ασφάλεια σε κοινωνίες που ταλανίζονται από δομικές οικονομικές κρίσεις και από συνοδευτικά φαινόμενα κοινωνικής αναταραχής και διογκούμενου φόβου (τρομοκρατία, εγκλήματα πλανητικών διαστάσεων κτλ.). Η έννοια της «κοινωνίας της διακινδύνευσης» εισήχθη από τον Ο. Μπεκ την επομένη της οικολογικής καταστροφής του Τσερνομπίλ για να αποδώσει την είσοδο σε μια νέα φάση ανάπτυξης της σύγχρονης κοινωνίας, στην οποία οι κίνδυνοι που δημιουργήσαν οι ίδιοι οι άνθρωποι συνεπάγονται το ενδεχόμενο ακόμη και της αυτοκαταστροφής του ανθρώπινου είδους. Γύρω από την έννοια αυτή έχει αναπτυχθεί ένα πλούσιο θεωρητικό πλαίσιο μέσα στο οποίο αναπτύσσεται η σημερινή διεθνής νομικοπολιτική συζήτηση για το πρόβλημα της σχέσης μεταξύ ελευθερίας και ασφάλειας. Όσο η εποχή μας γίνεται ολοένα και πιο επικίνδυνη, τόσο δυσκολότερη γίνεται η υπόθεση των θεμελιωδών

σε τρία μέρη. Στο πρώτο μέρος, εκτίθενται αδρομερώς οι ουσιώδεις εκφάνσεις του νομικού μας πολιτισμού, στην εθνική και ευρωπαϊκή του διάσταση. Ειδικότερα, αναλύονται οι πηγές στις οποίες εδράζεται στο εθνικό και ευρωπαϊκό δίκαιο η κατοχύρωση των θεμελιωδών δικαιωμάτων, αφού προηγουμένως έχει σκιαγραφηθεί η διαπλοκή του Συντάγματός μας με το ενωσιακό δίκαιο. Στο δεύτερο μέρος, ανακαλείται το εμβληματικό έργο του Μισέλ Φουκώ *Επιτήρηση και Τιμωρία* και εστιάζουμε στους δύο αυτούς πόλους της σύγχρονης αντεγκληματικής πολιτικής, με τις διάφορες πολιτικές επιτήρησης να θέτουν ζητήματα δικαιοσύνης στη διαπλοκή τους ή κάποτε στην υπερίσχυσή τους σε σχέση με τις κλασικές τιμωρητικές πολιτικές. Τα συστήματα επιτήρησης σχετίζονται και με την τεράστια ανάπτυξη των πληροφοριακών και επικοινωνιακών συστημάτων², καθώς καθιστούν τον ευρύτερο χώρο του κοινωνικού ελέγχου ολοένα και πιο ρευστό και δημιουργούν ερωτηματικά για τη σύζευξη ή ισορρόπηση επιτηρητικών και τιμωρητικών πολιτικών. Γίνεται, μάλιστα, παραδειγματική αναφορά στην ελληνική πραγματικότητα σε σχέση με τα προβλήματα που εγέρθηκαν από τη χωλή μεταναστευτική πολιτική μας καθώς και την αντιτρομοκρατική μας νομοθεσία. Στο τρίτο μέρος αναλύεται η αντεγκληματική πολιτική στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, με άξονα αναφοράς τα προβλεπόμενα στη Συνθήκη της Λισαβόνας και τη συνύφανση της -ρητώς θεμελιώδους- αρχής της αμοιβαίας αναγνώρισης στα ευρωπαϊκά ποινικά πράγματα με την αρχή της εναρμόνισης (ή προσέγγισης) κανόνων του ουσιαστικού ποινικού δικαίου. Η κριτική ανάλυση των δύο παραπάνω αρχών αναδεικνύει κρίσιμες πλευρές του λεγόμενου «ευρωπαϊκού ποινικού δικαίου», νοούμενου ως της ελάχιστης βάσης συνεννόησης και συμπόρευσης στις ποινικές νομοθεσίες των κρατών μελών. Το φαινόμενο της τρομοκρατίας αναλύεται ως

δικαιωμάτων. Στην «κοινωνία της διακινδύνευσης» ερχόμαστε αντιμέτωποι και με έναν άλλο καινούργιο κίνδυνο: να περάσουμε από την «εποχή των δικαιωμάτων» στην εποχή της «έκλειψης των δικαιωμάτων», σε έναν συνταγματισμό χωρίς δικαιώματα.

² Είναι πολύ συχνές, λόγου χάρη, οι ειδησεογραφικές αναφορές σε παρακολουθήσεις πραγματοποιούμενες από κρατικά όργανα ή άλλους οργανισμούς, οι οποίες συχνά προβληματίζουν ειδήμονες και μη για τυχόν παραβιάσεις θεμελιωδών δικαιωμάτων και αρχών του κράτους δικαίου.

χαρακτηριστικό παράδειγμα των τάσεων της αντεγκληματικής πολιτικής που περιγράφουμε ως επικρατούσες.

ΜΕΡΟΣ Α΄ : ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΤΑ ΘΕΜΕΛΙΑ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΚΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΝΟΜΙΚΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

1. Η σχέση του Συντάγματος προς το διεθνές και το ενωσιακό δίκαιο

1.1. Σχέση Συντάγματος και κανόνων του διεθνούς δικαίου

Κάθε συγκεκριμένο Σύνταγμα που εγκαθιδρύει την κυριαρχία του δήμου (λαϊκή κυριαρχία) συγκεκριμενοποιεί το εκάστοτε θεσμικό περιεχόμενο της δημοκρατίας, όπως αυτό προκύπτει από τις κατ' ιδίαν συνταγματικές ρυθμίσεις. Το συνταγματικό κράτος ιστορικά προήλθε από την άρνηση του απολυταρχικού κράτους και νοηματικά βρίσκεται στον αντίποδά του. Με αυτή τη λογική, η δημοκρατική αρχή³ ως κριτήριο νομικής εγκυρότητας των

³ Η δημοκρατική αρχή είναι η κορυφαία οργανωτική αρχή του πολιτεύματος. Βλ. Τσάτσος, Δ. (2010: σσ. 353-382), *Πολιτεία*. Πβ. Μανιτάκης, Α. (2004) *Ελληνικό Συνταγματικό Δίκαιο*, (τ. 1, Θεμελιώδεις έννοιες): «Το Σύνταγμα προσλαμβάνεται σήμερα κυρίως ως κανονιστικό θεμέλιο της έννομης τάξης και ύπατη πηγή Δικαίου». Ως θεμελιώδης κανόνας της έννομης τάξης το Σύνταγμα ενεργεί ως *μήτρα κανονιστική θεμελιωδών αρχών και δικαιωμάτων*. Με αυτή την ιδιότητα το Σύνταγμα λειτουργεί – πέρα από οργανωτικό θεμέλιο και σκελετός της κρατικής εξουσίας- «ως α) ύπατη πηγή δικαίου και δικαιωμάτων, β) ως εστία πρωταρχική της δικαικής ρύθμισης και διάπλασης νέων δικαιωμάτων, και γ) ως αστείρευτη δεξαμενή ερμηνευτικών κριτηρίων» (Μανιτάκης, ό.π. σσ. 130-131). Όσον αφορά τη δημοκρατική αρχή στην ΕΕ, ως ιδιόμορφη υπερεθνική ένωση πολιτών και κρατών, καθιερώθηκε σταδιακά η αντιπροσωπευτική και (μετά τη συνθήκη της Λισαβόνας) η συμμετοχική της μορφή. Η ιδιομορφία στο πλαίσιο της ΕΕ είναι ότι η μεταφορά των αρμοδιοτήτων από τα κράτη μέλη στην ΕΕ, κατά τη συντελούμενη διαδικασία ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, προϋποθέτει, από το ξεκίνημά της ήδη, την προστασία των θεμελιωδών αρχών των εθνικών συνταγμάτων, ανάμεσα στις οποίες και η δημοκρατική αρχή. Η τελευταία αναγνωρίζεται ήδη ως νομική αρχή από το Δικαστήριο του Λουξεμβούργου και επιτάσσει ως αρχή της ΕΕ την αναλογική τήρηση της εθνικά κατοχυρωμένης αυτής αρχής, στην κατεύθυνση δημιουργίας μιας ευρωπαϊκής κυριαρχίας, με δική της ταυτότητα και δικές της αξίες, συμπληρωματικής προς την εκάστοτε εθνική κυριαρχία. Για να τονωθεί ο δημοκρατικός χαρακτήρας των ενωσιακών θεσμών και διαδικασιών επήλθαν σταδιακά τροποποιήσεις στις ιδρυτικές συνθήκες (με σημεία αναφοράς το 1989, οπότε καθιερώθηκε η άμεση και καθολική ψηφοφορία για την εκλογή μελών του ευρωπαϊκού κοινοβουλίου, και τη Συνθήκη του Μάαστριχτ που ερέθισε, με τη μεταβίβαση πολλών εξουσιών από τα κράτη μέλη στην ΕΕ, τα ανακλαστικά κρατών όπως η Γερμανία σχετικά με το σεβασμό της δημοκρατικής αρχής, πλουτίζοντας από τότε τη μεγάλη συζήτηση για το δημοκρατικό έλλειμμα στην ΕΕ), με κατάληξη στο παρόν τη διαμόρφωση αντιπροσωπευτικής και συμμετοχικής δημοκρατίας, ενώ αναγνωρίζεται ειδικός νομιμοποιητικός ρόλος στα εθνικά κοινοβούλια, κατ' άρθρο 12 ΣΕΕ. Στο σημείο αυτό, μάλιστα, γίνεται λόγος για σημαντική θεσμική καινοτομία που καθιερώνει η συνθήκη της Λισαβόνας, σχετικά με τον υπερεθνικό-ευρωπαϊκό θεσμικό ρόλο των εθνικών κοινοβουλίων. Έτσι τα τελευταία οφείλουν, ανάμεσα στα άλλα, να αξιολογούν την υλοποίηση των πολιτικών της ΕΕ ως προς τον (ευαίσθητο

νόμων ή άλλων πολιτειακών πράξεων ή διαδικασιών προκύπτει καταρχήν από τις επιμέρους συνταγματικές ρυθμίσεις (στην ιστορική τους διαδρομή). Από τη ρυθμιστική εμβέλεια του Συντάγματος⁴ -η οποία εκτείνεται από την οργάνωση του κράτους και την πρόβλεψη κρατικών πολιτικών ως τις θεμελιώδεις ρυθμιστικές αρχές της κοινωνικής συμβίωσης- ιδιαίτερη σημασία για την απονομή της ποινικής δικαιοσύνης που θα μας απασχολήσει παρακάτω έχει η ρητή και ειδική κατοχύρωση των θεμελιωδών δικαιωμάτων και των αρχών του κράτους δικαίου. Δημοκρατία και δικαιώματα του ανθρώπου είναι άλλωστε οι δύο τομείς που ο συντακτικός νομοθέτης ρητά εξαίρεσε στο άρθρο 28 παρ. 3 του Συντάγματος και από τη δικαιοδοσία των διεθνών οργανισμών και των διεθνών δεσμεύσεων της χώρας μας, απαγορεύοντας την προσβολή τους μέσω των διεθνών συνθηκών ή συμφωνιών⁵. Στο ζήτημα της σχέσης της εθνικής μας έννομης τάξης με τη διεθνή (παλιότερα και την κοινοτική) έννομη τάξη η κρατούσα άποψη είναι πως κατά το άρθρο 28 του Συντάγματος τυποποιείται η τυπική υπεροχή των κανόνων του διεθνούς δικαίου απέναντι στους νόμους (με τη στενή ουσιαστική έννοια, που δεν περιλαμβάνει το Σύνταγμα), κατοχυρώνεται με άλλα λόγια η υπερνομοθετική αλλά υποσυνταγματική ισχύς τους⁶.

1.2. Σχέση Συντάγματος και ενωσιακού δικαίου

Στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ) ειδικά, που με τη Συνθήκη της Λισαβόνας έχει πια και νομική προσωπικότητα, και με βάση τα θεμελιώδη χαρακτηριστικά της έννομης τάξης της, αναγνωρίζεται -από το σύνολο των εθνικών δικαστηρίων και από πολλά Συντάγματα κρατών μελών- η

πολιτικά) χώρο ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης και να μεριμνούν για την τήρηση της αρχής της επικουρικότητας, ιδίως με βάση τα δύο Πρωτόκολλα που προσαρτήθηκαν στη Συνθήκη (Πρωτόκολλο 1: «σχετικά με το ρόλο των εθνικών κοινοβουλίων στην ΕΕ», Πρωτ. 2: «σχετικά με την εφαρμογή των αρχών της επικουρικότητας και της αναλογικότητας»). Αναλυτικά, βλ. βλ. Πλιάκου (2012: σ.69-80).

⁴ Βλ. Μανιτάκης, Α. (2004: σ. 122 επ.).

⁵ Μανιτάκης, Α. (2004: σ. 308).

⁶ Ράικος, Α. (2011α: σ.396-397) *Συνταγματικό δίκαιο: Γενική πολιτειολογία-Εισαγωγή στο συνταγματικό δίκαιο και οργανωτικό μέρος*, τ. 1., Αθήνα.

αυτονομία της ενωσιακής έννομης τάξης⁷. Απότοκο της αυτονομίας αυτής (και απέναντι στο διεθνές δίκαιο και έναντι των εννόμων τάξεων των κρατών μελών της) είναι πως τα υποκείμενα του ενωσιακού δικαίου είναι πέρα από τα κράτη μέλη, ενώ η εφαρμογή του ενωσιακού δικαίου από τα κράτη μέλη οφείλει να είναι ομοιόμορφη και ενιαία, τόσο *ratione temporis* όσο και *ratione loci*⁸. Σε σχέση, πάλι, με την αρχή της υπεροχής⁹ του κοινοτικού και ήδη ενωσιακού δικαίου σε σχέση με το εσωτερικό δίκαιο, αυτή θεμελιώθηκε στις ιδρυτικές συνθήκες της ΕΕ, ενώ η νομολογία του Δικαστηρίου της ΕΕ (ΔΕΕ· πρώην ΔΕΚ), που παγίως την αναγνωρίζει, προσδιόρισε ως απόλυτη και την εμβέλεια της αρχής αυτής: οι αντίθετοι εθνικοί κανόνες μένουν ανεφάρμοστοι (δεν ακυρώνονται) όποτε συγκρούονται με το Δίκαιο της Ένωσης, ενώ γεννάται παράλληλα υποχρέωση των κρατών μελών να τους αντικαταστήσουν. Η άποψη αυτή είναι αμφιλεγόμενη κατά μερίδα της θεωρίας, που επιμένει στην υποσυνταγματική ισχύ του ενωσιακού δικαίου σε περιπτώσεις όπου θίγεται η δημοκρατική αρχή και η λαϊκή κυριαρχία του

⁷ Η αυτονομία του ενωσιακού δικαίου δεν είναι απόλυτη έναντι του δικαίου των κρατών μελών. Η ενωσιακή έννομη τάξη αποτελεί ενιαίο σύνολο με το νομικό σύστημα των κρατών μελών. Επ' αυτού τρεις κατασκευές είναι δυνατές: η πρώτη, που φαίνεται ορθότερη, αναγνωρίζει μία *sui generis* ενότητα, το περιεχόμενο της οποίας προσδιορίζεται συν των χρόνων· η δεύτερη δέχεται ότι το νομικό σύστημα των κρατών εντάσσεται στην έννομη τάξη της Ένωσης [«υπεροχή» του δικαίου της]· η τρίτη, κατά τη νομολογία του Δικαστηρίου της ΕΕ, θεωρεί ότι η ενωσιακή έννομη τάξη συνιστά μέρος του νομικού συστήματος των κρατών μελών. Πβ. Χριστιανός Β. (2011: 28-29), *Εισαγωγή στο Δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης*. Η αυτονομία της ενωσιακής έννομης τάξης αναλύεται σε αυτονομία έναντι της διεθνούς έννομης τάξης αλλά και έναντι των εθνικών έννομων τάξεων: για τη δεύτερη διάσταση αξίζει να πούμε ότι αφενός αυτόνομα ενεργοποιείται η εφαρμογή και ερμηνεία των ενωσιακών κανόνων, άσχετα από την ύπαρξη εθνικών κανόνων, κι αυτό για να διασφαλιστεί η ενότητα και αποτελεσματικότητα του ενωσιακού κανόνα, αφετέρου ο τελευταίος κρίνεται ως προς το κύρος και την αποτελεσματικότητά του με κριτήριο τους κανόνες και τις αρχές που διέπουν το ίδιο το ενωσιακό δίκαιο, με χαρακτηριστικό παράδειγμα εδώ τα θεμελιώδη δικαιώματα που διασφαλίζονται, κατά τη νομολογία του ΔΕΚ, στο ενωσιακό δίκαιο από τις γενικές αρχές του (ενωσιακού) δικαίου (περί προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων). Αναλυτικά: Χριστιανός κ.ά. (2011: σ. 1-26). Επίσης, για την αρχή της υπεροχής του ενωσιακού δικαίου: Πλιάκου, Α. (2012: 298-300) *Το δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης: Θεσμικό και ουσιαστικό δίκαιο*, καθώς και σε Χριστιανού κ.ά. (2011: σ. 28 επ.), *Το δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης μέσα από τη νομολογία*, ενώ μία συνθετική θεώρηση σε Λίνας Παπαδοπούλου (2009) *Εθνικό Σύνταγμα και Κοινοτικό Δίκαιο: το ζήτημα της «υπεροχής»*. Πβ. και Παπαδοπούλου Λ. (2003: 147-199), *Η συνταγματική οικοδόμηση της Ευρώπης από τη σκοπιά του ελληνικού συντάγματος*, στο: Μανιτάκης Α., Παπαδοπούλου Λ. (επιμ.) *Η προοπτική ενός Συντάγματος για την Ευρώπη*.

⁸ Β. Χριστιανός, ό.π. σ. 29. Μάλιστα, παγίως αναγνωρίζεται ότι αυτόνομα ερμηνεύονται οι όροι και οι κανόνες του πρωτογενούς και παράγωγου ενωσιακού δικαίου, για να διασφαλιστεί η ομοιόμορφη και αποτελεσματική εφαρμογή τους στο σύνολο της Ένωσης. Βλ. επίσης: Χριστιανού Β. κ.ά. (2011: σ. 1-23, εδώ σ. 17) *Το δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης μέσα από τη νομολογία*.

⁹ Όρια αυτής της αρχής είναι πάντως ο σεβασμός προς τις βάσεις του δημοκρατικού πολιτεύματος και τα ανθρώπινα δικαιώματα. Βλ. Λ. Παπαδοπούλου (2009: σ. 260-261, 568 επ., 687 επ.).

υπέρτατου νόμου του κράτους¹⁰. Κρίνουμε, ωστόσο, ορθότερη τη θεώρηση εκείνη που προκρίνει την προοδευτική κανονιστική εναρμόνιση του ενωσιακού δικαίου με τα εθνικά συντάγματα, στο βαθμό που το ενωσιακό δίκαιο δεν είναι παρά «ο εμπλουτισμός, η ενσάρκωση και η επέκταση των εθνικών θεμελιωδών συνταγματικών αρχών σε ενωσιακό επίπεδο»¹¹, με αποτέλεσμα την απομάκρυνσή μας από τις ανελαστικές αρχές της ιεραρχικής κατάταξης, όπως η αρχή της υπεροχής, και τον προσανατολισμό μας προς έναν ευρωπαϊκό συνταγματικό πολιτισμό¹², όπως θα δούμε αμέσως παρακάτω. Κατά την αντίληψη αυτή¹³, η ΕΕ ασπάζεται τη δημοκρατική αρχή που είναι θεμελιώδης αρχή των κρατών μελών της, προσαρμοσμένη όμως στον υπερεθνικό χαρακτήρα της. Ως σύνθετο πολιτικό σύστημα, η ΕΕ αντλεί τη δημοκρατική νομιμοποίησή της από τα κράτη μέλη που συνέστησαν και τηρούν τις ιδρυτικές συνθήκες, από τους λαούς των κρατών αυτών, αλλά κι από τους Ευρωπαίους πολίτες που συνδέονται με βάση κοινά πολιτικά δικαιώματα¹⁴. Επιπλέον, συστατικό στοιχείο της δημοκρατικής αρχής σε ενωσιακό επίπεδο αποτελεί η αρχή της επικουρικότητας (*principle of subsidiarity*, άρ. 5 ΣΕΕ), κατά την οποία οι αποφάσεις πρέπει να λαμβάνονται όσο το δυνατόν εγγύτερα στον πολίτη, ενώ το αξιακό περιεχόμενο της δημοκρατικής αρχής συνεπάγεται απαραίτητως το σεβασμό των θεμελιωδών δικαιωμάτων¹⁵. Στο ακανθώδες, δε, ζήτημα, του ενωσιακού «ελλείμματος δημοκρατίας» (που πυροδοτείται από τη μεταβίβαση πολλών αρμοδιοτήτων στα όργανα της ΕΕ, προκαλώντας διάσπαση ή, πάντως, σχετικοποίηση και

¹⁰ Πβ. Ράικος, 2011α (σ. 172-178, 401-409).

¹¹ Βλ. Λ. Παπαδοπούλου, ό.π. (2009) σ. 673, 674.

¹² Πβ. Παραράς, Π. (2011), *Συνταγματικός Πολιτισμός και Δικαιώματα του Ανθρώπου*. Ακόμη: Τσάτσος, Δ. (2007) *Ευρωπαϊκή συμπολιτεία: Για μια Ευρωπαϊκή Ένωση των κρατών, των λαών, των πολιτών και του ευρωπαϊκού συνταγματικού πολιτισμού*, Αθήνα.

¹³ Βλ. Παπαδοπούλου, Λ. (2011: σ. 170-174).

¹⁴ Με αυτή την έννοια, «το συνταγματικό κεκτημένο της Ένωσης είναι εξ ορισμού πλουραλιστικό, εφόσον η ίδια αποτελεί μία κοινοπραξία (*joint venture*) και η νομιμοποίησή της είναι τριπλή: πηγάζει από τα κράτη, από τους εθνικούς λαούς και από τους πολίτες της ίδιας της Ένωσης». Βλ. ό.π. σ. 172.

¹⁵ Είναι απαραίτητη στο δημοκρατικό γίνεσθαι αυτή η υποκειμενικοδικαική διάσταση της πολιτικής ελευθερίας του πολίτη, καθώς «η δημοκρατία είναι λειψή αν δεν συνοδεύεται από τις υπόλοιπες κατακτήσεις του ευρωπαϊκού συνταγματικού πολιτισμού, την ελευθερία, την κοινωνική και πολιτική ισότητα και την κοινωνική αλληλεγγύη» (ό.π. σ. 174).

υποβάθμιση της εσωτερικής κυριαρχίας των κρατών μελών¹⁶) παραμένει πάντοτε ζητούμενο η δημοκρατικοποίηση, και μάλιστα η κοινοβουλευτικοποίηση, της Ευρωπαϊκής Συμπολιτείας, έτσι ώστε να μη διαβρώσει το πολιτικό και δημοκρατικό έλλειμμα της ΕΕ τα ίδια τα εθνικά κράτη¹⁷. Βεβαίως η συζήτηση για την Ευρωπαϊκή Ένωση και τη σχέση της με τα εθνικά κράτη είναι μια εξελισσόμενη συζήτηση και ο «συνταγματικός

¹⁶ Το Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, διεκδικώντας και προβάλλοντας την αυτοτέλεια της κοινοτικής έννομης τάξης και θεωρώντας την ιδρυτική Συνθήκη ως "αυτόνομη πηγή δικαίου", οιοειεί "Σύνταγμα" της Κοινότητας, έχει παγίως αποφανθεί, ήδη από το 1964 (υπόθεση Costa /Enel) και το 1970 (υπόθεση Internationale Handelsgesellschaft) και, στη συνέχεια, το 1978 (υπόθεση Simmenthal), υπέρ της υπεροχής του κοινοτικού δικαίου έναντι όχι μόνο των νόμων και της εν γένει συνήθους νομοθεσίας, αλλά και έναντι των Συνταγμάτων των κρατών μελών. Κατά τον Α. Μάνεση, το θέμα των σχέσεων Συντάγματος και κοινοτικού /ενωσιακού δικαίου θα παραμείνει κατ' ανάγκην εκκρεμές καθ' όλη τη διάρκεια του μεταβατικού σταδίου προς την ολοκλήρωση της ευρωπαϊκής ενοποίησης με την ενδεχόμενη δημιουργία μίας «ευρωπαϊκής κυριαρχίας». Η θέση του Μάνεση (την οποία ακολουθεί σήμερα και ο Ράικος, μεταξύ άλλων), εκφρασμένη λίγο διάστημα μετά την υπογραφή της συνθήκης του Μάαστριχτ, συνίστατο στο ότι το Σύνταγμα παραμένει στην κορυφή της ιεραρχίας όλων των κανόνων δικαίου που ισχύουν εντός της εσωτερικής (εθνικής) έννομης τάξης παρά την παρατηρούμενη μείωση της κανονιστικής εμβέλειας του Συντάγματος, μέχρις ότου η πολιτική ένωση της Ευρώπης συντελεστεί με τη θέσπιση ευρωπαϊκού Συντάγματος -οπότε θα καταστεί αυτονόητη, αναπόφευκτη και αναμφισβήτητη η υπεροχή του κοινοτικού (ενωσιακού ή ομοσπονδιακού πλέον) δικαίου επί των κατ' ιδίαν (ομόσπονδων) εθνικών εννόμων τάξεων. Έως τότε η προϊούσα υπέρβαση του εθνικού κράτους θα γίνεται διά του Συντάγματος, το οποίο μεριμνά για την υποδοχή του κοινοτικού δικαίου. Ωστόσο, ήδη από τότε ο Μάνεσης θεωρούσε ολοένα και πιο απίθανο το ενδεχόμενο αντίθεσης μεταξύ κοινοτικού δικαίου και Συντάγματος. Όχι μόνον επειδή στο πεδίο της κοινοτικής έννομης τάξης εμπίπτουν κυρίως εξειδικευμένα θέματα, για τα οποία τα εθνικά Συντάγματα αφήνουν συνήθως ευρέα περιθώρια κανονιστικών επιλογών. Αλλά και επειδή η συνύπαρξη των δύο εννόμων τάξεων νοείται ως λειτουργική αλληλεξάρτησή τους, κατ' άρθρο στ' παρ. 2 Συνθήκης Μάαστριχτ (για αμοιβαία κανονιστική αποδοχή μεταξύ των δύο εννόμων τάξεων μιλούσε, άλλωστε, και ο Δημήτριος Ευρυγένης). Βλ. Μάνεσης Α. (1993: σ. 453 επ.) Το Σύνταγμα στο κατώφλι του 21ου αιώνα, στο: *Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών*, τ. 68, Αθήνα.

¹⁷ Μάλιστα, το ενωσιακό δημοκρατικό έλλειμμα επιτείνεται από το αντίστοιχο εθνικό, έτσι ώστε τα δύο αυτά αλληλένδετα και αλληλεξαρτώμενα «ελλείμματα» να πρέπει να αντιμετωπιστούν ταυτόχρονα και στα δύο επίπεδα, εθνικό και υπερεθνικό, με επίρρωση των δομών κοινοβουλευτικού και λαϊκού ελέγχου των αποφάσεων της διττής εκτελεστικής εξουσίας. Δεν συμφωνούμε όμως με την υπερβολικά αισιόδοξη θέση της συγγραφέως ότι «με τη μεταφορά της φιλελεύθερης δημοκρατίας και της κοινωνικής αρχής, των πολιτισμικών δηλαδή επιτευγμάτων του συνταγματισμού, σε υπερεθνικό επίπεδο, η διαδικασία της ευρωπαϊκής ενοποίησης επιτρέπεται να οδηγήσει ακόμη και σε απίσχναση ή υπέρβαση του κράτους» (Λ. Παπαδοπούλου, 2011, ό.π. σ. 154), καθώς το Σύνταγμα παραμένει το ύπατο θεμέλιο της όλης έννομης τάξης που ισχύει εντός της χώρας (Μάνεσης, ό.π.), ενώ μοιάζει αποτελεσματικότερη εναλλακτική λύση (από ένα συμπαγές «ευρωπαϊκό υπερκράτος») η νομική εναρμόνιση με βαθμιαία αποκεντρωμένη σύγκλιση, με βάση το εσωτερικό δίκαιο, και τις κοινές συνταγματικές παραδόσεις αλλά και προσαρμογές των κρατών μελών (δες αναλυτικά: Π. Ελευθεριάδη, *Συνταγματισμός και Ευρωπαϊκή Κοινότητα*, στο: *Ισοπολιτεία*, τόμος II, τ. I, Απρ. 1998). Για τον κοινοβουλευτισμό ως μέσο και μέτρο πραγμάτωσης της κυριαρχίας, με την επισήμανση των οριακών κινδύνων ή αντιφάσεων που αντιμετωπίζει ιδίως στην εποχή μας, δες Καμτσίδου, Ι. (2011) *Το κοινοβουλευτικό σύστημα: Δημοκρατική αρχή και κυβερνητική ευθύνη*. Από την άλλη πλευρά, και βλέποντας το ζήτημα ιστορικά, ας ανακαλέσουμε και την ουσιαστική ταύτιση της έννοιας του συντάγματος με την πολιτεία και το πολίτευμα στην αρχαία Αθήνα (Μανιτάκης, 2004: σ. 96-97).

πλουραλισμός» (με την ανάδειξη του δυναμικού χαρακτήρα του ευρωπαϊκού συνταγματισμού) ως ερμηνευτικό εργαλείο κατανόησης του (πλουραλιστικού και πολυεπίπεδου) ενωσιακού εγχειρήματος προτείνεται παράλληλα με άλλες θεωρήσεις της σχέσης μεταξύ εθνικής και ενωσιακής έννομης τάξης¹⁸. Μία βασική, πάντως, κατά τη γνώμη μας, παραδοχή (κι ανεξάρτητα από τις διάφορες απόψεις για την υπεροχή του ενωσιακού δικαίου απέναντι στο Σύνταγμά μας ή αντίστροφα¹⁹) είναι ότι ειδικά το θεμελιώδες δικαίωμα της

¹⁸ Στις πλουραλιστικές θεωρήσεις (υπό το διεθνές δίκαιο, όπου ο κοινός συνδετικός κρίκος μεταξύ εθνικής και υπερεθνικής έννομης τάξης είναι το διεθνές δίκαιο, αλλά και στη ριζοσπαστική του μορφή που βλέπει τις δύο έννομες τάξεις ως διακριτές, αυτοτελείς και παράλληλες), έχουν αναπτυχθεί οι (παλιότερες) δύο θεωρήσεις αντίστροφης ιεράρχησης της κοινοτικής προς την εθνική έννομη τάξη (εθνικός και ευρωπαϊκός μονισμός), ενώ η Λίνα Παπαδοπούλου αναπτύσσει μία ξεχωριστή αντίληψη (διαλογικού) συνταγματικού πλουραλισμού, όπου η εκάστοτε εθνική έννομη τάξη βρίσκεται σε σχέση διαρκούς και αμφίδρομης επικοινωνίας με την ενωσιακή έννομη τάξη. Βλ. Λ. Παπαδοπούλου (2009), ό.π., 1^ο κεφάλαιο. Βασική θέση της συγγραφέως, σε νεότερη μελέτη της, αποτελεί η πεποίθηση ότι η φιλελεύθερη δημοκρατία, δηλαδή το ιδεώδες του ατομικού και συλλογικού αυτοκαθορισμού, ως περιεχόμενο του συνταγματισμού, μπορεί να υπηρετηθεί πλέον - μετά τη μεταβίβαση πλείστων αρμοδιοτήτων στα όργανα της Ευρωπαϊκής Ένωσης- μόνον αν υλοποιείται και σε υπερκρατικό ευρωπαϊκό επίπεδο. Πβ. Παπαδοπούλου Λ. (2011: 152-174) Σκέψεις για το Δήμο και τη Δημοκρατία στην Ευρωπαϊκή Ένωση, σε: Α. Μανιτάκη (επιμ.), *Η Δημοκρατία μεταξύ Ουτοπίας και Πραγματικότητας, Μελέτες χαριστήριες στον Ζήση Παπαδημητρίου*, Αθήνα.

¹⁹ Η (κατά συντριπτική πλειοψηφία) ελληνική νομολογία συμβαδίζει με τη νομολογία των συνταγματικών δικαστηρίων της Γερμανίας, της Ιταλίας και της Γαλλίας κατά την οποία η *sedes materiae* της εφαρμογής τού κοινοτικού/ενωσιακού δικαίου στις εθνικές έννομες τάξεις, πρέπει να αναζητηθεί στις εθνικές συνταγματικές διατάξεις που επιτρέπουν την ενσωμάτωση στην εθνική έννομη τάξη των κοινοτικών/ενωσιακών κανόνων και όχι στην ίδια την φύση του ενωσιακού δικαίου ως υπερσυνταγματικής ισχύος. Έτσι, τα συνταγματικά αυτά δικαστήρια έχουν νομολογήσει ότι *όσο η ευρωπαϊκή ενοποίηση δεν έχει φτάσει σε σημείο υπέρβασης των εθνικών κυριαρχικών κρατών και σε θεσμοθετημένη υπέρβαση των συνταγμάτων τους, τα εθνικά όργανα θα αρύονται την ύπαρξή τους και τον καθορισμό των αρμοδιοτήτων τους σε τελευταίο βαθμό από το Εθνικό Σύνταγμα, ανεξάρτητα από τις δεσμεύσεις που προκύπτουν για το κράτος μέλος από τη συμμετοχή του στην Ευρωπαϊκή Ένωση*. Σύμφωνα με την άποψη αυτή, το ζήτημα της πιθανής αντινομίας στην περίπτωση της ελληνικής έννομης τάξης με την ενωσιακή μπορεί να επιλυθεί με την απόδοση στις διατάξεις των παραγράφων 2 και 3 του άρθρου 28 του Συντάγματος, του χαρακτήρα ειδικών διατάξεων οιονεί σιωπηρής αναθεώρησης σε ό,τι αφορά στα ζητήματα της ευρωπαϊκής ενοποίησης. Από την άλλη πλευρά, άλλα (λ.χ. η Ιρλανδία και η Σλοβενία, δεξ Ράικο: 2011a, σ. 177) κράτη μέλη της ΕΕ ουσιαστικά αποδέχονται την υπερσυνταγματική ισχύ του ενωσιακού δικαίου και σε ζητήματα θεμελιωδών δικαιωμάτων. Αναλυτικά, σε Ηλιοπούλου-Στράγγα Τ. (1996, ιδίως σ. 114-115) *Ελληνικό Συνταγματικό Δίκαιο και Ευρωπαϊκή Ενοποίηση* (η οποία υποστηρίζει μία συμπεριληπτική έννοια της δημοκρατίας στις δομές της ΕΕ, μακριά από την παρωχημένη αντίληψη για τους, διακριτούς από τον υπόλοιπο πληθυσμό, «υπηκόους» ή «ιθαγενείς» του κράτους, κατά τη διάκριση του Καρλ Σμιτ μεταξύ φίλου και εχθρού), Ράικο (2011a: σ. 172-178) και Παπαδοπούλου Λ. (2009, ό.π.). Αξίζει να αναφέρουμε εδώ τη γλαφυρά τεκμηριωμένη άποψη της Λ. Παπαδοπούλου για τη «δημιουργική αυτοκαταστροφή» του εθνικού Συντάγματος, κατά την οποία οι ουσιαστικές προϋποθέσεις του άρθρου 28 παρ. 3 Σ. λειτουργούν εξωστρεφώς και αποτελούν όρο οργάνωσης του χώρου από τον οποίο το ελληνικό Σύνταγμα αποχωρεί και υποχωρεί: το ίδιο το ελληνικό Σύνταγμα περιστελλόντας την ισχύ του σε έναν συγκεκριμένο, αν και συνεχώς διευρυνόμενο, «χώρο» άσκησης δημόσιας εξουσίας, εξάγοντας συνταγματική ύλη μέσω του άρθρου 28, συνεισφέρει στη δημιουργία ενός ευρωπαϊκού συνταγματικού χώρου, διακριτού από τον εθνικό. Η οικειοθελής αυτή μείωση της κανονιστικής εμβέλειας του εθνικού Συντάγματος συνίσταται σε μια διαδικασία σταδιακής

δικαστικής προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων (και της τήρησης, συνακόλουθα, των αρχών του κράτους δικαίου) δεν περιορίζεται από την εθνική έννομη τάξη αλλά υπάγεται στο (και υπηρετείται από το) ευρύτερο ενωσιακό σύστημα προστασίας των ανθρώπινων δικαιωμάτων, όπως θα φανεί από την παρακάτω ανάλυσή μας.

2. Θεμελιώδη δικαιώματα και η κατοχύρωσή τους στην Ευρώπη

2.1. Ιστορική αναδρομή

Η διερεύνηση του νομικού πολιτισμού μίας έννομης τάξης συναρτάται ευθέως με το βαθμό και το επίπεδο προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου στο συγκεκριμένο Σύνταγμα. Ήδη κατά την ελληνική επανάσταση²⁰ οι Εθνικές Συνελεύσεις διακήρυξαν και περιέλαβαν στα Συντάγματα που ψήφισαν όλα σχεδόν τα ανθρώπινα δικαιώματα που περιλήφθηκαν στις γαλλικές Διακηρύξεις και ιδίως στη Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη του 1789. Μήτρα των ανθρώπινων δικαιωμάτων *Δυτικού τύπου* υπήρξε μεταπολεμικά η Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου του ΟΗΕ (1948). Οι πολιτισμικές

«αυτοκαταστροφής» του. Η αποξένωση, ωστόσο, του ελληνικού κράτους από την αποκλειστική άσκηση των κυριαρχικών του αρμοδιοτήτων δεν γίνεται άνευ προϋποθέσεων. Αντίθετα, προϋποτίθεται ο σεβασμός της δημοκρατικής αρχής, των θεμελιωδών δικαιωμάτων καθώς και της αρχής της ισότητας και της αμοιβαιότητας, βάσει των άρθρων 28 παρ. 3 του Συντάγματος (Σ) και 6 της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση (ΣΕΕ). Βλ. αναλυτικά, Παπαδοπούλου Λ. (2003: 147-199). Σε αντιπαράθεση με την «πλουραλιστική» αντίληψη της Παπαδοπούλου, ο Ράικος (2011α: σ. 401-409) τονίζει [με δεδομένη, εξάλλου, την ανεπιτυχή ερμηνευτική δήλωση του άρ. 28 Σ. που καθιερώνει ρητά ένα «δίπορτο» της εκάστοτε Κυβέρνησης για την κύρωση μιας συνθήκης που παραχωρεί αρμοδιότητες στην ΕΕ] την υπερνομοθετική (άρ. 28 παρ. 1^α Σ.) αλλά υποσυνταγματική ισχύ του (πρωτογενούς και παράγωγου) ενωσιακού δικαίου, καθώς το ελληνικό (όπως, αντίστοιχα, το γερμανικό, το γαλλικό και το ολλανδικό) Σύνταγμα σε καμιά διάταξή του δεν καθιερώνει ρητά την υπεροχή του δικαίου της Ένωσης ώστε να μπορεί έτσι να μεταβιβάζεται συντακτική εξουσία, μαζί και η αρμοδιότητα αναθεώρησης οποιασδήποτε συνταγματικής διάταξης, σε ενωσιακά όργανα: «η κυριαρχία των κρατών μελών της Ένωσης μεταβιβάζεται σε αυτή μόνο αν και στο μέτρο που το επιτρέπουν ρητά τα Συντάγματά τους, δημιουργήματα των οποίων είναι» (ό.π., σ. 177-178). Πρόσθετο δε επιχείρημα συνάγεται από το άρθρο 28 παρ. 3 Σ. που για τον περιορισμό της εθνικής κυριαρχίας απαιτεί το σεβασμό των ανθρώπινων δικαιωμάτων και των βάσεων του δημοκρατικού πολιτεύματος: κατά μείζονα λόγο απαιτεί αυτό για τη μεταβίβαση κυριαρχικών δικαιωμάτων (ό.π., σ. 404).

²⁰ Πβ. Ράικος, Α. (2011b: σσ. 59-70) *Συνταγματικό δίκαιο: Θεμελιώδη Δικαιώματα*, τ. 3. Πβ. επίσης για τη γενικότερη εξέλιξη της απονομής της δικαιοσύνης στο διάβα της συνταγματικής μας ιστορίας: Μιχόπουλος, Μ.Γ. (2005) *Η απονομή της δικαιοσύνης στην ελληνική συνταγματική ιστορία*, εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα· Αλιβιζάτος, Ν.Κ. (2011) *Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία 1800-2010*, εκδ. Πόλις, Αθήνα.

ιδιαιτερότητες των εθνών²¹ αλλά και οι κρατικές πολιτικές σκοπιμότητες ή ωμές επεμβάσεις κατά τρίτων (χαρακτηριστικές περιπτώσεις οι πολλαπλές παραβιάσεις στις περιπτώσεις των επεμβάσεων στο Βιετνάμ, τη Βοσνία ή το Κόσσοβο) σχετικοποιούν²² τη διακηρυγμένη οικουμενικότητα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, ακόμη και στο πεδίο των εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας ή τις παραβιάσεις του διεθνούς ανθρωπιστικού δικαίου όπου δεν υπάρχει ομοφωνία για την ποινική αντιμετώπιση των υπευθύνων παρά μόνο για όσα κράτη συνάπτουν μεταξύ τους διεθνείς συμβάσεις (χαρακτηριστική είναι λόγω χάριν η περίπτωση της μη επικύρωσης του Καταστατικού για το μόνιμο Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο από χώρες όπως η

²¹ Πβ. άρθρο 22 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ (: ΧΘΔΕΕ), κατά το οποίο «η Ένωση σέβεται την πολιτική, θρησκευτική και γλωσσική πολυμορφία». Στο άρθρο αυτό καθιερώνεται η αρχή της πολυμορφίας. Δεν αναγνωρίζεται ένα υποκειμενικό αγώγιμο δικαίωμα, αλλά ενισχύεται μία δομική αρχή της ΕΕ, η αρχή του σεβασμού της εθνικής ταυτότητας. Επομένως, κατά την ερμηνεία του άρθρου 52 παρ. 5 ΧΘΔΕΕ, αν θεωρηθεί ότι μία πράξη των οργάνων της ΕΕ αντίκειται στο άρ. 22 του ΧΘΔΕΕ, τότε η πράξη αυτή είναι άκυρη. Ζήτημα που συνυφαίνεται (ως ένα από τα τέσσερα δικαιώματα υπαγόμενα στην «ισότητα») με την κατοχυρωμένη αρχή της ισότητας ως γενική αρχή του δικαίου της Ένωσης, που συνεπάγεται για τα άτομα που υπάγονται στις ρυθμίσεις της την ίση μεταχείριση, εκτός κι αν υφίστανται λόγοι διάκρισης με βάση την ιθαγένεια ή τυχόν διαφορετική πραγματική κατάσταση. Σημειωτέον ότι η προστασία της αρχής της ισότητας και των δικαιωμάτων που αναγνωρίζονται στο όνομά της αφορά αφενός τα όργανα της ΕΕ (στο ενωσιακό όμως δίκαιο τα δικαιώματα, γενικά, που απαριθμεί ο ΧΘΔΕΕ, δεν μπορεί να λειτουργήσουν ως νομικές βάσεις λήψης μέτρων προστασίας), αφετέρου τα κράτη μέλη, μόνον όμως όταν εφαρμόζουν το δίκαιο της Ένωσης. Πβ. Πλιάκου (2012: σ. 83 επ., 87-91), Μαρκαντωνάτου-Σκαλτσά (2007: σ. 158 επ.), *Γενικές αρχές στη νομολογία του ΣΤΕ και του ΔΕΚ*.

²² Βλ. Παραράς, ό.π. (2011: σ. 82-101, 137 επ.). Ο Κώστας Δουζίνας, από την άλλη, αναλαμβάνοντας μία σε βάθος και πολυεπίπεδη θεώρηση της φιλελεύθερης θεωρίας των δικαιωμάτων, ισχυρίζεται πως τα δικαιώματα δεν ανήκουν στην ανθρωπότητα αλλά συνιστούν το "ανθρώπινο", ως ον επιθυμίας και φόβου τού άλλου. Τα ανθρώπινα δικαιώματα θα μπορούσαν να συνδεθούν με την κλασική τους παράδοση μόνο αν σταματούσαν να προστατεύουν την επιθυμία του Εγώ και γίνονταν τα δικαιώματα του Άλλου. Το τέλος, ο σκοπός, των ανθρωπίνων δικαιωμάτων είναι η αντίσταση στην αδικία της εξουσίας. Όταν χρησιμοποιούνται για να δικαιολογήσουν "ανθρωπιστικούς" βομβαρδισμούς και νεοαποικιακές κατακτήσεις η αξία τους τελειώνει. «Θεσμικά, τα ανθρώπινα δικαιώματα είναι ταυτόχρονα μια αρχή ενίσχυσης του κράτους και μια προστατευτική αρχή ενάντια στην απύθμενη κρατική επιθυμία. Ως προς τα άτομα, είναι ο μηχανισμός που διαμορφώνει την ταυτότητα και τη ζωή σύμφωνα με τις υπαγορεύσεις της επιθυμίας (του άλλου) και την τραυματική κατάσταση του χωρισμού και της στέρησης. Τα ανθρώπινα δικαιώματα είναι διχασμένα: από τη μια παρέχουν περιορισμένη προστασία απέναντι στην κοινωνία της επιθυμίας, στο απειλητικό κράτος και στον τρομακτικό άλλο, αλλά από την άλλη εκφράζουν τον τρόπο κατά τον οποίο η ταυτότητα οργανώνεται γύρω από εναλλασσόμενες σχέσεις φόβου, συμπάθειας και μέριμνας για τον άλλο.. Τίποτε δεν εγγυάται ότι η συμπάθεια θα υπερισχύσει του φόβου. Η εμπειρία μας λέει πάντως ότι όποτε ο φόβος του άλλου, του ξένου, του εβραίου, του πρόσφυγα γίνεται η θεσμική τους λογική, τα ανθρώπινα δικαιώματα χάνουν την προστατευτική τους αξία απέναντι στο κράτος» Βλ. Δουζίνας, Κ. (2006, σ. 527-528), *Το τέλος των ανθρωπίνων δικαιωμάτων*. Πβ. Κονδύλης, Π. (1998: σ. 61-67, ιδίως) *Από τον 20ό στον 21ο αιώνα: Τομές στην πλανητική πολιτική περί το 2000*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα.

Κίνα, η Ρωσία, οι ΗΠΑ, το Ισραήλ, η Ινδία²³). Ενώ από την άλλη ο ανεξέλεγκτος πια οικονομικός φιλελευθερισμός έχει διαρρήξει σημαντικά τα κεκτημένα του πολιτικού φιλελευθερισμού προκαλώντας σοβαρούς τριγμούς στο προστατευτικό οικοδόμημα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, καθώς με τη διεύρυνση και την όξυνση των κοινωνικών και οικονομικών ανισοτήτων και του κοινωνικού ανταγωνισμού έχει επιταθεί η παθολογία του συστήματος όπου κρατούν οι αγορές και οπισθοχωρούν οι κρατικές προστατευτικές πολιτικές²⁴. Δεν είναι δυνατό να παραγνωρίσουμε αυτόν τον εγκληματογόνο παράγοντα (δηλαδή το κρατούν πολιτικοοικονομικό σύστημα), καθώς υπό τον άκρατο οικονομικό φιλελευθερισμό παρατηρούμε επίταση της ποινικής καταστολής, συνοδευόμενης μάλιστα με αυξημένα μέτρα και πολιτικές επιτήρησης και προληπτικών αστυνομικών μέτρων, όπως θα δούμε παρακάτω.

2.2. Συμπαγής κι αυξανόμενη δραστηριότητα στην προστασία ανθρωπίνων δικαιωμάτων

Ωστόσο, η (διεθνής και ειδικότερα) στον ευρωπαϊκό χώρο προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων σε επίπεδο θεσμών και νομικού οπλοστασίου είναι αυξανόμενη και ολοένα πιο συμπαγής ιδίως μετά τη δεκαετία του 1960²⁵. Τα κράτη μέλη της ΕΕ και του Συμβουλίου της Ευρώπης έχουν με τον καιρό εγκολπωθεί τις αρχές του κράτους δικαίου και της προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων ως θεμελιώδεις και αναπαλλοτρίωτες αξίες της

²³ Βλ. ιστοσελίδα με τη βάση δεδομένων του ΟΗΕ για τις χώρες που έχουν επικυρώσει το Καταστατικό της Ρώμης, πρόσβαση 15.10.2012:

http://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XVIII-10&chapter=18&lang=en

²⁴ Πβ. Μανωλεδάκη Ι. (2011b: σ. 1-5), Επιτήρηση και ποινική καταστολή, στο: (επιμ.) Γκμπάντι, Μ. / Prittwitz, C. *Επιτήρηση και ποινική καταστολή στη σύγχρονη αντεγκληματική πολιτική*.

²⁵ Έχουν υπογραφεί και κυρωθεί πολυάριθμα συμβατικά κείμενα που κατοχυρώνουν τις θεμελιώδεις αυτές αξίες του νομικού μας πολιτισμού. Ενδεικτικά αναφέρονται, πέρα από την ΕΣΔΑ και τον ΧΘΔΕΕ (και τις αντίστοιχες νομολογίες του ΕΔΔΑ και του ΔΕΚ), ο Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης, η Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την πρόληψη των βασανιστηρίων και της απάνθρωπης ή ταπεινωτικής μεταχείρισης ή τιμωρίας, η Σύμβαση για την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της αξιοπρέπειας του ανθρώπου σε σχέση με τις εφαρμογές της βιολογίας και της ιατρικής, η Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την άσκηση των δικαιωμάτων των παιδιών και η Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την καταστολή της τρομοκρατίας. Βλ. Κυριτσάκη, Ι. (2011: σ. 120). Για την ποικίλη επίδραση, εξάλλου, του διεθνούς δικαίου στα δικαιώματα του ανθρώπου, πβ. Σισιλιάνος, Λ.Α. (2010).

κοινής ευρωπαϊκής κληρονομιάς και είναι αλήθεια ότι μεταπολεμικά και ιδίως τις τελευταίες δεκαετίες έχει εδραιωθεί και διαρκώς βελτιώνεται ο ευρωπαϊκός συνταγματικός πολιτισμός. Από τη μία πλευρά η ενωσιακή νομοθεσία με το νομοθετικό της οπλοστάσιο αλλά και την πλούσια νομολογία των δικαστηρίων του Λουξεμβούργου, κι από την άλλη η (παράλληλη με την κατοχύρωση των θεμελιωδών ελευθεριών στο ελληνικό Σύνταγμα) ισχύς της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών (ΕΣΔΑ) με την επίσης πλούσια νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (ΕΔΔΑ), δημιουργούν ένα παλίμψηστο από διαφορετικές πηγές κατοχύρωσης των θεμελιωδών ελευθεριών, οδηγώντας στην «ευρωπαϊκή δημόσια τάξη» κι ένα κεκτημένο του ευρωπαϊκού συνταγματικού πολιτισμού του οποίου η ροή είναι ανεπίστροφη²⁶. Ειδικά όσον αφορά την προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων²⁷ λοιπόν, ισχύει παράλληλη ή πολλαπλή κατοχύρωσή τους κατά την εθνική και υπερεθνική νομοθεσία και νομολογία στον ευρωπαϊκό χώρο, έχοντας οδηγήσει στη σύγκλιση του νομικού πολιτισμού των εθνικών Συνταγμάτων των ευρωπαϊκών κρατών, δίχως να αποτελούν εμπόδιο οι, αναγνωρισμένες άλλωστε από το ευρωπαϊκό δίκαιο, πολιτισμικές διαφορές τους. Έτσι, οι επιμέρους έννομες τάξεις, στις σχέσεις μεταξύ τους αλλά και στις σχέσεις τους με υπερεθνικές έννομες τάξεις (με πρωταρχική αυτή της ΕΕ) αλληλοεπηρεάζονται κι αλληλοτροφοδοτούνται ως συγκοινωνούντα νομικά δοχεία που μοιράζονται ίδιους κανόνες, σε επίπεδο αξιών και αρχών, με αποτέλεσμα τη δημιουργία ενός ευρωπαϊκού δημοσίου δικαίου· στην έτσι δημιουργούμενη *ευρωπαϊκή δημόσια τάξη* περιλαμβάνονται²⁸ καταρχήν η

²⁶ Βλ. Παραράς (2011: σ. 114-119, 173).

²⁷ Πβ. Χρυσόγονος, Κ. (2006: σ. 21-23) *Ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα*.

²⁸ Αρχική μήτρα όλων των κατοπινών κειμένων που κατοχυρώνουν θεμελιώδη δικαιώματα ήταν η Οικουμενική Διακήρυξη του 1948, η οποία εδραζόταν στην ανθρώπινη αξιοπρέπεια. Την ευρωπαϊκή δημόσια τάξη ορισμένοι πολιτικοί φιλόσοφοι την αποκαλούν «ευρωπαϊκό συνταγματικό πατριωτισμό» εμπνεόμενοι από την ορολογία του ευρωπαϊστή στοχαστή Γιούργκεν Χάμπερμας [J.Habermas]. Πβ. Παραράς (2011: σ. 118-119), Χάμπερμας Γ. (2012) *Για ένα σύνταγμα της Ευρώπης και του ίδιου* (2003) *Ο μεταεθνικός αστερισμός* (όπου αναφέρεται στα αξιακά θεμέλια του ευρωπαϊκού ηθικού και πολιτικού πολιτισμού και την ανάγκη για κανονιστική ανασηματοδότηση και επανενεργοποίηση των θεμελιωδών ηθικών και πολιτικών ιδεών που διαμόρφωσαν τη δυτική σκέψη και ιστορία στη σημερινή, νεοφιλελεύθερη, εποχή της καταρράκωσης ή αποδυνάμωσης δημοκρατικών θεσμών).

ΕΣΔΑ που θεωρείται το «instrumentum» για την τήρησή της, όπως αποφάνθηκε το Δικαστήριο του Στρασβούργου, όσο -για λόγους συστηματικούς- και τα δικαιώματα και οι ελευθερίες κατά το ενωσιακό δίκαιο, αλλά και όσα προβλέπουν τα δύο Διεθνή Σύμφωνα του ΟΗΕ του 1966 (που κυρώθηκαν αντίστοιχα με τους Ν. 1532/85 και -αυτό για τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα που ενδιαφέρει περισσότερο το ποινικό δίκαιο- Ν. 2462/97). Η κατοχύρωση, μεταπολεμικά, ευρωπαϊκών Συνταγμάτων με εμπλουτισμένο κατάλογο θεμελιωδών δικαιωμάτων και η συνδημιουργία κοινών συνταγματικών παραδόσεων (πηγή του ενωσιακού δικαίου), οι τιθέμενοι κοινοί ευρωπαϊκοί κανόνες και η ευρωπαϊκή νομολογία των δικαστηρίων της ΕΕ και ιδίως του ΕΔΔΑ²⁹ (ως ο τελευταίος βαθμός δικαιοδοσίας που κρίνει αν κάποιος κανόνας, ακόμη και συνταγματικός, είναι σύμφωνος με τις ουσιαστικές διατάξεις του ΕΣΔΑ) λειτουργούν ενοποιητικά για τις εθνικές έννομες τάξεις διαμορφώνοντας το παρόν επίπεδο του ευρωπαϊκού νομικού πολιτισμού³⁰. Το παραγόμενο «ευρωπαϊκό συνταγματικό κεκτημένο»³¹ επιτάσσει την απαρέγκλιτη προστασία των

²⁹ «Η νομολογία του Λουξεμβούργου και του Στρασβούργου αποτελεί πλέον την ευρωπαϊκή *sedes materiae* όλων των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου» (Παραράς, 2011: 108-109).

³⁰ Βλ. Παραρά (2011: 104-110) Κατά τον συγγραφέα, η επιτυχία των δικαστηρίων του Λουξεμβούργου και του Στρασβούργου οφείλεται κυρίως στο ότι αυτά στελεχώνονται από δικαστές που απονέμουν *ουσιαστική δικαιοσύνη*, σε αντίθεση με ό,τι συμβαίνει στα περισσότερα ευρωπαϊκά κράτη όπου ενίοτε απονέμεται και *πολιτική δικαιοσύνη*, «αφού εκεί ο δικαστής (ιδίως αν είναι και πρόεδρος) ταυτίζεται ενίοτε *εκουσίως* με την πολιτική εξουσία» (σ. 107, η έμφαση του συγγραφέα). Μας εφιστά, μάλιστα, την προσοχή στο «ευρωπαϊκό συνταγματικό κεκτημένο», συντιθέμενο όχι απλώς από το λεγόμενο κοινοτικό κεκτημένο αλλά διευρυμένο και με τη νομολογία του ΕΔΔΑ. Αυτό το κεκτημένο συνδιαμορφώνουν τα δύο ανώτατα ευρωπαϊκά δικαστήρια και η ευρωπαϊκή εθνική συνταγματική νομοθεσία και νομολογία (σ. 108).

³¹ Βλ. Le patrimoine constitutionnel européen, CDL-STD(1996) 018 La Commission européenne pour la démocratie par le droit [: Commission de Venise]. Montpellier 22-23 novembre 1996. <http://www.venice.coe.int/docs/1996/CDL-STD%281996%29018-f.asp> (πρόσβαση: 15.10.2012)

Πβ. Παραράς (2011: σ. 108). Κατά τον Πέτρο Παραρά, εξάλλου, οι κύριες συνιστώσες του ευρωπαϊκού συνταγματικού πολιτισμού που σηματοδοτούν το επίπεδό του είναι οι εξής: α) Η συνταγματική κατοχύρωση των δικαιωμάτων του ανθρώπου και η πρόσθετη προστασία από υπερεθνικά κείμενα όπως η ΕΣΔΑ, τα δύο διεθνή Σύμφωνα του 1966, αλλά και ο ήδη ισόκυρος με το πρωτογενές κοινοτικό δίκαιο, κατά το άρθρο 6 παρ. 1 της Συνθήκης για την ΕΕ (ΣΕΕ), Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ (ΧΘΔΕΕ). β) Ο δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων και της συμβατότητας των τιθέμενων κανόνων προς τις παραπάνω προστατευτικές ρυθμίσεις. γ) Το ουσιαστικό κράτος δικαίου που περιλαμβάνει την πολύ σημαντική αρχή (για κάθε επίπεδο νομοθεσίας αλλά και ως προς την ερμηνεία τιθέμενων κανόνων) της αναλογικότητας. δ) Η ασφάλεια δικαίου και η προστατευόμενη εμπιστοσύνη που απορρέουν από τη γενικότερη αρχή του κράτους δικαίου. ε) Η προϊούσα δικονομοποίηση του δικαίου. Για την αποτελεσματική λειτουργία ενός ενιαίου δικαστικού χώρου και συνεργασίας στο πλαίσιο της ΕΕ τα δικονομικά δικαιώματα της

ανθρώπινων δικαιωμάτων και αποκλείει αποκλίσεις ή οπισθοχωρήσεις για όλα τα κράτη μέλη της ΕΕ και του Συμβουλίου της Ευρώπης, ενώ παράλληλα δεσμεύει και τον εθνικό αναθεωρητικό νομοθέτη (άρθρο 110 Συντάγματος).

2.3. ΧΘΔΕΕ, ΕΣΔΑ: Η Συνθήκη της Λισαβόνας αναβαθμίζει θεσμικά το ευρωπαϊκό σύστημα προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων

2.3.1. ΧΘΔΕΕ (Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης)

Αξιζει να γίνει εδώ ειδικότερη αναφορά στη σημαντική θεσμική θωράκιση που επιφέρει στον ευρωπαϊκό χώρο η αναγνώριση νομικής δεσμευτικότητας στο Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΧΘΔΕΕ). Η δεσμευτικότητα των κατοχυρωμένων στο Χάρτη δικαιωμάτων (όπου βρίσκουμε και νέα δικαιώματα, κυρίως κοινωνικά) αφορά τα όργανα της ΕΕ στο πλαίσιο της άσκησης των αντίστοιχων αρμοδιοτήτων τους, αλλά και τα κράτη μέλη κατά την εφαρμογή της ενωσιακής νομοθεσίας (άρ. 6 παρ. 1 εδ. γ’

εθνικής έννομης τάξης πληθαίνουν και συμπληρώνονται από υπερεθνικές πηγές ή κανόνες προς απόλαυση των άλλων ουσιαστικών δικαιωμάτων. στ) Η επιείκεια ως κανόνας αναφοράς, συνδεδεμένος με το εξελιγμένο ουσιαστικό κράτος δικαίου και με την υποστήριξη αρχών υπερθετικού ή φυσικού δικαίου σύμφωνα με την εκδοχή ή τάση (στη φιλοσοφία του δικαίου, υποστηριγμένη από μερίδα της νομολογίας) του κριτικού (νομικού) θετικισμού. ζ) Η αναβάθμιση του ρόλου των δικαστών. η) Οι «θετικές υποχρεώσεις» του κράτους, όπου κατά την ερμηνεία ουσιαστικών διατάξεων της ΕΣΔΑ αλλά και εθνικών συνταγματικών διατάξεων, επιβάλλεται όχι μόνον η αποχή του νομοθέτη από επεμβάσεις στα θεμελιώδη δικαιώματα αλλά, με προοδευτικό ρυθμό εδώ και τριάντα χρόνια, η υποχρέωσή του για θετικές ενέργειες με απειλή συνεπειών. θ) Το δικαίωμα στην ασφάλεια, κατά το άρθρο 2 παρ. 1 του Συντάγματος (διαφοροποιείται από την «προσωπική ασφάλεια του άρθρου 5 παρ. 3 του Σ. ενώ αντιστοιχεί στη «θετική υποχρέωση του κράτους») ως το δικαίωμα των ατόμων να αξιώνουν από την Πολιτεία τη λήψη των αναγκαίων μέτρων για την προστασία των ατομικών τους δικαιωμάτων. ι) Οι αρχές της βιώσιμης ανάπτυξης, της προφύλαξης και της πρόληψης. Τέλος, ια) το δίκαιο που διαμορφώνεται μετά από διαπραγματεύσεις με τους κοινωνικούς φορείς (συμπεφωνημένο δίκαιο, *droit de la régulation*), που ρυθμίζεται και από τη Συνθήκη της Λισαβόνας (άρ. 10 παρ. 3 ΣΕΕ, 15 παρ. 1 ΣΛΕΕ). Στην περίπτωση αυτή ας σημειώσουμε και την ενθουσιώδη γνώμη του Δημήτρη Τσάτσου (2010: 373), κατά τον οποίο «κρίσιμο εμπλουτισμό της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας συνιστά η υπέρβαση του αμιγούς φιλελευθερισμού στη φιλοσοφική αντίληψη περί θεμελιωδών δικαιωμάτων». Τα θεμελιώδη δικαιώματα, κατά την εξέλιξη της ερμηνείας τους από άμυνα του πολίτη ενάντια στην κρατική ή την κοινωνική εξουσία, πλέον καθίστανται και εργαλείο στα χέρια του πολίτη για άσκηση πολιτικής επιρροής, γίνονται έπαλξη σύμπραξης του πολίτη στη διαμόρφωση των δημοσίων πραγμάτων. Στην εποχή μας, ωστόσο, και ειδικά στη χώρα μας, βάζονται κάποιες τουλάχιστον από αυτές τις κύριες συνιστώσες του ευρωπαϊκού νομικού πολιτισμού –και είναι δύσκολο να φανταστούμε την εξέλιξή τους, στο ζοφερό πολιτικό, κοινωνικό και οικονομικό κλίμα που βιώνουμε. Πβ. εδώ τις διεισδυτικές αναλύσεις του Κώστα Χ. Χρυσόγονου *Η ιδιωτική δημοκρατία: Από τις πολιτικές δυναστείες στην κλεπτοκρατία: Μελέτες ελληνικής πολιτειολογίας* του ίδιου, *Η "μεγάλη πορεία" προς την αποθέσμιση: Ο εκφρασηδουραρχισμός του ελληνικού πολιτικού συστήματος*, Θεσσαλονίκη. Επίσης, Νότη Μαριά (2011).

και άρ. 51 παρ. 2 ΧΘΔΕΕ). Ο Χάρτης³² είναι ένας γραπτός κατάλογος θεμελιωδών δικαιωμάτων, προερχόμενων από διάφορες πηγές, όπως η ΕΣΔΑ, τα δίκαια των κρατών μελών και η νομολογία του κοινοτικού δικαστηρίου για τις γενικές αρχές του κοινοτικού δικαίου³³. Κατά την εκπόνηση του ΧΘΔΕΕ, σημειωτέον, λήφθηκαν υπόψη οικονομικά και κοινωνικά δικαιώματα (που προηγουμένως περιέχονταν στον Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Χάρτη και στον Κοινοτικό Χάρτη των θεμελιωδών δικαιωμάτων των εργαζομένων) και έτσι θεωρείται σημαντική κατάκτηση η συμπερίληψη τέτοιων δικαιωμάτων. Έτσι, στα υπό προστασία δικαιώματα συγκαταλέγονται και το δικαίωμα στην ακεραιότητα του προσώπου (άρ. 3), το δικαίωμα στην προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα (άρ. 8) και τα δικαιώματα που υπάγονται στην έννοια της αλληλεγγύης (άρ. 20-38). Με την εξομοίωσή του με το πρωτογενές ενωσιακό δίκαιο, με βάση το άρθρο 6 της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση (ΣΕΕ), ο Χάρτης διασφαλίζει τη, σύμφωνη με τις επιταγές της δημοκρατίας και του κράτους δικαίου, λειτουργία ενός αυτόνομου και εμπλουτισμένου πλαισίου για την περιφρούρηση των αξιακών αρχών στην ΕΕ. Όσον αφορά το επίπεδο προστασίας που παρέχει ο Χάρτης, ενεργοποιούνται και εδώ οι (ενωσιακές) αρχές της επικουρικότητας και της αναλογικότητας: η πρώτη όσον αφορά το πεδίο εφαρμογής του ΧΘΔΕΕ (άρ. 51) επάγεται ότι ο Χάρτης δεν διευρύνει το πεδίο εφαρμογής των αρμοδιοτήτων της ΕΕ, ενώ η δεύτερη αναδεικνύει την (νομολογιακά διαπιστωμένη, κατά ΔΕΚ/ΔΕΕ) αναγκαιότητα και καταλληλότητα των περιορισμών (άρ. 52 ΧΘΔΕΕ) των κατοχυρωμένων στο Χάρτη δικαιωμάτων.

³² Βλ. Κυριτσάκη, Ι. (2011: 110-116). Επίσης: Ηλιοπούλου- Στράγγα, Τ. (2008: σ. 91-123) Ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης: από τη Νίκαια στη Λισσαβώνα, στο: *Ευρωπαϊών Πολιτεία* (1/2008), Πλιάκος, Α. (2012: σ. 100-105) *Το Δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης: Θεσμικό και ουσιαστικό δίκαιο*.

³³ Κατά τη νομολογία του ΔΕΚ, όσα από τα θεμελιώδη δικαιώματα συνιστούν εγγυήσεις κοινές σε όλα τα κράτη μέλη, αποτελούν τμήμα των γενικών αρχών της έννομης τάξης της Κοινότητας και συνεπώς πρέπει να προστατεύονται (ΔΕΚ, απόφ. 12.11.1969, Stauder, C-29/69, Συλλ. 1969, σελ. 419, σκέψη 7). Κατά το ΔΕΚ, μάλιστα, οι γενικές αυτές αρχές αντλούνται από τρεις πηγές: τις κοινές συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών, τα διεθνή εργαλεία προστασίας ανθρωπίνων δικαιωμάτων στα οποία τα κράτη μέλη έχουν προσχωρήσει (ή με τα οποία συνεργάζονται), καθώς και την ΕΣΔΑ. Βλ. Κυριτσάκη Ι. (2011: σ. 89-90).

Με βάση την αρχή της αναλογικότητας³⁴, τα δικαιώματα μπορεί να περιοριστούν για λόγους προστασίας γενικού ενδιαφέροντος, χωρίς όμως να θίγεται το βασικό περιεχόμενό τους, ενώ το επίπεδο προστασίας τους, που δεν μπορεί να υπολείπεται εκείνου των δικαιωμάτων της ΕΣΔΑ, είναι αυξημένο σε σχέση με το τελευταίο, από τη στιγμή που ο ΧΘΔΕΕ περιέχει δικαιώματα που δεν έχει η ΕΣΔΑ³⁵ ή διευρύνει την προστασία άλλων που περιέχει η ΕΣΔΑ.

2.3.2. Αποτελεσματικότητα του Χάρτη

Όσον αφορά την αποτελεσματικότητα των διατάξεων του Χάρτη, τα κοινοτικά όργανα όσο και τα όργανα απονομής δικαιοσύνης εμφάνιζαν, ήδη λίγο καιρό μετά την κατάρτισή του, μία προϊούσα τάση επίκλησής του³⁶. Πρωταρχικός ρόλος του Χάρτη είναι να εξασφαλίζει το σεβασμό των

³⁴ Πβ. Ν Ανδρουλάκη (2007: σ. 19-20), Κ. Χρυσόγονου (2006: σ. 90-95, 222 επ.), Α. Ράϊκου (2011b: σ. 162-164). Η αρχή της αναλογικότητας είχε ήδη γενικά αναγνωριστεί στην ελληνική δικαιοταξία, μετά τη θεμελιώδη απόφαση 2112/1984 του Δ' Τμήματος του Συμβουλίου της Επικρατείας, ως αρχή συνταγματικής περιωπής που διέπει τους κάθε λογής περιορισμούς των ατομικών δικαιωμάτων, ενώ ήδη διακηρύσσεται πανηγυρικά από το άρθρο 25 παρ. 1 δ' του Συντάγματος που θέτει ως όριο σε κάθε περιορισμό το σεβασμό της αρχής αυτής -η οποία θεμελιώνεται και στο ενωσιακό δίκαιο, δες ειδικότερα για αυτό Πλιάκου (2012: σ. 43, 48, 138-139), όπου γίνεται λόγος για τη διάπλαση από τη νομολογία του ΔΕΚ της αρχής, κατά την έννοια ότι όταν υπάρχει δυνατότητα επιλογής μεταξύ περισσότερων του ενός ενδεδειγμένων μέτρων, η καταβλητέα επιβάρυνση δεν πρέπει να είναι δυσανάλογη προς τους επιδιωκόμενους στόχους, κάτι που αφορά και την άσκηση των ενωσιακών αρμοδιοτήτων. Για την (παράλληλα με την αρχή επικουρικότητας) ισχύ της αρχής στο ενωσιακό δίκαιο αναλυτικότερα στο: Χριστιανού κ.ά. (2011: σ. 143 επ.).

³⁵ Τέτοια δικαιώματα που λείπουν από την ΕΣΔΑ είναι εκείνα για τη βιοηθική, την πρόσβαση στα έγγραφα, την προστασία των δεδομένων ή τα δικαιώματα για χρηστή διοίκηση. Ενώ ο Χάρτης διευρύνει, από την άλλη, την προστασία που η ΕΣΔΑ παρέχει, όσον αφορά δικαιώματα όπως η απαγόρευση της διπλής ποινής (*ne bis in idem*), το δικαίωμα σε αποτελεσματική δικαστική προστασία, το δικαίωμα στην εκπαίδευση, η ελευθερία ενώσεων ή το δικαίωμα στο γάμο. Βλ. Πλιάκου (2012: σ. 104-105).

³⁶ Κι αυτό παρά το γεγονός ότι το άρθρο 6 της ΣΕΕ παραπέμπει απλώς στο Χάρτη και δεν ενσωματώνει το σύνολο των διατάξεών του. Έτσι, η Κομισιόν μεταχειριζόταν το «συνταγματικού χαρακτήρα για την Ένωση» κείμενο του Χάρτη ως «πράξη πλήρους κανονιστικής ισχύος» και ως το σημαντικότερο συμβατικό παράγοντα ερμηνείας του ενωσιακού δικαίου για την εφαρμογή διατάξεων υπέρ της προστασίας των πολιτών. Ο Τσάτσος (2007: σ. 89), μάλιστα, υποστήριζε ότι ο Χάρτης συνιστά ένα είδος «αυθεντικής ερμηνείας» των Συνθηκών και αναπτύσσει «ελαφρά» κανονιστική ισχύ. Παρόμοια στάση υιοθετούσαν οι περισσότεροι Γενικοί Εισαγγελείς του Δικαστηρίου που το συνεκτιμούσαν, παρά τη μη δεσμευτικότητά του, ως πολύτιμο εργαλείο για την προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων, από την άλλη το Πρωτοδικείο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (ΕΚ) τον μνημόνευε αποκλειστικά ή σε συνδυασμό με αντίστοιχες διατάξεις της ΕΣΔΑ, ενώ και το Δικαστήριο των ΕΚ, που ήταν αρχικά πιο επιφυλακτικό σε σχέση με το Πρωτοδικείο και τους Γ. Εισαγγελείς αναγνωρίζει τη βαρύνουσα σημασία του, αναφερόμενο ρητά στις διατάξεις του (ήδη με αποφάσεις του 2006 και 2007). Αναλυτικά: Κυριτσάκη, ό.π. σ. 110-116, η οποία επισημαίνει (σ. 114) ότι αναμένεται, υπό τα παραπάνω δεδομένα, εντατική αξιοποίηση των διατάξεων του Χάρτη από τα ενωσιακά όργανα, τοποθετώντας τον στην ανώτερη βαθμίδα της δικαιοταξίας της Ένωσης.

θεμελιωδών δικαιωμάτων από τα θεσμικά όργανα της ΕΕ όταν αυτά καταρτίζουν νέες ευρωπαϊκές νομικές πράξεις. Η μέριμνα για τα θεμελιώδη δικαιώματα αποτελεί πλέον αναπόσπαστο μέρος της κατάρτισης νέων νομικών πράξεων της ΕΕ. Χάρη σε αυτήν ακριβώς τη μέριμνα, για παράδειγμα, το 2011 οι κανόνες της ΕΕ για τη χρήση σαρωτών σώματος στα αεροδρόμια καταρτίστηκαν με σεβασμό στα θεμελιώδη δικαιώματα της προστασίας των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα, της ιδιωτικής ζωής και της αξιοπρέπειας. Συγχρόνως, ο Χάρτης συμβάλλει όλο και περισσότερο στη διαμόρφωση των αποφάσεων που εκδίδουν τα δικαστήρια. Το 2011, ο αριθμός των αποφάσεων που έκαναν αναφορά στα θεμελιώδη δικαιώματα όπως κατοχυρώνονται στον Χάρτη αυξήθηκε κατά 50%, τόσο σε επίπεδο ΕΕ όσο και σε εθνικό επίπεδο. Μια τέτοια απόφαση-ορόσημο που εξέδωσε το Δικαστήριο της ΕΕ υπογράμμισε το δικαίωμα των αιτούντων άσυλο να ζητούν προστασία από απάνθρωπη ή ταπεινωτική μεταχείριση κατά την αποσαφήνιση των κανόνων της ΕΕ για τον καθορισμό της χώρας η οποία θα πρέπει να εξετάσει μια αίτηση ασύλου (MEMO/11/942). Η απόφαση αυτή απαγόρευσε στην ουσία τις μεταγωγές αιτούντων άσυλο σε χώρες στις οποίες δεν υπάρχουν επαρκείς συνθήκες που εξασφαλίζουν τον σεβασμό των θεμελιωδών τους δικαιωμάτων³⁷.

2.3.3. Κριτική στον Χάρτη

Θεωρήθηκε σημαντική κατάκτηση η συμπερίληψη στο ΧΘΔΕΕ δικαιωμάτων που κατοχυρώνονται αποκλειστικά σε αυτόν, ως απόρροια της τεχνολογικής, πολιτισμικής ή κοινωνικής προόδου. Αυτές όμως οι (πρωτοποριακές) ρυθμίσεις³⁸ του Χάρτη κρίνονται και περισσότερο ευάλωτες από την άποψη

³⁷ ΧΘΔΕΕ Άρθρο 18 (Δικαίωμα ασύλου): *Το δικαίωμα ασύλου διασφαλίζεται τηρουμένων των κανόνων της Σύμβασης της Γενεύης της 28ης Ιουλίου 1951 και του Πρωτοκόλλου της 31ης Ιανουαρίου 1967 περί του καθεστώτος των προσφύγων και σύμφωνα με τη Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση και τη Συνθήκη για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης (εφεξής οριζόμενες ως «οι Συνθήκες»).* Άρθρο 19 (Προστασία σε περίπτωση απομάκρυνσης, απέλασης και έκδοσης): *1. Απαγορεύονται οι ομαδικές απελάσεις. 2. Κανείς δεν μπορεί να απομακρυνθεί, να απελαθεί ή να εκδοθεί προς κράτος όπου διατρέχει σοβαρό κίνδυνο να του επιβληθεί η ποινή του θανάτου ή να υποβληθεί σε βασανιστήρια ή άλλη απάνθρωπη ή εξευτελιστική ποινή ή μεταχείριση.*

³⁸ Ο ΧΘΔΕΕ περιλαμβάνει, μεταξύ άλλων, ρυθμίσεις για την προστασία των προσωπικών δεδομένων, τις αρχές της βιοηθικής και την απαγόρευση της ανθρώπινης κλωνοποίησης, το δικαίωμα

της προστασίας τους, με την εισαγωγή ανασταλτικών ή περιοριστικών ρητρών για αυτές στο κείμενο του Χάρτη, που μειώνουν την κανονιστική εμβέλεια και τη δυνατότητα δικαστικής προστασίας τους. Καταρχάς, το γεγονός της κατοχύρωσης και των κοινωνικών δικαιωμάτων και σχετικών κοινωνικών εγγυήσεων σε ενιαίο κείμενο με τα κλασικά ατομικά δικαιώματα και η αναγνώριση στο Προοίμιο του Χάρτη της αρχής του αδιαιρέτου και της οικουμενικότητας όλων των κατηγοριών δικαιωμάτων του ανθρώπου δεν μπορεί παρά να αξιολογηθεί θετικά από την οπτική γωνία της προστασίας των κοινωνικών δικαιωμάτων στο πλαίσιο του ενωσιακού δικαίου. Ωστόσο, παρά την αναβάθμιση των θεμελιωδών δικαιωμάτων σε σχέση ιδιαίτερα με το προϊσχύον καθεστώς τους ως «γενικών αρχών του κοινοτικού δικαίου», η καταγραφή τους σε ένα Χάρτη είναι, τουλάχιστον θεωρητικά, δυνατόν να χρησιμεύσει και ως τροχοπέδη στην εξέλιξη της προστασίας των θεμελιωδών, ιδίως δε των κοινωνικών, δικαιωμάτων σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Για παράδειγμα, η παραπομπή που γίνεται σε διατάξεις του Χάρτη στις κοινές συνταγματικές παραδόσεις και στις εθνικές νομοθεσίες και πρακτικές θα μπορούσε να έχει αρνητικές επιδράσεις στη νομολογιακή τους εξέλιξη, πέραν του ότι είναι δυνατόν να δημιουργήσει προβλήματα από την πλευρά της ασφάλειας του δικαίου³⁹. Όσον αφορά το πεδίο εφαρμογής (άρ. 51-54) του

προστασίας των καταναλωτών, το δικαίωμα στη χρηστή διοίκηση. Επίσης προβλέπει κοινωνικά δικαιώματα, όπως είναι τα δικαιώματα των εργαζομένων που αφορούν την ενημέρωση, τη διαπραγμάτευση και την ανάληψη συλλογικής δράσης.

³⁹ Προβληματική από τη σκοπιά αυτή κρίνεται η ρύθμιση της παρ. 4 του άρθρου 52: *Στο βαθμό που ο παρών Χάρτης αναγνωρίζει θεμελιώδη δικαιώματα όπως απορρέουν από τις κοινές συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών, τα εν λόγω δικαιώματα πρέπει να ερμηνεύονται σύμφωνα με τις παραδόσεις αυτές*. Κατά την Ηλιοπούλου-Στράγγα (2008, ό.π.), η ερμηνευτική αυτή ρήτρα αφενός είναι δυνατόν να έχει σημαντικές αρνητικές επιδράσεις στην ομοιόμορφη εφαρμογή του κοινοτικού δικαίου. Έτσι λ.χ. με επίκληση των κοινών συνταγματικών παραδόσεων είναι δυνατόν να υποστηριχθούν διαφορετικές ερμηνείες των δικαιωμάτων του Χάρτη από τα διάφορα εθνικά δικαστήρια. Αφετέρου, η διάταξη αυτή θα μπορούσε να έχει επίδραση στην έκταση της πράγματι παρεχόμενης προστασίας και μάλιστα όχι οπωσδήποτε προς την κατεύθυνση της διεύρυνσής της. Πράγματι, η πλέον κατά τρόπο ρητό στη διάταξη αυτή κατοχυρωμένη υποχρέωση, να λαμβάνονται υπόψη κατά την ερμηνεία και εφαρμογή των δικαιωμάτων του Χάρτη οι κοινές συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών, θα μπορούσε ανάλογα με τις διακυμάνσεις της νομολογίας να επιδρά θετικά ή αρνητικά στην προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Η παρατήρηση αυτή ισχύει κατεξοχήν αναφορικά με τα κοινωνικά δικαιώματα και τις εγγυήσεις κοινωνικού περιεχομένου που κατοχυρώνονται στο Χάρτη, τα οποία κατά κανόνα είναι διατυπωμένα αφηρημένα και έχουν ανάγκη συγκεκριμενοποίησης και, εκτός αυτού, η συνταγματική τους μεταχείριση είναι στα διάφορα κράτη-μέλη διαφορετική. Και βέβαια δεν αποκλείεται τέτοιες διάτρητες διατάξεις να χρησιμοποιηθούν και ως ένα μέσο για να προστατευθούν οι εθνικές έννομες

ΧΘΔΕΕ, πάντως, σε δύο κυρίως κατευθύνσεις έχει αναπτυχθεί κριτική αμφισβήτηση στον τομέα των δικαιωμάτων που προστατεύονται από τον Χάρτη. Αφενός, ως προς τον περιοριστικό προσδιορισμό του πεδίου εφαρμογής του Χάρτη. Αφετέρου, όσον αφορά τη διαφορετική νομική φύση των διατάξεων που περιλαμβάνει.

Η συμπερίληψη στο ΧΘΔΕΕ δικαιωμάτων διαφορετικών γενεών (ατομικά, πολιτικά, οικονομικά, κοινωνικά) οδήγησε καταρχάς σε αντιδράσεις από ορισμένα κράτη που δεν αποδέχτηκαν τελικώς την πλήρη δεσμευτικότητα του Χάρτη. Πρόβλημα δημιουργούν οι ειδικές ρυθμίσεις⁴⁰ που εισάγονται για τα δύο κράτη μέλη, το Ηνωμένο Βασίλειο⁴¹ και την Πολωνία, που προσδιόρισαν μέσω Πρόσθετου Πρωτοκόλλου (προσαρτημένου στη Συνθήκη της Λισαβόνας) το εύρος εφαρμογής του ΧΘΔΕΕ στις έννομες τάξεις τους, με αποτέλεσμα την εισαγωγή μιας Ευρώπης δύο ταχυτήτων (για δύο κράτη μέλη

τάξεις από μια ερμηνεία των δικαιωμάτων του Χάρτη, η οποία θα πήγαινε μακρύτερα από ό,τι οι αντίστοιχες εθνικές εγγυήσεις (τη στιγμή που το επίπεδο προστασίας κοινωνικών δικαιωμάτων και εγγυήσεων ποικίλλει στις εθνικές νομοθεσίες, ενώ μένει έωλη μία ενιαία ρύθμισή τους σε επίπεδο ΕΕ, ακόμη και με τη θέση σε ισχύ του Χάρτη). Στο πρωτογενές ενωσιακό δίκαιο χρειάζονται πολλά ακόμη να γίνουν προς την κατοχύρωση ενός ενιαίου επιπέδου προστασίας των κοινωνικών δικαιωμάτων και εγγυήσεων, και μάλιστα στην εποχή μας –και ειδικά στη χώρα μας– όπου το κοινωνικό κράτος και το κράτος δικαίου βάζονται από οικονομικοπολιτικές σκοπιμότητες, στην πράξη ρυθμιστικές της ζωής των Ελλήνων και Ευρωπαίων πολιτών.

⁴⁰ Το προαναφερθέν Πρωτόκολλο εισάγει εξαιρετικές ρυθμίσεις για δύο Κράτη-μέλη. Σύμφωνα με την παρ. 1 του άρθρου 1 του Πρωτοκόλλου, *ο Χάρτης δεν διευρύνει την ευχέρεια του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ή οποιουδήποτε δικαστηρίου της Πολωνίας ή του Ηνωμένου Βασιλείου, να κρίνει ότι οι νόμοι, οι κανονιστικές πράξεις ή οι διοικητικές διατάξεις, πρακτικές ή δράση της Πολωνίας ή του Ηνωμένου Βασιλείου δεν συνάδουν με τα θεμελιώδη δικαιώματα, ελευθερίες και αρχές που επιβεβαιώνει. Και «προς αποφυγήν πάσης αμφιβολίας» διευκρινίζεται ειδικότερα στην παρ. 2 ότι με τον Τίτλο IV του Χάρτη δεν παράγονται αγώγιμα δικαιώματα τα οποία ισχύουν στην Πολωνία ή στο Ηνωμένο Βασίλειο, εκτός εάν η Πολωνία ή το Ηνωμένο Βασίλειο προβλέπουν τέτοια δικαιώματα στο εθνικό τους δίκαιο. Στο άρθρο 2 του Πρωτοκόλλου ορίζεται, τέλος, ότι, όταν μια διάταξη του Χάρτη αναφέρεται στις εθνικές νομοθεσίες και πρακτικές, εφαρμόζεται στην Πολωνία ή στο Ηνωμένο Βασίλειο μόνον στο βαθμό που τα δικαιώματα ή οι αρχές που περιέχει αναγνωρίζονται στο δίκαιο ή τις πρακτικές της Πολωνίας ή του Ηνωμένου Βασιλείου.*

⁴¹ Οι λόγοι για την απορριπτική στάση της Πολωνίας και του Ηνωμένου Βασιλείου απέναντι στο Χάρτη δεν ήταν οι ίδιοι. Το Ηνωμένο Βασίλειο πρόβαλε ισχυρές αντιστάσεις στην καθιέρωση ιδίως των κοινωνικών δικαιωμάτων, λόγω διαφορετικού προτύπου οικονομικής ανάπτυξης. Παρόλα αυτά ο Χάρτης ενσωμάτωσε και κοινωνικά δικαιώματα, κι έτσι επιτεύχθηκε μία συναίνεση στα κράτη μέλη, συναίνεση που ήταν εξαρχής επίπονη διαδικασία καθώς μέσω των δικαιωμάτων εκφράζονται διαφορετικά πρότυπα κοινωνιών. Βλ. Πλιάκου (2012: σ. 113). Ενώ λοιπόν οι Βρετανοί είχαν εκφραστεί εξ αρχής, δηλ. ήδη κατά τις διαπραγματεύσεις για το Χάρτη, κατά της ένταξης των κοινωνικών δικαιωμάτων στο Χάρτη, οι Πολωνοί είχαν ενδοιασμούς όχι ως προς τα κοινωνικά δικαιώματα του Χάρτη, αλλά για θεμελιώδη δικαιώματα, τα οποία θα μπορούσαν να έχουν επιδράσεις στο οικογενειακό δίκαιο και στο δικαίωμα στη ζωή, ή για να είμαστε πιο ακριβείς, στο ζήτημα των εκτρώσεων. Βλ. αναλυτικά σε Ηλιοπούλου- Στράγγα (2008: σ. 91-123).

στην Ένωση των 27) σε έναν ιδιαίτερα ευαίσθητο τομέα, αυτό των δικαιωμάτων του ανθρώπου. Ειδικότερα, το παραπάνω Πρωτόκολλο, που έχει ισχύ πρωτογενούς δικαίου⁴², περιέχει τρεις επιφυλάξεις ως προς την εφαρμογή του Χάρτη στα δύο αυτά κράτη-μέλη, επιφυλάξεις που αφορούν την έκταση αρμοδιότητας του ΔΕΚ και των δικαστηρίων των δύο αυτών κρατών-μελών, τη νομική ισχύ (σε αυτά τα κράτη) των δικαιωμάτων που περιέχονται στο Κεφάλαιο «Αλληλεγγύη», όπως και τις προϋποθέσεις εφαρμογής στο Ηνωμένο Βασίλειο και την Πολωνία των διατάξεων του Χάρτη που αναφέρονται στις εθνικές νομοθεσίες και πρακτικές⁴³. Κατ' αυτό τον τρόπο,

⁴² Όλα τα Πρωτόκολλα έχουν ισχύ πρωτογενούς δικαίου [σε αντίθεση με τις Δηλώσεις, όπως π.χ. η «Δήλωση σχετικά με τον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης», όπως προσαρτήθηκε στην Τελική Πράξη της Διακυβερνητικής Διάσκεψης που υιοθέτησε τη ΣυνθΛισαβ] κατά το άρθρο 49 παρ. 2 ΣΕΕ: «Οι όροι της προσχωρήσεως και οι λόγω αυτής αναγκαίες προσαρμογές των Συνθηκών που θεμελιώνουν την Ένωση, αποτελούν αντικείμενο συμφωνίας μεταξύ των κρατών μελών και του αιτούντος κράτους. Η συμφωνία αυτή υπόκειται σε επικύρωση εκ μέρους όλων των συμβαλλομένων κρατών, κατά τους αντίστοιχους συνταγματικούς τους κανόνες».

⁴³ Από το ίδιο το Πρωτόκολλο δεν προκύπτει πάντως ευθέως μια ολοσχερής άρνηση των δύο αυτών κρατών-μελών δέσμευσής τους από τον Χάρτη. Εν τούτοις μπορεί εύλογα να αναρωτηθεί κάποιος, τι απομένει από την εφαρμογή του Χάρτη για αυτά τα δύο κράτη-μέλη, όταν αποκλείεται ο έλεγχος από τα ευρωπαϊκά ή και τα εθνικά δικαστήρια των νομοθετικών και διοικητικών διατάξεων, της διοικητικής πρακτικής ή των μέτρων που λαμβάνει η Διοίκηση αυτών των κρατών με βάση το ΧΘΔΕΕ και αν η εφαρμογή ορισμένων από τα δικαιώματα και τις γενικές αρχές του ΧΘΔΕΕ σε αυτά τα κράτη μέλη εξαρτάται από το αν αυτά αναγνωρίζονται από το εθνικό τους δίκαιο ή την πρακτική τους. Περαιτέρω, η εξαίρεση ορισμένων κρατών μελών από την (πλήρη) εφαρμογή του Χάρτη θα μπορούσε να είναι και περισσότερο βλαπτική από όσο φαίνεται εκ πρώτης όψεως. Μελλοντικά δεν θα μπορεί πλέον αναφορικά με τα θεμελιώδη δικαιώματα του Χάρτη, ή τουλάχιστον για ορισμένα από αυτά (εκείνα συγκεκριμένα που δεν αναγνωρίζονται από το δίκαιο ή την πρακτική του Ηνωμένου Βασιλείου και της Πολωνίας ή που δεν μπορούν να χαρακτηριστούν ως κοινά) να γίνεται λόγος σε επίπεδο ΕΕ για κοινές αξίες σε όλα τα κράτη μέλη. Αυτό το γεγονός δε μπορεί παρά να συνιστά πλήγμα στη διαδικασία της ευρωπαϊκής ενοποίησης. Επίσης αυτή η εξαίρεση θα επηρεάσει ενδεχομένως αρνητικά και τη νομολογιακή εξέλιξη της προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην ΕΕ. Πέραν αυτών, κατά την Ηλιοπούλου-Στράγγα, αυτό το *opting-out* θέτει σε αμφισβήτηση το κοινοτικό κεκτημένο. Αυτό γίνεται ιδιαίτερα σαφές σε εκείνες τις περιπτώσεις, όπου το Δικαστήριο έχει ήδη αναγνωρίσει ως ανήκον στις γενικές αρχές του δικαίου της Ένωσης κάποιο δικαίωμα, το οποίο εμφανίζεται αμφισβητούμενο με βάση αυτό το Πρωτόκολλο. Αυτό ισχύει, για παράδειγμα, για το δικαίωμα διαπραγμάτευσης και συλλογικών δράσεων που περιλαμβάνει και το δικαίωμα της απεργίας (άρθρο 28 Χάρτη), το οποίο σύμφωνα με τη νομολογία του ΔΕΚ αναγνωρίζεται ως θεμελιώδες δικαίωμα που συνιστά πάγιο κομμάτι των γενικών αρχών του κοινοτικού δικαίου, των οποίων το σεβασμό διασφαλίζει το Δικαστήριο. Η κατάσταση όμως περιπλέκεται, αν λάβει κάποιος υπόψη του ότι το ΔΕΚ, προκειμένου να στηρίξει το χαρακτήρα αυτού του δικαιώματος ως θεμελιώδους και ανήκοντος στις γενικές αρχές του κοινοτικού δικαίου, επικαλέστηκε, όχι αποκλειστικά, αλλά οπωσδήποτε και το ΧΘΔΕΕ. Στο σημείο αυτό μένουν έωλα σημαντικά ερωτήματα: Θα μπορούσε να θεωρήσει κάποιος ότι αυτό το Πρωτόκολλο ανοίγει το δρόμο στο Ηνωμένο Βασίλειο να καταργήσει στο μέλλον το δικαίωμα της απεργίας, το οποίο μέχρι πριν από μερικά χρόνια ούτως ή άλλως δεν κατοχυρωνόταν στο κράτος αυτό, και να επικαλεστεί προς δικαιολόγηση το Πρωτόκολλο, χωρίς να θιγεί το κοινοτικό κεκτημένο; Και πώς θα αποφαινόταν το ΔΕΚ στις ανωτέρω αναφερθείσες περιπτώσεις, αν το υπό συζήτηση Πρωτόκολλο είχε ήδη τεθεί σε ισχύ; Τέλος, οι ειδικές ρυθμίσεις που περιλαμβάνονται στο Πρωτόκολλο θα μπορούσαν να

ωστόσο, με τη Συνθήκη της Λισαβόνας διανοίγεται στον ευαίσθητο τομέα των θεμελιωδών δικαιωμάτων η δυνατότητα για μια προστασία θεμελιωδών δικαιωμάτων «à la carte» σε επίπεδο ΕΕ. Κι απομένει να δούμε το εύρος της εισαγόμενης με το ανωτέρω Πρωτόκολλο «ενισχυμένης συνεργασίας» ή «ενοποίησης κατά στάδια» ή, κατά άλλη διατύπωση, «Ευρώπης δύο ταχυτήτων» με την εφαρμογή στην πράξη της Συνθήκης της Λισαβόνας. Καθοριστικό ρόλο θα παίξει εν προκειμένω η νομολογία του Δικαστηρίου της ΕΕ (πρώην ΔΕΚ), που αναλαμβάνει, κατεξοχήν στο πλαίσιο της ΕΕ, την ερμηνεία και εφαρμογή του δικαίου της Ένωσης (συμπεριλαμβανομένων και των Πρωτοκόλλων): θα φανεί από τη μελλοντική στάση του ΔΕΕ αν η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων θα τονωθεί και εξελιχθεί αποτελεσματικά και προς την κατεύθυνση των κοινωνικών δικαιωμάτων που εισάγονται ρητά με το ΧΘΔΕΕ⁴⁴.

Από την άλλη πλευρά, όσον αφορά τη διαφορετική νομική φύση των δικαιωμάτων του Χάρτη, το άρθρο 6 παρ. 1 και το προοίμιο του ΧΘΔΕΕ αναφέρονται σε «δικαιώματα, ελευθερίες και αρχές». Ενώ λοιπόν τα δικαιώματα και οι ελευθερίες θεσμοθετούν άμεσης εφαρμογής δικαιώματα, με την έννοια ότι δεσμεύουν τα ενωσιακά και τα εθνικά όργανα για την υιοθέτηση μιας θετικής δράσης ή πράξης (υποκειμενικά αγωγή δικαιώματα), οι αρχές (λ.χ. των άρθρων 24, 25, 37 ΧΘΔΕΕ) δεν έχουν την ίδια δεσμευτικότητα αλλά και για τον εντοπισμό τους (την επίκληση και την παραπέρα εφαρμογή τους) είναι συνήθως απαραίτητη σχετική έρευνα από το δικαστή⁴⁵. Οι αρχές αυτές συνεπάγονται την υποχρέωση των ενωσιακών και

γεννήσουν σε ορισμένα Κράτη-μέλη ζητήματα συνταγματικής φύσης, ιδιαίτερα σε εκείνες τις περιπτώσεις που στα Συντάγματά τους η μεταβίβαση ή αναγνώριση αρμοδιοτήτων ή της άσκησης κυριαρχικών δικαιωμάτων είναι συνδεδεμένη με την *αρχή της αμοιβαιότητας*. Αυτό ισχύει και για την Ελλάδα, με βάση τη σαφή διατύπωση του άρθρου 28 παρ. 3 Συντάγματος. Αναλυτικά: Ηλιοπούλου-Στράγγα (2008: σ. 91-123).

⁴⁴ Βλ. αναλυτικά Ηλιοπούλου-Στράγγα, ό.π.

⁴⁵ Δεν είναι πάντοτε ευχερής ο εντοπισμός αυτών των αρχών, ειδικά όσων κατοχυρώνουν κοινωνικά δικαιώματα και απορρέουν από τις εγγυήσεις κοινωνικού περιεχομένου του Χάρτη. Ειδικότερα, σε ορισμένες περιπτώσεις ένα άρθρο του ΧΘΔΕΕ μπορεί να περιλαμβάνει και δικαιώματα και αρχές, όπως τα άρθρα 23 (για την ισότητα ανδρών και γυναικών), με τη θέσπιση ειδικών προνομιών για το υποεκπροσωπούμενο φύλο, 33 (για την οικογενειακή και επαγγελματική ζωή) όπου σκοπείται η εξασφάλιση της νομικής, οικονομικής και κοινωνικής προστασίας της οικογένειας, ή 34 (για την κοινωνική ασφάλιση και την κοινωνική αρωγή) όπου ενδιαφέρει η καταπολέμηση του κοινωνικού

εθνικών οργάνων να τις προωθούν μέσω νομοθετικών ή εκτελεστικών πράξεων, ενώ η επίκλησή τους ενώπιον δικαστηρίου «είναι παραδεκτή μόνο για την ερμηνεία των εν λόγω πράξεων και τον έλεγχο της νομιμότητάς τους» (άρ. 52, παρ. 5 ΧΘΔΕΕ). Συνοπτικά, όπως είδαμε, οι εγγυήσεις του Χάρτη, διακρινόμενες κατ' αποτέλεσμα σε δικαιώματα και σε χρήζουσες συγκεκριμενοποίησης αρχές, προκαλούν σοβαρές επιπτώσεις στην έκταση της δικαστικής προστασίας.

2.3.4. Η κατοχύρωση θεμελιωδών δικαιωμάτων των πολιτών στο ΧΘΔΕΕ από την άποψη του ποινικού δικαίου

2.3.4.1. Η εν κινδύνω προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων κατά τον ΧΘΔΕΕ

Στον δεσμευτικό πλέον ως ευρωπαϊκό νομοθέτημα (του πρωτογενούς ενωσιακού δικαίου) ΧΘΔΕΕ κατοχυρώνονται σε αφηρημένο επίπεδο, μεταξύ άλλων, η απαγόρευση της θανατικής ποινής (άρ. 2 παρ. 2), η απαγόρευση των βασανιστηρίων και των απάνθρωπων ή εξευτελιστικών ποινών ή μεταχείρισης (άρ. 4), η προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα (άρ. 8), το δικαίωμα ασύλου (άρ. 18) και η προστασία σε περίπτωση απομάκρυνσης, απέλασης και έκδοσης (άρ. 19). Επίσης, κρίσιμα είναι τα άρθρα 47, 48 και 49 του ΧΘΔΕΕ, τα οποία (συστεγαζόμενα υπό τον τίτλο VI «δικαιοσύνη») αντίστοιχα κατοχυρώνουν το δικαίωμα πραγματικής προσφυγής και αμερόληπτου δικαστηρίου, το τεκμήριο αθωότητας και δικαιώματα της υπεράσπισης, και τις αρχές της νομιμότητας και της

αποκλεισμού και της φτώχειας. Για αυτόν το λόγο εναπόκειται στο δικαστή να εντοπίσει καταρχάς τις αρχές αυτές με έρευνα σχετικά με τη νομική φύση των ενωσιακών διατάξεων και τις τυχόν σχετιζόμενες με αυτές αποφάσεις του Δικαστηρίου της ΕΕ. Σχετικώς αναφέρει το άρ. 52 παρ. 5 ΧΘΔΕΕ: *Οι διατάξεις του παρόντος Χάρτη που περιέχουν αρχές μπορούν να εφαρμόζονται με νομοθετικές και εκτελεστικές πράξεις των θεσμικών και λοιπών οργάνων και οργανισμών της Ένωσης και με πράξεις των κρατών μελών όταν εφαρμόζουν το δίκαιο της Ένωσης, κατά την άσκηση των αντίστοιχων αρμοδιοτήτων τους. Η επίκληση των διατάξεων αυτών ενώπιον δικαστηρίου είναι παραδεκτή μόνον για την ερμηνεία των εν λόγω πράξεων και τον έλεγχο της νομιμότητάς τους.* Ενώ από τις «Επεξηγήσεις» στο άρθρο αυτό απορρέει ότι οι αρχές αυτές τίθενται σε εφαρμογή με πράξεις της ΕΕ και των κρατών μελών όταν εφαρμόζουν αυτές τις πράξεις, σύμφωνα όμως με τις αρμοδιότητες που ήδη διαθέτει η ΕΕ [σημειωτέον, για τις Επεξηγήσεις τις σχετικές με το Χάρτη, που δημοσιεύτηκαν στην ΕΕ στις 14.12.2007, αριθ. C 303/17, αναγνωρίζεται η χρησιμότητά τους για την ερμηνεία του ΧΘΔΕΕ, δίχως να έχουν από μόνες τους νομική αξία]. Βλ. Πλιάκος (2012: σ. 104).

αναλογικότητας αξιόποινων πράξεων και ποινών. Για την πραγματική πάντως προστασία (τη δημοκρατική νομιμοποίηση όλων των ποινικών διατάξεων, όπως και το σεβασμό των αρχών του κράτους δικαίου) είναι ανάγκη (και ζήτημα έλλογων πολιτικών ρυθμίσεων) να καθιερωθούν μηχανισμοί ικανοί να διασφαλίσουν τα δικαιώματα αυτά, τη στιγμή που στο *χώρο ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης* διευρύνονται ολοένα οι αρμοδιότητες ευρωπαϊκών οργάνων (όπως η Europol και η Eurojust) που μετέχουν αποφασιστικά στην (εντεινόμενη) ποινική καταστολή στο πλαίσιο της ΕΕ. Από αυτή τη σκοπιά, προκειμένου να εδραιωθεί μία (κατά το δυνατόν ενιαία και) ισορροπημένη ευρωπαϊκή αντεγκληματική πολιτική, αποκτά εξέχουσα σημασία η υιοθέτηση από τον ευρωπαϊό νομοθέτη μίας κοινής βάσης η οποία (ενεργοποιώντας την πολλαπλή, άλλωστε, νομοθετική-νομολογιακή κατοχύρωση των ανθρώπινων δικαιωμάτων) θα αφορά τη θέσπιση όλων των νομοθετικών ρυθμίσεων που αφορούν το ποινικό δίκαιο (όπως και να αιτιολογεί ρητά το σεβασμό τους, με βάση την αρχή της χρηστής διοίκησης – *good governance*)⁴⁶.

2.3.4.2. Ειδικότερα η αρχή *ne bis in idem*

Αξιίζει ιδιαίτερη αναφορά στην κατοχύρωση από το άρθρο 50 του ΧΘΔΕΕ της αρχής *ne bis in idem* (απαγόρευση του «δισ δικάζειν»). Σύμφωνα με την αρχή αυτή, η οποία καθιερώνεται σε όλες τις σύγχρονες έννομες τάξεις και θεωρείται συστατικό στοιχείο κάθε κράτους που σέβεται την ελευθερία και την αξιοπρέπεια των πολιτών, η Πολιτεία δικαιούται άπαξ μόνον να υποβάλει το άτομο στη δοκιμασία της ποινικής διαδικασίας, έστω και αν, μετά την οριστική περάτωσή της, το αποτέλεσμα της θα μπορούσε να αμφισβητηθεί⁴⁷.

Στην ελληνική έννομη τάξη, η αρχή *ne bis in idem* καθιερώνεται στο άρθρο 57 παρ. 1 του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας (ΚΠΔ), σύμφωνα με το οποίο: «Αν κάποιος έχει καταδικαστεί αμετάκλητα ή αθωωθεί ή έχει πάψει ποινική

⁴⁶ Προς αυτή την κατεύθυνση κινείται η θεώρηση μιας ομάδας ποινικολόγων για θεμελιώδεις αρχές ως ερμηνευτικό γνώμονα και κατευθυντήριο άξονα στην άρθρωση μιας έλλογης αντεγκληματικής πολιτικής, όπως την αναδείχνουμε σε αδρές γραμμές σε άλλα σημεία της παρούσας μελέτης.

⁴⁷ Αναγνωστόπουλος, Η. (2008) *Ne bis in idem: Ευρωπαϊκές και διεθνείς όψεις*, Σάκκουλα, Αθήνα.

δίωξη εναντίον του, δεν μπορεί να ασκηθεί και πάλι εις βάρος του δίωξη για την ίδια πράξη, ακόμη και αν δοθεί σ' αυτή διαφορετικός χαρακτηρισμός». Η ίδια αρχή αναγνωρίζεται και σε διεθνή κείμενα που προστατεύουν τα ανθρώπινα δικαιώματα, όπως στο άρθρο 4 παρ. 1 του 7^{ου} Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ, κατά το οποίο «κανένας δεν μπορεί να διωχθεί ή καταδικαστεί ποινικά από τα δικαστήρια του ίδιου Κράτους, για μία παράβαση για την οποία αθώωθηκε ή καταδικάστηκε με αμετάκλητη απόφαση σύμφωνα με το νόμο και την ποινική δικονομία του Κράτους αυτού», αλλά και στο άρθρο 14 παρ. 7 του Διεθνούς Συμφώνου για τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα (ΔΣΑΠΔ), το οποίο ορίζει ότι: «Κανείς δεν δικάζεται ούτε τιμωρείται για ένα αδίκημα για το οποίο έχει ήδη απαλλαγεί ή καταδικαστεί με οριστική απόφαση που εκδόθηκε σύμφωνα με το δίκαιο και την ποινική δικονομία κάθε χώρας»⁴⁸. Εξάλλου, η Σύμβαση για την εφαρμογή της Συμφωνίας Σένγκεν (ΣΕΣΣ), που έχει συναφθεί μεταξύ των κρατών μελών της ΕΕ και έχει κυρωθεί στην Ελλάδα με το Ν. 2514/1997, ορίζει στο άρθρο 54 ότι «όποιος δικάστηκε τελεσίδικα από ένα Συμβαλλόμενο Μέρος δεν μπορεί να διωχθεί από ένα άλλο Συμβαλλόμενο Μέρος για τα ίδια πραγματικά περιστατικά, υπό τον όρο όμως ότι, σε περίπτωση καταδίκης, η ποινή έχει εκτιθεί ή εκτίεται ή δεν μπορεί πλέον να εκτιθεί σύμφωνα με τους νόμους του Συμβαλλόμενου Μέρους που επέβαλε την καταδίκη». Η ΣΕΣΣ όπως και το λοιπό κερκτημένο Σένγκεν, δηλαδή τα Πρωτόκολλα και οι Συμφωνίες Προσχώρησης των κρατών και το παράγωγο δίκαιο Σένγκεν, ενσωματώθηκε στο νομικό και θεσμικό πλαίσιο της ΕΕ με το Πρωτόκολλο αρ. 2 της Συνθήκης του Άμστερνταμ (2.10.1997). Το άρθρο 54 της ΣΕΣΣ αποτέλεσε προωθημένη προσπάθεια για την καθιέρωση μιας διακρατικής ισχύος της αρχής *ne bis in idem* στον ευρωπαϊκό χώρο, ωστόσο το ευρωπαϊκό δεδικασμένο που καθιερώθηκε με τη ΣΕΣΣ υπόκειτο σε περιορισμούς, και ειδικότερα στις επιφυλάξεις που, σύμφωνα με το άρθρο 55 της ΣΕΣΣ, μπορούσαν να διατυπώσουν τα κράτη μέλη (με δηλώσεις περί μη

⁴⁸ Το ΔΣΑΠΔ υιοθετήθηκε από τη Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών στις 16.12.1966 και κυρώθηκε από την Ελλάδα με το Ν. 1462/1997, ενώ το 7^ο Πρωτόκολλο της ΕΣΔΑ κυρώθηκε με το Ν. 1705/1987. Σημειωτέον ότι η ΣΕΣΣ, καθώς και τα Πρωτόκολλα και οι Συμφωνίες Προσχώρησης κυρώθηκαν από την Ελλάδα με το Ν. 2514/1997, ενώ η Συνθήκη του Άμστερνταμ κυρώθηκε από την Ελλάδα με το Ν. 2961/1999.

δέσμευσής τους από το άρθρο 54 ΣΕΣΣ). Πράγματι, με το άρθρο 4 του κυρωτικού της ΣΕΣΣ Ν. 2514/1997 η Ελλάδα προέβη σε δήλωση κατ' άρθρο 55 ΣΕΣΣ, αποκλείοντας την εφαρμογή του άρθρου 54, μεταξύ άλλων, στα εγκλήματα παράνομης διακίνησης ναρκωτικών και ψυχοτρόπων ουσιών, στα σχετικά με το νόμισμα, τις προσβολές του πολιτεύματος ή τα αναγόμενα στη στρατιωτική υπηρεσία και την υποχρέωση στράτευσης. Την 7^η Δεκεμβρίου 2000 υπογράφηκε στη Νίκαια από τους Προέδρους του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, της Επιτροπής και του Συμβουλίου ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ, ο οποίος συγκεντρώνει τα θεμελιώδη δικαιώματα που ίσχυαν σε επίπεδο ΕΕ, ώστε αυτά να καταστούν περισσότερο εμφανή και δραστικά προς τους πολίτες. Σύμφωνα με το άρθρο 50 του ΧΘΔΕΕ, το οποίο έχει τίτλο «Δικαίωμα του προσώπου να μην δικάζεται ή να μην τιμωρείται ποινικά δύο φορές για την ίδια αξιόποινη πράξη»: «κανείς δεν διώκεται ούτε τιμωρείται ποινικά για αδίκημα για το οποίο έχει αθωωθεί ή καταδικαστεί εντός της Ένωσης με οριστική απόφαση ποινικού δικαστηρίου σύμφωνα με το νόμο». Ο Χάρτης, κατά την ψήφισή του, αποτελούσε μία πολιτική δέσμευση, χωρίς όμως να έχει νομική ισχύ ως κείμενο.

Την 13^η Δεκεμβρίου 2007, όμως, υπογράφεται η Συνθήκη της Λισαβόνας, η οποία τροποποίησε το άρθρο 6 παρ. 1 της Συνθήκης της ΕΕ, το οποίο πλέον ορίζει ότι: «Η Ένωση αναγνωρίζει τα δικαιώματα, τις ελευθερίες και τις αρχές που περιέχονται στον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης της 7ης Δεκεμβρίου 2000, όπως προσαρμόστηκε στις 12 Δεκεμβρίου 2007 στο Στρασβούργο, ο οποίος έχει το ίδιο νομικό κύρος με τις Συνθήκες». Η Συνθήκη της Λισαβόνας τέθηκε σε ισχύ την 1^η Δεκεμβρίου 2009, μετά την κύρωσή της και από την τελευταία εναπομείνασα χώρα, την Τσεχία (η οποία υπέγραψε τον κυρωτικό νόμο στις 3.11.2009). Η Ελλάδα είχε κυρώσει τη Συνθήκη με τον Ν. 3671/11.6.2008, με 250 ψήφους υπέρ και 42 κατά. Με αυτή τη Συνθήκη πλέον –πέρα από τις βαρυσήμαντες συνέπειες στον τομέα της δικαστικής και αστυνομικής συνεργασίας που εντάσσεται στο πρωτογενές ενωσιακό δικαιο, καθώς καταργήθηκε ο τρίτος πυλώνας- η αρχή *ne bis in idem* αποκτά διακρατική ισχύ στο χώρο της ΕΕ.

Το άρθρο 50 λοιπόν του ΧΘΔΕΕ, όπως ισχύει μετά την υπογραφή της Συνθήκης της Λισαβόνας, καθιερώνει την αρχή *ne bis in idem* μεταξύ των κρατών μελών της ΕΕ και απαγορεύει την εκ νέου δίωξη και τιμωρία του προσώπου σε κράτος μέλος της ΕΕ για πράξη για την οποία το πρόσωπο αυτό έχει καταδικαστεί ή αθωωθεί σε άλλο κράτος μέλος, και οι προϋποθέσεις που θέτει το άρθρο 50 για την εφαρμογή του είναι οι εξής: α) Να υπάρχει ταυτότητα της πράξης για την οποία δικάζεται ο κατηγορούμενος με αυτήν για την οποία καταδικάστηκε ή αθώωθηκε ήδη σε κάποιο άλλο κράτος μέλος και β) να υπάρχει οριστική απόφαση δικαστηρίου άλλου κράτους μέλους, με την οποία ο κατηγορούμενος να έχει αθωωθεί ή καταδικαστεί. Επομένως, το άρθρο 50 ΧΘΔΕΕ δεν τάσσει ως προϋπόθεση για την εφαρμογή του την εκτέλεση της καταδικαστικής απόφασης και αναπτύσσει την ισχύ του ανεξάρτητα από το αν η καταδικαστική απόφαση έχει εκτελεστεί, αντίθετα δηλαδή με τα οριζόμενα στο άρθρο 54 της ΣΕΣΣ. Επίσης, το άρθρο 50 του Χάρτη δεν προβλέπει τη δυνατότητα διατόπωσης εξαιρέσεων ή επιφυλάξεων αναφορικά με τη διακρατική ισχύ της αρχής *ne bis in idem*, ανάλογες με αυτές που προέβλεπε η ΣΕΣΣ (άρθρο 55). Κατά συνέπεια, τυχόν επιφυλάξεις-δηλώσεις που έχουν διατυπωθεί κατ'εφαρμογή του άρθρου 55 της ΣΕΣΣ δεν ισχύουν έναντι των λοιπών κρατών μελών. Έτσι, για παράδειγμα, Έλληνας πολίτης καταδικασθείς στη Γερμανία για εμπόριο ναρκωτικών ουσιών δεν μπορεί πλέον να δικαστεί στην Ελλάδα για την ίδια πράξη και εάν το Δικαστήριο δεν παύσει οριστικά την ποινική δίωξη λόγω δεδικασμένου αλλά προχωρήσει σε εκδίκαση της υπόθεσης, πράττει καθ' υπέρβαση εξουσίας και η απόφαση είναι αναιρετέα. Σε κάθε, πάντως, περίπτωση τα εθνικά δικαστήρια μπορούν πάντα να απευθύνουν ερώτημα προς το ΔΕΕ, ώστε να διευκρινιστεί οποιαδήποτε αμφιβολία και να εξασφαλιστεί η εναρμονισμένη ερμηνεία και εφαρμογή του ευρωπαϊκού δικαίου από τα εθνικά δικαστήρια όλων των επιμέρους κρατών μελών. Εξάλλου, και το ΕΔΔΑ έχει, κατ' άρθρο 234 της Συνθήκης της Λισαβόνας, αρμοδιότητα να εκδίδει προκαταρκτικές αποφάσεις-γνωμοδοτήσεις, μετά από υποβολή αιτήματος από κάποιο κράτος μέλος, σχετικά με την ερμηνεία και εφαρμογή του Χάρτη *in concreto*, για συγκεκριμένη υπόθεση εκδικαζόμενη

από εθνικό δικαστήριο κράτους μέλους. Μοναδικές επομένως προϋποθέσεις για την εφαρμογή του άρ. 50 ΧΘΔΕΕ και την αναγνώριση ευρωπαϊκού δεδικασμένου που απαγορεύει την εκ νέου τιμωρία είναι α) η ταυτότητα της πράξης, και β) η έκδοση οριστικής απόφασης.

Το άρθρο 50 ΧΘΔΕΕ ισχύει από 7.12.2009, έχει καθολική ισχύ και η αρχή *ne bis in idem* δεσμεύει όλα τα κράτη μέλη της ΕΕ χωρίς να παρέχεται η δυνατότητα διατύπωσης επιφυλάξεων. Καταδίκη ενός προσώπου με οριστική απόφαση σε κάποιο κράτος μέλος της ΕΕ αποκλείει άνευ ετέρου τη δίωξή του για την αυτή πράξη από κάποιο άλλο κράτος μέλος, οποιοδήποτε κι αν είναι το αδίκημα για το οποίο έλαβε χώρα καταδίκη, σύμφωνα και με την ιδιαιτέρως σημαντική (στην καθαρότητα και σαφήνειά της) απόφαση 674/2011 του Τριμελούς Εφετείου Κακουργημάτων Αθηνών. Στο άρθρο 50 ΧΘΔΕΕ δεν προβλέπονται, όπως είδαμε, δυνητικές εξαιρέσεις από τη διακρατική ισχύ της αρχής *ne bis in idem* (όπως αυτές που πρόβλεπε το άρ. 55 ΣΕΣΣ). Δε νοείται, λοιπόν, περιορισμός του θεμελιώδους δικαιώματος *ne bis in idem* από προηγούμενη νομοθετική ρύθμιση, ενώ η τυχόν θέσπιση, μετά την ισχύ του ΧΘΔΕΕ, περιορισμού στο δικαίωμα αυτό πρέπει να ανταποκρίνεται σε στόχους γενικού ενδιαφέροντος που αναγνωρίζει η ΕΕ ή στην ανάγκη προστασίας των δικαιωμάτων και ελευθεριών τρίτων, και να μην αποτελεί υπέρμετρη και επαχθή παρέμβαση στον πυρήνα του δικαιώματος⁴⁹. Η πρόσφατη απόφαση του Αρείου Πάγου (ΑΠ ΟΛ 1/2011) επιβεβαίωσε πανηγυρικά το ευρωπαϊκό δεδικασμένο από τη διακρατική ισχύ της αρχής *ne bis in idem*.

2.3.5. Προσχώρηση της ΕΕ στην ΕΣΔΑ

⁴⁹ Μετά το κείμενο του Χάρτη ακολουθούν επεξηγήσεις σχετικά με τις διατάξεις του, οι οποίες καταρτίστηκαν αρχικά υπ' ευθύνη του Προεδρείου της Συνέλευσης που συνέταξε το ΧΘΔΕΕ. Μολονότι οι εν λόγω επεξηγήσεις δεν έχουν νομική ισχύ, αποτελούν εντούτοις ένα χρήσιμο ερμηνευτικό εργαλείο για την επεξήγηση των επιμέρους διατάξεων. Συγκεκριμένα ως προς το θέμα μας λοιπόν, με βάση την ίδια την επεξήγηση του άρθρου 52 του ΧΘΔΕΕ, «... μπορεί να επέλθουν περιορισμοί στην άσκηση των θεμελιωδών δικαιωμάτων... υπό την προϋπόθεση ότι οι εν λόγω περιορισμοί ανταποκρίνονται πράγματι σε στόχους γενικού συμφέροντος που επιδιώκει η Κοινότητα και δεν συνιστούν, ενόψει του επιδιωκόμενου στόχου, υπέρμετρη και επαχθή επέμβαση, η οποία θα έθιγε την ίδια την ουσία των δικαιωμάτων αυτών».

Με τη συνθήκη της Λισαβόνας (άρ. 6 παρ. 2 ΣΕΕ) προβλέπεται σταδιακά να ολοκληρωθεί η διαδικασία προσχώρησης της ΕΕ στην ΕΣΔΑ που ασκούσε και προηγουμένως επιρροή στην ενωσιακή έννομη τάξη. Έτσι, το «συνταγματικό αυτό εργαλείο της ευρωπαϊκής δημόσιας τάξης» αποκτά επιτακτικότερη λειτουργία με τη δυνατότητα που αναγνωρίζεται στους θιγόμενους ευρωπαίους πολίτες να εγκαλούν την ΕΕ ενώπιον του δικαστηρίου του Στρασβούργου για τυχόν παραβιάσεις στο πλαίσιο εφαρμογής του ενωσιακού δικαίου⁵⁰. Παράλληλα, βέβαια, διατηρείται η ανάγκη σεβασμού της αρχής της αυτονομίας του ενωσιακού δικαίου και έχει ληφθεί ήδη σχετική μέριμνα και από τα αρμόδια όργανα του Συμβουλίου της Ευρώπης, έτσι ώστε το ΕΔΔΑ να εκδηλώνει έμπρακτα το σεβασμό του προς τις ιδιαιτερότητες του ενωσιακού δικαίου κάθε φορά που κρίνει τη νομιμότητα εθνικών μέτρων λαμβανομένων κατ' εφαρμογή του δικαίου της ΕΕ⁵¹. Η σχέση ανάμεσα στα δύο κείμενα (Χάρτη και ΕΣΔΑ) είναι πάντως και θα παραμείνει για πολύ καιρό «προνομιακή», λόγω και του άρθρου 52 παρ. 3 του Χάρτη το οποίο παραπέμπει στη Σύμβαση⁵². Το «εύρημα» αυτό αναμένεται να συμβάλλει σε μεγάλο βαθμό στην αρμονική συνύπαρξη των δύο συστημάτων. Η ολοκλήρωση της διαδικασίας προσχώρησης κρίνεται, σε κάθε περίπτωση, αναγκαία για δύο τουλάχιστον λόγους: Αφενός, επειδή η υπαγωγή των

⁵⁰ Για ευρωπαϊκή δημόσια τάξη έκανε λόγο το δικαστήριο του Στρασβούργου (ΕΔΔΑ) με την απόφαση Λοϊζίδου κατά Τουρκίας της 23.03.1995. Βλ. Κυριτσάκη (2011: σ. 116 επ.). Κατά τον Παραρά (2011: σ. 79, 117-119), μάλιστα, στην «ευρωπαϊκή δημόσια τάξη», για την τήρηση της οποίας το δικαστήριο του Στρασβούργου (ως «ο σπουδαιότερος αρχιτέκτων στην κατασκευή του κοινού ευρωπαϊκού δημοσίου δικαίου») αναγόρευσε ως *instrumentum* την ΕΣΔΑ, συμπεριλαμβάνονται (πέρα από τα δικαιώματα κατά τις διατάξεις της ΕΣΔΑ) τα δικαιώματα κατά το ενωσιακό δίκαιο αλλά και κατά τα δύο Σύμφωνα του ΟΗΕ του 1966 (που κυρώθηκαν στην Ελλάδα με τους ν. 1532/85 και ν. 2462/97).

⁵¹ Το Πρωτόκολλο αρ. 14 ΕΣΔΑ παρέχει, εξάλλου, νομικό έρεισμα για την προσχώρηση της ΕΕ, ενώ οι ως τώρα ζυμώσεις στους κόλπους του Συμβουλίου της Ευρώπης για την ολοκλήρωση της διαδικασίας προσχώρησης περιλαμβάνουν σκέψεις για πρόσθετες ειδικές συμφωνίες μεταξύ του ΣτΕ και της ΕΕ, έκδοση σχετικών Ψηφισμάτων της Επιτροπής Υπουργών και τροποποιήσεις τεχνικών διατάξεων στην ΕΣΔΑ και τα Πρωτόκολλά της ή στον Κώδικα Διαδικασίας του ΕΔΔΑ. Βλ. Κυριτσάκη (2011: σ. σ. 118).

⁵² Άρθρο 52 παρ. 3 Χάρτη: «Στο βαθμό που ο παρών Χάρτης περιλαμβάνει δικαιώματα που αντιστοιχούν σε δικαιώματα τα οποία διασφαλίζονται στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών, η έννοια και η εμβέλειά τους είναι ίδιες με εκείνες που τους αποδίδει η εν λόγω Σύμβαση. Η διάταξη αυτή δεν εμποδίζει το δίκαιο της Ένωσης να παρέχει ευρύτερη προστασία». Αναλυτικότερα, βλ. Παπαδημητρίου Γ. (2005: σ. 131 επ.), Το ποινικό φαινόμενο στην Ευρωπαϊκή Ένωση, σε: *Τιμητικός Τόμος για τον Ιωάννη Μανωλεδάκη Ι, Δημοκρατία – Ελευθερία – Ασφάλεια*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη.

νομικών πράξεων της ΕΕ στον έλεγχο μίας τρίτης βαθμίδας δικαιοδοσίας ενισχύει την τήρηση των αρχών του κράτους δικαίου και των θεμελιωδών ελευθεριών, μέσα από τη διασφαλιζόμενη συνοχή κατά την ερμηνεία της ΕΣΔΑ από τα δικαιοδοτικά όργανα του Συμβουλίου της Ευρώπης και της ΕΕ. Αφετέρου, επειδή θα θεμελιωθεί άμεση αξίωση των ιδιωτών απέναντι στα όργανα της ευρωπαϊκής-κοινοτικής βαθμίδας εξουσίας, στις περιπτώσεις παραβίασης διατάξεων της ΕΣΔΑ κατά την εφαρμογή του ενωσιακού δικαίου⁵³. Από μια γενικότερη οπτική, με εργαλείο πλέον τον ΧΘΔΕΕ, τα τρία διακριτά συστήματα -της Πολιτείας, της ΕΣΔΑ και της Ευρωπαϊκής Ένωσης- οδηγούν σε μια συνολική θεώρηση των δικαιωμάτων και στη δημιουργία μιας ευρωπαϊκής σφαίρας προστασίας αυτών⁵⁴, με δεδομένα από την άλλη πλευρά τις δυσχέρειες και τα προβλήματα που εμφανίζονται στην πράξη (όπως

⁵³ Έτσι, όταν κάποιος πολίτης της ΕΕ θεωρήσει ότι θίγεται άμεσα και ατομικά από ορισμένη νομική πράξη που θέσπισαν ενωσιακά όργανα, θα δικαιούται, αφότου εξαντλήσει τη δυνατότητα προσφυγής στο δικαστήριο του Λουξεμβούργου, να βάλει κατά του κύρους του παράνομου μέτρου ενώπιον του ΕΔΔΑ (άρ. 34 ΕΣΔΑ περί ατομικής προσφυγής), προσφεύγοντας κατά της ΕΕ. Άλλωστε, και το Πρόγραμμα της Στοκχόλμης σχετικά με την ασφάλεια των ευρωπαίων πολιτών χαρακτηρίζει την προσχώρηση ως επιτακτική ανάγκη (σημείο 2.1. του ΠτΣ), ενώ και το Συμβούλιο της ΕΕ τη συμπεριέλαβε στις άμεσες προτεραιότητες της ενωσιακής έννομης τάξης. Βλ. Κυριτσάκη, ό.π., σ. 118-120.

⁵⁴ Άλλωστε, με βάση τα άρθρα 52 παρ. 3 και 53 ΧΘΔΕΕ, η επίκληση του Χάρτη από τα όργανα της Ένωσης δεν μπορεί να επιφέρει συρρίκνωση του επιπέδου προστασίας που παρέχεται από τις αντίστοιχες διατάξεις των εθνικών Συνταγμάτων, της ΕΣΔΑ και των άλλων διεθνών συμφωνιών, αλλά και τις γενικές αρχές του κοινοτικού δικαίου (Κυριτσάκη, ό.π. σ. 115). Βλ. και Κατρούγκαλου Γ. (2006: σ.655 επ.) Η απόφαση «Βόσπορος» του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και το κοινοτικό δίκαιο, στο: *Δικαιώματα του Ανθρώπου*, τ. 30. Προστασία αντίστοιχη με εκείνη που το ίδιο παρέχει στο πεδίο των δικαιωμάτων απαιτεί και το Δικαστήριο του Στρασβούργου (ΕΔΔΑ), το οποίο αποφάνθηκε ότι εθνικά μέτρα, υιοθετούμενα προς συμμόρφωση με αποφάσεις της Ένωσης ή οποιουδήποτε άλλου διεθνούς οργανισμού, είναι θεμιτά, μόνο αν αυτός ο διεθνής οργανισμός παρέχει ισοδύναμη τυπικά και ουσιαστικά προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων με την παρεχόμενη από την ΕΣΔΑ Πβ. ΕΔΔΑ, No. 45036/98, *Bosphorus havayollarituzimvireland*, 30.05.2005, σκέψεις 149-166, και ιδίως 155, στο: *Δικαιώματα του Ανθρώπου*, τ. 30, 675 επ. Και ο Χάρτης έρχεται να διασφαλίσει και να πολλαπλασιάσει την εν λόγω προστασία, καθώς κατά το άρθρο 53 του ΧΘΔΕΕ «καμία διάταξη του παρόντος Χάρτη δεν πρέπει να ερμηνεύεται ως περιορίζουσα ή θίγουσα τα δικαιώματα του ανθρώπου και τις θεμελιώδεις ελευθερίες που αναγνωρίζονται στα αντίστοιχα πεδία εφαρμογής από το δίκαιο της Ένωσης, το διεθνές δίκαιο καθώς και από τις διεθνείς συμβάσεις, στις οποίες είναι μέρη η Ένωση, ή όλα τα κράτη μέλη, και ιδίως από την Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών, καθώς και από τα Συντάγματα των κρατών μελών». Πβ. ακόμη, γενικότερα για τη λειτουργία του Χάρτη μετά τη Συνθήκη της Λισαβόνας: Γκιζάρη-Ξανθοπούλου Α., Ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ μετά την Συνθήκη της Λισαβόνας, σε: *Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου* (1/2011: σ. 11-18).

αποτυπώνονται στις συχνές παραβιάσεις θεμελιωδών δικαιωμάτων, περιλαμβανομένων και των βασικών της ΕΣΔΑ, από τα κράτη μέλη της ΕΕ⁵⁵).

ΜΕΡΟΣ Β΄ : ΠΡΟΣ ΕΝΑ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΠΟΙΝΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ - ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΙ ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΠΙΤΗΡΗΣΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΠΟΙΝΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΟΛΗ

3. Η ποινική καταστολή σε εθνικό και υπερεθνικό πλαίσιο και θεμελιώδεις αρχές μιας έλλογης ευρωπαϊκής αντεγκληματικής πολιτικής

3.1. Ποινική καταστολή –εννοιολογική οριοθέτηση

Ο όρος ποινική καταστολή, κατά τη διδασκαλία του Ι. Μανωλεδάκη, υποδηλώνει την απειλή (σε αφηρημένο-γενικό επίπεδο), την απαγγελία-επιβολή (στη συγκεκριμένη περίπτωση) και την εκτέλεση (στο καθαρά υλικό επίπεδο) ποινής (δηλαδή προσβολής προσωπικών εννόμων αγαθών) σε βάρος κάποιου ανθρώπου που μέσα από τις προβλεπόμενες δικαστικές διαδικασίες αποδεικνύεται πως τέλεσε κάποιο έγκλημα. Η ποινική καταστολή εκφράζεται μέσα από τους δικαϊκούς κανόνες που τυποποιούν το «ποινικό φαινόμενο», τη μορφή δηλαδή της κοινωνικής παθολογίας που έγκειται στην προσβολή βασικών στοιχείων (αγαθών) της κοινωνικής ζωής από τους ίδιους τους ανθρώπους και στην αντίδραση (απάντηση) στην προσβολή αυτή από την

⁵⁵ Η Ελλάδα έχει επανειλημμένα καταδικαστεί από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων για παραβίαση του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ και συγκεκριμένα για (υπερβάλλουσα κάθε εύλογο διάστημα) καθυστέρηση στην απονομή της δικαιοσύνης. Πιο συγκεκριμένα, μόνο μέσα στο προηγούμενο έτος (2011) η χώρα μας καταδικάστηκε συνολικά σε πενήντα (50) υποθέσεις για υπερβολική διάρκεια της δικαστικής διαδικασίας, ένα από τα υψηλότερα μεγέθη σε ευρωπαϊκό επίπεδο καθώς μεγαλύτερο αριθμό καταδικαστικών αποφάσεων αναφορικά με την επίμαχη διάταξη του άρθρου 6 ΕΣΔΑ εμφανίζουν μόνο η Ουκρανία (66) και η Τουρκία (53). Η κατάσταση γίνεται ακόμα πιο τραγική αν εξετάσει κανείς τα διαχρονικά στατιστικά στοιχεία από το ΕΔΔΑ που αφορούν την παραβίαση του συγκεκριμένου άρθρου. Μέσα στα 52 χρόνια λειτουργίας του ΕΔΔΑ, η χώρα μας μετρά συνολικά 403 καταδίκες, αριθμός που μεταφράζεται σε ποσοστό 48% επί του συνόλου των καταδικαστικών αποφάσεων, όταν ο ευρωπαϊκός μέσος όρος κυμαίνεται σε ποσοστό περίπου 26%. Βλ. *Η Ελληνική Δικαιοσύνη στον Ευρωπαϊκό χάρτη*, της Μαρία Καραχάλιου, 25/10/2012, στην ιστοσελίδα <http://www.lawnet.gr/news/h-elliniki-dikaiousuni-ston-europaako-xarti-27741.html> και αναλυτικότερα: Μαγγανάς Α. κ.ά. (2011) *Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου* (Νομολογία και Ερμηνευτικά Σχόλια).

κυρίαρχη (υπερέχουσα) δύναμη (εξουσία) μέσα στον κοινωνικό χώρο⁵⁶. Η τυποποίηση, με την έννοια του σαφούς νομοθετικού προσδιορισμού των δομικών στοιχείων του ποινικού φαινομένου έχει δύο βασικά επακόλουθα: από τη μία πλευρά την ενίσχυση της τιμωρητικής λειτουργίας της κοινωνικής εξουσίας, με στόχο τη δραστική προστασία των εννόμων αγαθών, και από την άλλη πλευρά την εγγύηση της ελευθερίας των ανθρώπων απέναντι στο ενδεχόμενο αυθαίρετης αντιμετώπισης του φαινομένου αυτού –εγγύηση που εξασφαλίζεται στο βαθμό που ο καθένας γνωρίζει από πριν τι αν κάνει θα τιμωρηθεί και πόσο θα τιμωρηθεί. Πρόκειται, αντίστοιχα, για την τιμωρητική και τη φιλελεύθερη λειτουργία του ποινικού δικαίου, ή με άλλα λόγια, για το ποινικό δίκαιο ως μέσο προστασίας και ως μέτρο ελευθερίας. Το ποινικό δίκαιο, επομένως, ως μηχανισμός όχι μόνο προστασίας σημαντικών αγαθών ορισμένης κοινωνίας αλλά και περιορισμού ή προσβολής θεμελιωδών ελευθεριών του πολίτη που υφίσταται τις συνέπειές του έχει ως εκ τούτου αυξημένη ανάγκη προσδιορισμού αρχών και ορίων, με τα οποία να ελέγχει την κρατική δράση που καταστέλλει το έγκλημα, συνδεόμενο έτσι στενά με την ίδια την προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων και το κράτος δικαίου. Για αυτό το λόγο και οι αρχές και τα όρια άσκησης της ποινικής καταστολής βρίσκουν συνήθως συνταγματική αποτύπωση στα σύγχρονα κράτη.

3.2. Η εξελισσόμενη διεθνοποίηση του ποινικού δικαίου

Η απαρχή της διεθνοποίησης του ποινικού δικαίου εντοπίζεται στα μέσα του προηγούμενου αιώνα, ιδίως με την αναγνώριση της οικουμενικότητας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Η Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου συγκροτούν ταυτόχρονα τη νέα διάσταση, του απομονωμένου εθνικά,

⁵⁶ Πβ. Μανωλεδάκης, Ι. (1998: σ. 3επ.) *Το έννομο αγαθό ως βασική έννοια του Ποινικού Δικαίου*. Κατά τον αξέχαστο δάσκαλό μας, η προαγωγή ενός κοινωνικού αγαθού σε «έννομο» αγαθό και, στη συνέχεια, η έκταση της παρεχόμενης προστασίας του αποτελεί επιλογή (έκφραση) της εκάστοτε κυρίαρχης εξουσίας. Η ποιότητα (μορφή) της επιλογής προδίδει και τη φυσιογνωμία της υπερέχουσας, σε δεδομένη χρονική στιγμή, εξουσίας. Επίσης, του *ιδίου*, Τα όρια της ποινικής καταστολής σε ένα φιλελεύθερο σύστημα ποινικού δικαίου, στο: *Διάλογος με τον (ποινικό) νομοθέτη* (1995: σ. 13 επ.).

ποινικού δικαίου. Μετέπειτα, η συνεργασία των κρατών σε διεθνές επίπεδο, προκειμένου να αντιμετωπιστούν κρίσιμα θέματα, που απασχολούσαν τη διεθνή κοινότητα, κατέστη ουκ ολίγες φορές αναγκαία. Κυριότερα προβλήματα: τα εγκλήματα με διεθνικό χαρακτήρα. Το οργανωμένο έγκλημα, τα ναρκωτικά κλπ. απασχόλησαν μέχρι και τον ΟΗΕ, ενώ πολλές διεθνείς συμβάσεις επεδίωξαν ένα κοινό απόκτημα νομικών ρυθμίσεων για την αποτελεσματικότερη αντιμετώπισή τους. Στον ευρύτερο διεθνή χώρο ιδιαίτερα σημαντική έκφανση διεθνοποίησης του ποινικού δικαίου αποτελεί, εξάλλου, η ίδρυση του Διαρκούς Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου⁵⁷ με τη Σύμβαση της Ρώμης το 1998⁵⁸, το οποίο ήρθε να συμπληρώσει το έργο των εθνικών δικαστηρίων για τις περιπτώσεις εκείνες όπου υπάρχει κίνδυνος να παραμείνει ατιμώρητη μια εγκληματική συμπεριφορά διεθνούς ενδιαφέροντος⁵⁹.

3.3. Η ποινική καταστολή στην ΕΕ-προλεγόμενα

Όταν ερχόμαστε μάλιστα στο πεδίο δράσης ενός υπερκρατικού διεθνούς μορφώματος όπως η Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ), η ποινική καταστολή, ακριβώς επειδή σχετίζεται με τον πυρήνα της κρατικής κυριαρχίας αλλά και με την προτεραιότητα για τις εγγυήσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και του κράτους δικαίου, οριοθετείται στις ίδιες τις ιδρυτικές συνθήκες της ΕΕ,

⁵⁷ Εκατόν είκοσι Κράτη-Μέλη των Ηνωμένων Εθνών (ΟΗΕ) υιοθέτησαν τον Ιούλιο του 1998 στη Ρώμη μία σύμβαση για τη σύσταση –για πρώτη φορά στην ιστορία του κόσμου– ενός μόνιμου διεθνούς ποινικού δικαστηρίου. Η σύμβαση αυτή τέθηκε σε ισχύ τον Ιούλιο 2002, εξήντα ημέρες μετά από την ημέρα που εξήντα Κράτη είχαν γίνει μέρος του Καταστατικού δια της επικύρωσης ή της προσχώρησης. Προβληματισμοί για την ίδρυση του δικαστηρίου αυτού σε Μανωλεδάκη, Προβληματισμοί για τη συγκρότηση ενός ενιαίου ευρωπαϊκού ποινικού δικαστικού χώρου, (Υπεράσπιση 1999: σελ. 1092-1093). Για πληροφορίες σχετικά με την ίδρυσή του βλ. ASIL (2003), Proceedings of the 97th Annual Meeting, *The International Criminal Court: The first year and future prospects*, p. 259-264. Πβ. ακόμη: Cassese, A. (2008) *International Criminal Law*, New York: OUP, καθώς και A. Cassese et al. (2002) *The Rome Statute of the International Criminal Court: a commentary*, New York: OUP. Από ελληνικές μελέτες επισημαίνουμε ενδεικτικά: Η. Μπαντέκας, Η εθνική δικαιοδοσία για διεθνή εγκλήματα μετά το Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο (Ποινική Δικαιοσύνη 11/1999: σ. 1139-1141), Μ. Καϊάφα - Γκμπάντι, Οι Γενικές Αρχές του Ποινικού Δικαίου στο Καταστατικό του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου - Προς ένα δικαιοκρατούμενο ποινικό δίκαιο των εθνών (Ποινική Δικαιοσύνη 10/2002: 1066-1077), Ροζάκης, Χρήστος Λ. (2004) *Έγκλημα και τιμωρία: Το διεθνές ποινικό δικαστήριο στη νέα παγκόσμια τάξη*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα.

⁵⁸ Διάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών στη Ρώμη 15/06-18/07/1998.

⁵⁹ Βλ. Dr Klaus Kinkel, Για ένα αποτελεσματικό Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο, Υπερ1998, σελ. 681 επ.

προκειμένου να ασκήσει η τελευταία τις παραχωρημένες από τα κράτη μέλη αρμοδιότητες στον τομέα ενός σταδιακά διαμορφούμενου ευρωπαϊκού ποινικού δικαίου. Από τη στιγμή που η ΕΕ συμπροσδιορίζει με δεσμευτικό τρόπο τη θέσπιση ποινικών κανόνων από τα κράτη μέλη της (άρθρο 83 ΣΛΕΕ -Συνθήκης για τη Λειτουργία της ΕΕ) ή παρεμβαίνει γενικότερα στον τομέα της ποινικής καταστολής (άρθρα 82 και 84 επ. ΣΛΕΕ) και διακηρύσσει παράλληλα ότι βασίζεται στις αξίες του σεβασμού της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, της ελευθερίας, της δημοκρατίας, της ισότητας, του κράτους δικαίου και του σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων (άρθρο 2 ΣΕΕ – Συνθήκης για την ΕΕ) η οποιαδήποτε παρέμβασή της στον τομέα της ποινικής καταστολής πρέπει να αξιολογείται σε σχέση με την υπηρετήση της διττής ταυτότητας ενός φιλελεύθερου ποινικού δικαίου δημοκρατικών κοινωνιών, δηλαδή ως μέτρου προστασίας των εννόμων αγαθών αλλά και ως μέτρου ελευθερίας των πολιτών⁶⁰.

4. Θεμελιώδεις αρχές που αφορούν το ποινικό δίκαιο σε σχέση με τα θεμελιώδη δικαιώματα και τις αρχές του κράτους δικαίου

Στο σημείο αυτό κρίνουμε αναγκαία μία ουσιώδη για την όλη προβληματική μας παρέκβαση, σε σχέση με τον προβληματισμό που έχει αναπτυχθεί για την προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων των πολιτών από την υπέρμετρη χρήση του ποινικού δικαίου ως (του πλέον επαχθούς) μέσου κοινωνικού ελέγχου. Προς αυτή την κατεύθυνση διαφώτισης και ενημέρωσης κινείται μια ομάδα από 14 καθηγητές του ποινικού δικαίου σε 10 κράτη μέλη της ΕΕ, η European Criminal Policy Initiative⁶¹, η οποία επεξεργάστηκε μία δέσμη θεμελιωδών αρχών που μπορούν να έχουν καθολική ισχύ και απορρέουν από τις ποινικοδικαικές παραδόσεις των

⁶⁰ Πβ. Μανωλεδάκη (1998), ό.π. σ. 34 επ.

⁶¹ Βλ. αναλυτικά European Criminal Policy Initiative (2010), Κείμενο Αρχών για μια Ευρωπαϊκή Αντεγκληματική Πολιτική, στο: *Ποινική Δικαιοσύνη*, τ. 1, σσ. 69- 79. Η μνεία των θεμελιωδών αυτών αρχών είναι σημαντική για την όλη προβληματική μας και κρίνουμε αναγκαίο να την εντάξουμε παρεμπιπτόντως σε αυτό το σημείο, ενόψει της συσχέτισης με τον ευρωπαϊκό Χάρτη θεμελιωδών δικαιωμάτων, παρότι αναφέρεται γενικότερα στην ποινική καταστολή (σε εθνικό επίπεδο όσο ιδίως) στο επίπεδο της ΕΕ.

ευρωπαϊκών κρατών αλλά και τις νομικές βάσεις της ίδιας της ΕΕ. Τέτοιες θεμελιώδεις αρχές είναι:

α) το αίτημα για την ύπαρξη ενός έννομου συμφέροντος άξιου προστασίας που συνυφαίνεται με την αρχή της αναλογικότητας (έτσι, προστατευτέα από το ποινικό δίκαιο στην ΕΕ είναι θεμελιώδη συμφέροντα που απορρέουν από ευθέως από το ενωσιακό πρωτογενές δίκαιο, των οποίων η προσβολή είναι κοινωνικά βλαπτική σε σημαντικό βαθμό και συνάδουν με τις συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών και με το ΧΘΔΕΕ),

β) η αρχή της χρήσης του ποινικού δικαίου ως έσχατου μέσου (*ultima ratio*), καθώς επιτάσσει η ευρωπαϊκή αρχή της αναλογικότητας (δεν μπορεί, έτσι, να προσβάλλονται ουσιωδώς τα δικαιώματα του πολίτη, όπως κατοχυρώνονται και στο ΧΘΔΕΕ, με την επιλογή ποινικών κυρώσεων που έχουν ιδιαίτερη κοινωνικοηθική απαξία, όταν έχει η ΕΕ στη διάθεσή της άλλα ηπιότερα μέσα για την προστασία των υπό α' θεμελιωδών συμφερόντων, καθώς η υπέρμετρη χρήση του ποινικού δικαίου οδηγεί στην απώλεια της ισχύος και της αποτελεσματικότητάς του, ενώ πάντοτε αναγκαία, κατά την αρχή της χρηστής διοίκησης, είναι η αιτιολόγηση για τη χρήση της ποινής ως έσχατου μέσου),

γ) η αρχή της ενοχής (*nulla poena sine culpa*), που (επίσης συνυφασμένη προς την αρχή της αναλογικότητας) διασφαλίζει κυρίως την ανθρώπινη αξιοπρέπεια⁶², συνάδει με την καταρχήν αναγνωρισμένη προϋπόθεση της

⁶² Βλ. για την ανθρώπινη αξιοπρέπεια σε: Ράϊκου, Α. (2011b: σ. 203-243), που την οράται ως «την πραγματική ή δυνητική ικανότητα του αυτοκαθορισμού (της αυτοδιάθεσης), η οποία κατοχυρώνεται στην επιτακτική και άμεσης ισχύος (κι όχι προγραμματική ή κατευθυντήρια) διάταξη του άρ. 2 παρ. 1 του Συντάγματος. Κατά την ασπαζόμενη από το συγγραφέα θεωρία του θεμελιώδους δικαιώματος η ανθρώπινη αξιοπρέπεια είναι η κύρια (γενική) αξία, ενώ τα θεμελιώδη δικαιώματα οι επιμέρους (ειδικές) αξίες, με άλλα λόγια αυτά αποτελούν συγκεκριμενοποιήσεις της ανθρώπινης αξιοπρέπειας (άρ. 7 παρ. 2 Σ). Ειδικότερα, ως προς το ουσιαστικό περιεχόμενο του άρ. 2 παρ. 1 Σ, παρατηρεί ότι συνιστά αφενός μία γενική ερμηνευτική αρχή, αφετέρου συγκεκριμενοποιείται κυρίως στις διατάξεις των άρ. 4 παρ. 1 και 5 παρ. 1 του Σ, που κατοχυρώνουν δύο γενικά θεμελιώδη δικαιώματα, τη γενική αρχή της ισότητας και το δικαίωμα της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας. Τα τελευταία, δε, εφαρμόζονται εφόσον και καθόσον ορισμένοι βιοτικοί τομείς του ανθρώπου δεν καλύπτονται από τα ειδικά θεμελιώδη δικαιώματα, δηλ. τις ειδικές διατάξεις για τα άλλα θεμελιώδη δικαιώματα (άρ. 4 παρ. 2-7, 5 παρ. 2-4, 6-24 Σ) που αποτελούν περιπτώσεις εφαρμογής των δύο παραπάνω γενικών θεμελιωδών δικαιωμάτων (σ. 199 επ, 203 επ.). Μάλιστα ο Ράϊκος δέχεται την ύπαρξη τεκμηρίου υπέρ της ανθρώπινης αξιοπρέπειας (*in dubio pro dignitate humanae*, παραφράζοντας τη γνωστή αρχή *in dubio pro libertate*), την οποία οράται ως ερμηνευτικό γνώμονα για όλες τις διατάξεις περί

ενοχής στις διοικητικές κυρώσεις της ΕΕ, καθώς και με το τεκμήριο αθωότητας κατ' άρθρο 48 παρ. 1 ΧΘΔΕΕ,

δ) η αρχή της νομιμότητας του εγκλήματος και της ποινής, μία γενικώς αναγνωρισμένη ευρωπαϊκή αρχή του δικαίου, μαζί με τις επιμέρους εκφάνσεις της, κατ' άρ. 6 παρ. 3 της ΣΕΕ (και άρ. 7 παρ. 1 ΕΣΔΑ):

-το αίτημα του «ορισμένου» της ποινικής διάταξης, ώστε να μπορεί να προβλέπει το άτομο τις αντικειμενικές και υποκειμενικές προϋποθέσεις του αξιοποιούν, καθώς και την επαπειλούμενη έννομη συνέπεια, ιδίως ενόψει ενός στόχου για «πλήρη εναρμόνιση» των ποινικών διατάξεων των κρατών μελών και άσχετα με το, αναγνωρισμένο από την ενωσιακή νομοθεσία, περιθώριο διακριτικής ευχέρειας των τελευταίων κατά την ενσωμάτωση στο εθνικό δίκαιο μιας ευρωπαϊκής ρύθμισης

-η απαγόρευση της αναδρομικής εφαρμογής των ποινικών κανόνων στο πλαίσιο της εναρμόνισης του ενωσιακού με το εκάστοτε εθνικό ποινικό δίκαιο, ενώ κατ' εξαίρεση η αναδρομικότητα είναι νοητή μόνο υπέρ του

θεμελιωδών δικαιωμάτων, καθώς και ανυπέρβλητο όριο ως προς τη δράση όλων των συντεταγμένων κρατικών οργάνων (περιλαμβανομένου και του αναθεωρητικού νομοθέτη, ό.π. σ. 205). Τέλος, από τη συνταγματική επιταγή κατ' άρ. 2 παρ. 1 Σ απορρέουν δύο υποχρεώσεις, η μία για το σεβασμό της ανθρώπινης αξιοπρέπειας που επιτάσσει τους φορείς της δημόσιας εξουσίας να απέχουν από κάθε ενέργεια προσβολής της (θεσπίζεται έτσι υποχρέωση παράλειψης κάθε σχετικής προσβολής), ενώ η άλλη αφορά μια θετική συμπεριφορά των φορέων της δημόσιας εξουσίας, οι οποίοι οφείλουν να προβαίνουν σε όλες τις αναγκαίες για την πραγματοποίηση του περιεχομένου της ανθρώπινης αξιοπρέπειας ενέργειες (με αναφορά εδώ στα κοινωνικά δικαιώματα, ό.π. σ. 237-238). Επίσης βλ. Μανωλεδάκη (1997: σ. 9-19) «Ανθρώπινη αξιοπρέπεια»: έννομο αγαθό ή απόλυτο όριο στην άσκηση εξουσίας; στο: Μανωλεδάκης Ι., Prittwitz C. (επιμ.) *Η ποινική προστασία της ανθρώπινης αξιοπρέπειας*, ο οποίος αντιλαμβάνεται την ανθρώπινη αξιοπρέπεια ως απόλυτη δικαιοκή έννοια, με απόλυτο δικαιοκή αίτημα τον καθολικό σεβασμό της κατά την άσκηση οποιασδήποτε εξουσίας «και όταν ακόμα από το ίδιο το δίκαιο επιτρέπεται η προσβολή κάποιου έννομου αγαθού ή η παραβίαση κάποιου ατομικού δικαιώματος». Έτσι ορώμενη, ως έννοια του δικαίου στο σύνολό του, καθίσταται λογικό αυτονόητο στη μεταφιλελεύθερη δημοκρατική έννομη τάξη, με την έννοια ότι υπερβαίνει τη σχετικότητα της φιλελεύθερης θεώρησης για το έννομο αγαθό (στο ποινικό δίκαιο) και τα ατομικά δικαιώματα (στο συνταγματικό δίκαιο) και την κεντρική σε αυτήν θέαση του ατόμου ως αυτόνομης μονάδας έναντι της κρατικής εξουσίας αλλά και της κοινωνίας, προδιαγράφοντας «την πορεία ενός ανθρωπιστικού δικαίου σε μια τεχνολογική ιστορική εποχή όπου η «ανθρωπιά» του ανθρώπου τίθεται σε δοκιμασία από τα ίδια τα επιτεύγματά του» (σ. 19). Πολύ ενδιαφέρουσα ανάλυση προσφέρει και το πόνημα του Βασίλη Τσεβρένη [*Ανθρώπινη αξιοπρέπεια* (2012)], όπου διερευνά τις δυνατότητες για λειτουργική αξιοποίηση της ανθρώπινης αξιοπρέπειας στο νομικό συλλογισμό δικαστή και νομοθέτη, ορώμενη ως θεμέλιο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και κινητήρια δύναμη για «δημιουργικό δικαστικό ακτιβισμό» και «εμπνευσμένη νομολογία» (σ. 194 επ.).

πολίτη, με την αρχή της εφαρμογής της ευμενέστερης ποινικής διάταξης (*lex mitior*), που τυχόν θεσπίζεται μετά την τέλεση της πράξης και πριν την οριστική εκδίκασή της, κατ' άρ. 49 παρ. 1 αρ. 3 ΧΘΔΕΕ, καθώς και

- το αίτημα για τη θέσπιση ενός ποινικού νόμου από το Κοινοβούλιο (*nulla poena sine lege parlamentaria*) , ώστε οι πράξεις εναρμόνισης που επιτάσσει το ενωσιακό δίκαιο να νομιμοποιούνται δημοκρατικά στο καλύτερο δυνατό επίπεδο εξασφαλίζοντας μια δικαιοπολιτικά σκόπιμη και διαφανή άσκηση της νομοθετικής εξουσίας κατά την αρχή της χρηστής διοίκησης (εδώ εντάσσονται η ενισχυμένη συμμετοχή του ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου στη διαδικασία θέσπισης νόμων, η διευρυμένη χρήση της διαδικασίας της συναπόφασης και για την εναρμόνιση του ποινικού δικαίου, και η πλήρης και έγκαιρη ενημέρωση -και η κατά το δυνατό συμμετοχή και συνεργασία τους κατά τη διαδικασία θέσπισης νόμων- των εθνικών κοινοβουλίων για τα σχέδια του ευρωπαίου νομοθέτη),

ε) η αρχή της επικουρικότητας, με βάση την οποία τα ενωσιακά ποινικά νομοθετήματα στο πλαίσιο της συντρέχουσας αρμοδιότητας ΕΕ και κρατών μελών τίθενται μόνον όταν το υπό συζήτηση μέτρο είναι σε εθνικό επίπεδο ανεπαρκές και συνεπώς λόγω της έκτασής του ή των συνεπειών του μπορεί να αποβεί αποτελεσματικότερο μόνο σε επίπεδο ΕΕ (εδώ η χρηστή διοίκηση επιτάσσει προηγούμενη λεπτομερή αξιολόγηση και αιτιολογία κάθε ποινικού νομοθετήματος, όπως επιτάσσει και το συμπληρωματικό στη συνθήκη της Λισαβόνας Πρωτόκολλο 2 για την αρχή της επικουρικότητας, όπου θα σταθμίζονται όλες οι συνθήκες και θα λαμβάνονται υπόψη όλες οι υπάρχουσες εναλλακτικές λύσεις, ενώ από την άλλη πρέπει να γίνονται σεβαστές οι ιδιαίτερες αξιολογήσεις που συνδέονται άρρηκτα με την εθνική ποινική δικαιοταξία, ως τμήμα της «εθνικής τους ταυτότητας» κατά το άρ. 4 παρ. 2 ΣΕΕ), και τέλος

στ) η αρχή της ενδοσυστηματικής συνέπειας, κατά την οποία ο ευρωπαίος νομοθέτης πρέπει να σέβεται τη συνοχή της εκάστοτε εθνικής ποινικής δικαιοταξίας ως τμήμα της εθνικής ταυτότητας κατ' άρ. 4 παρ. 2 ΣΕΕ, έτσι

ώστε να εξασφαλίζεται κάθετη συνοχή (με την έννοια ότι το ελάχιστο-ανώτατο όριο ποινών που υπαγορεύεται από την ΕΕ δεν επιτρέπεται να οδηγεί σε αύξηση των ανωτάτων ορίων των επαπειλούμενων ποινών σε εθνικό επίπεδο, καθώς η πρακτική αυτή θα αντέκειτο στην ενδοσυστημική τους συνέπεια) όσο και οριζόντια συνοχή (κατά το οποίο ο ευρωπαίος νομοθέτης θα πρέπει να λαμβάνει υπόψη του το ήδη υπάρχον πλαίσιο που έχει θεσπίσει με δικές του νομοθετικές πράξεις).

5. Η εδραίωση του κράτους ασφάλειας και οι εντεινόμενες προκλήσεις για την προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων

Τις τελευταίες δεκαετίες⁶³ παρατηρείται μία πρωτοφανής γιγάντωση της αστυνομικής και δικαστικής συνεργασίας των κρατών –πολύ πέραν του σκληρού πυρήνα των εγκλημάτων κατά του ανθρωπίνου γένους– σε σχέση με όλες τις μορφές εγκληματικότητας που θεωρούνται γενικώς επικίνδυνες (οργανωμένη εγκληματικότητα, διακίνηση ναρκωτικών, ξέπλυμα βρώμικου χρήματος, διαφθορά, τρομοκρατία⁶⁴ κ.ά.). Ιδίως η μονοδιάστατη ανάδειξη της «διεθνούς ασφάλειας» ως «νέου» κορυφαίου οικουμενικού εννόμου αγαθού έχει οδηγήσει στην εξύφανση ενός παγκόσμιου διωκτικού ιστού, με στόχο την εξαφάνιση των «εθνικών παραδείσων» και την παγίδευση των δραστών απανταχού της Γης. Η για το σκοπό αυτό εγκαθίδρυση συρρέουσας ποινικής εξουσίας των εντατικώς συνεργαζομένων κρατών χωρίς την παράλληλη ρητή αναγνώριση της διακρατικής ισχύος του κανόνα *ne bis in idem*, σε συνδυασμό με την αυξανόμενη κινητικότητα των προσώπων, μεγεθύνει δραματικά τον κίνδυνο πολλαπλής δίωξης και τιμωρίας τους για την αυτήν πράξη. Έναντι αυτής της οικουμενικής διωκτικής οπτικής των κρατών, αναπτύσσονται σημαντικές πρωτοβουλίες που κατατείνουν στη ρητή καθιέρωση της υποχρεωτικής ισχύος του κανόνα *ne bis in idem* μεταξύ των κρατών ως συνέπεια της αναγνώρισης του δικαιώματος του προσώπου να δικάζεται μόνον άπαξ ως θεμελιώδους δικαιώματος του «πολίτη του κόσμου»

⁶³ Αναγνωστόπουλος, Η. (2008) ό.π.

⁶⁴ L. Weinreb (2006), *Αντιδρώντας στην τρομοκρατία, Δίκη*, Ιούλιος- Αύγουστος 2006 (ηλεκτρονική πρόσβαση).

σε μια διεθνή κοινότητα που (θα) αποτελεί «χώρο αρτίωσης του ατόμου και πεδίο ανάπτυξης της προσωπικότητας χωρίς καμία εξαίρεση και αποκλεισμό» (Χρ. Αργυρόπουλος⁶⁵, 2004: 52).

Προτού λοιπόν αναφερθούμε αναλυτικά⁶⁶ στη μετά τη Συνθήκη της Λισαβόνας⁶⁷ ρυθμισμένη παρέμβαση της ΕΕ στο πεδίο του ποινικού δικαίου⁶⁸ ας προτάξουμε τον προβληματισμό έγκυρων μελετητών για την πρωταρχική ανάγκη κριτικής αξιολόγησης απέναντι σε οποιοδήποτε μοντέλο οργάνωσης της ποινικής καταστολής με κριτήριο όχι μόνο την αποτελεσματικότητα (που φαίνεται να είναι το κυρίαρχο, ως σήμερα τουλάχιστον, ζητούμενο των ευρωπαϊκών πολιτικών, ακόμη και στα πιο ευαίσθητα ποινικού ενδιαφέροντος ενωσιακά νομοθετήματα) που αυτό παρουσιάζει για τα εντεταλμένα όργανα της ΕΕ αλλά και το βαθμό εγγυήσεων που εξασφαλίζει για τους πολίτες.

5.1. *Επιτήρηση και τιμωρία- homage στον Φουκώ*

Θα κάνουμε μία παρέκβαση στο σημείο αυτό αναστοχαζόμενοι ένα σημαδιακό έργο στην ποινικοφιλοσοφική και εγκληματολογική θεωρία, έργο που κατά τη γνώμη μου επικαιροποιείται ενόψει της εμφάνισης ενός «ευρωπαϊκού ποινικού δικαίου», συντελώντας σε γόνιμο προβληματισμό. Ένα μεγάλο μέρος της δημοτικότητας του Γάλλου στοχαστή Μισέλ Φουκώ (M. Foucault) μπορεί να αποδοθεί στο κομβικής σημασίας έργο του *Επιτήρηση και Τιμωρία* που τείνει να συγκαταλέγεται στα σημαντικότερα κείμενα του 20ου αιώνα. Ξεκινώντας από την τελετουργία του βασανιστηρίου, ενός φαινομένου που τον καιρό της συγγραφής του βιβλίου φαινόταν να αρμόζει

⁶⁵ Χρ. Αργυρόπουλος (2004) Η ιστορική εξέλιξη της ΕΣΔΑ στην Ελλάδα, στο: Ένωση Ελλήνων Ποινικολόγων, *Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (Πενήντα χρόνια εφαρμογής)*, Αθήνα.

⁶⁶ Στο τρίτο και κεντρικό μέρος της μελέτης μας.

⁶⁷ Η Συνθήκη της Λισαβόνας, η οποία ανασυγκρότησε ριζικά την ΕΕ μετά από 54 χρόνια ζωής και τη μεσολάβηση πολλαπλών θεσμικών αλλαγών, κυρώθηκε από την Ελλάδα με το Ν. 3671/2008 (ΦΕΚ Α' 129) και τέθηκε σε ισχύ την 1.12.2009.

⁶⁸ Δύο βασικές μελέτες στις οποίες εν πολλοίς βασιστήκαμε είναι τα πρόσφατα έργα της Μαρίας Καϊάφα- Γκμπάντι (2011a), *Ευρωπαϊκό Ποινικό Δίκαιο και Συνθήκη της Λισαβόνας*, Σάκκουλα, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, καθώς και του Σπύρου Καρανικόλα (2012), *Η Επίδραση του Ευρωπαϊκού Ποινικού Δικαίου στην Ελληνική Ποινική Έννομη Τάξη*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

μόνο σε καιρούς πολέμου και σε «υπανάπτυκτα» καθεστώτα, ο Φουκώ ανιχνεύει βήμα-βήμα τις μεταβολές των δικαστικών-ποινικών συστημάτων διαμέσου των αιώνων, τις κοινωνικές συνθήκες και πράξεις που τις παρήγαγαν και, με αξιοθαύμαστο τρόπο, τα αποτελέσματά τους έξω από τους χώρους απονομής δικαιοσύνης και τέλεσης των ποινών. Η σκιαγράφηση αυτής της πορείας έχει ως μελάνη μία αρνητικά φορτισμένη εκδοχή της νιτσεϊκής “θέλησης για Δύναμη”, μία αόρατη τάση των απανταχού εξουσιών να επεκτείνουν το πεδίο της κυριαρχίας τους. Μέσω αυτής, ο άνθρωπος δεν μπορεί να θεωρηθεί πλέον ως παθητικός δέκτης της εξουσίας αλλά ως το αποτέλεσμα της και όσο η εξουσία αυτή επιτυγχάνει, το ανθρώπινο σώμα επιστρατεύεται πληρέστερα ως εργαλείο της.

«Το βιβλίο αυτό πρέπει να χρησιμεύσει ως ιστορικό υπόβαθρο για διάφορες μελέτες πάνω στην εξουσία κανονικοποίησης και τη διαμόρφωση της γνώσης στη νεότερη κοινωνία». Αυτή η κατακλείδα είναι το μυστικό της ανάγνωσης του βιβλίου, καθώς και του φουκωϊκού έργου στο σύνολό του. Η αντίληψη μιας εξουσίας που δημιουργεί και διαμορφώνει αντί να παρεμποδίζει ή να καταστέλλει, δεν αποτελεί ένα αυτοτελές συμπέρασμα. Ο Φουκώ εντοπίζει την παραγωγικότητα της εξουσίας σε μεθόδους που ξεκινούν από και επιστρέφουν σε ορισμούς του κανονικού και του μη-κανονικού, μίας γνώσης αυτού το οποίο μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο αυτής της εξουσίας ως χώρος προς διαμόρφωση και υποκείμενό της ως κατάφαση σ' αυτή. Η γνώση αυτή είναι που επιτρέπει στους πειθαρχικούς μηχανισμούς να ξεφύγουν από το δικαστικό πλέγμα και να διαχυθούν σε όλη την κοινωνία: ο «κανονικός» μαθητής του σχολείου σε αντίθεση με τον «μη κανονικό», τον απείθαρχο, αυτόν με τις χαμηλές επιδόσεις τον οποίον στοχεύει να αναδιαμορφώσει η παιδαγωγική • ο «κανονικός» υγιής άνθρωπος σε αντίθεση με τον «μη κανονικό» ασθενή στον οποίον απευθύνεται η ιατρική⁶⁹. Και με τη σειρά τους, αυτοί οι πειθαρχικοί μηχανισμοί επιστρέφουν τα συμπεράσματά τους για την κανονικότητα (του πολίτη, του μαθητή, του ασθενούς) στην αναδιαμόρφωση

⁶⁹ Οι «μη κανονικοί» (les anormaux) αποτέλεσαν το θέμα σειράς διαλέξεων του στο College de France (1974-1975), συγκεντρωμένα στον τόμο Φουκώ, *Οι μη κανονικοί* (2010).

του κοινωνικοπολιτικού παραδείγματος, με μία -επιστημονική στην ουσία- διαδικασία που εγγράφει το κοινωνικό σώμα σε κάθε κύκλο της. Το πλέον πολυσυζητημένο τμήμα του βιβλίου, βέβαια, δεν είναι άλλο από την θεωρία του πανοπτισμού. Το Πανοπτικόν του Τζέρεμι Μπένθαμ [Jeremy Bentham] ήταν ένα αρχιτεκτονικό μοντέλο φυλακής, στο οποίο ένας κεντρικός πύργος τοποθετημένος στο κέντρο του κτίσματος, παρείχε στους δεσμοφύλακες ορατότητα σε έναν δακτύλιο στον οποίο βρίσκονταν τοποθετημένα τα κελιά των κρατουμένων. Το μοντέλο αυτό, αντιστοιχίζει σε κάθε κρατούμενο ένα συγκεκριμένο γεωγραφικό στίγμα που διευκόλυνε τον έλεγχο των πράξεών του, ενώ παράλληλα, δίνοντας μία μονόδρομη ορατότητα από τον πύργο στα κελιά, εξασφάλιζε την πειθαρχία μέσω της πιθανότητας της εποπτείας και όχι μέσω της εποπτείας καθαυτής. Ο κρατούμενος δεν γνωρίζει πότε και αν παρακολουθείται. Σύμφωνα με τον Φουκώ, στην ιδέα του Πανοπτικού μπορούμε να αποδώσουμε τη μορφή των σύγχρονων μηχανισμών επιτήρησης, όπως είναι η αστυνομία, η εποπτεία στην εργασία και την εκπαίδευση και οποιαδήποτε άλλη ιεραρχική διάχυση των πειθαρχικών μηχανισμών. Το Πανοπτικόν παρουσιάζεται ως η αποτελεσματικότερη μέθοδος της εξουσίας, ο πληρέστερος τρόπος να παραχθεί το εκάστοτε κανονικό και να αναπαραχθεί το καθεστώς της. Αυτή η ριζοσπαστική μεθοδολογία, σε συνδυασμό με τη δυνατότητα επέκτασης της προβληματικής της πειθαρχίας και των ποινών στα σημερινά πλαίσια καθιστά ικανό το έργο αυτό, 37 χρόνια (από το 1975) μετά τη συγγραφή του, να προβληματίζει την κοσμοαντίληψη του κάθε αναγνώστη.

5.2. Μετά τον Φουκώ -το φιλελεύθερο ποινικό δίκαιο στην Ευρώπη (και τον Δυτικό κόσμο) και οι σημερινές προκλήσεις

5.2.1. Μοντέλα επιτήρησης στη σύγχρονη αντεγκληματική πολιτική

Τα ποινική συστήματα της Ευρώπης (και του Δυτικού κόσμου, ευρύτερα) διαπνέονται από τις αρχές του πολιτικού φιλελευθερισμού, ο οποίος ιστορικά ξεκίνησε ως κίνημα περιορισμού της εξουσίας υπέρ των κοινωνικώς αδυνάτων, αλλοιώθηκε όμως με την πάροδο του χρόνου σε σημαντικό βαθμό,

ιδίως από τη δεκαετία του 1980 και την εδραίωση του ανεξέλεγκτου κεφαλαιοκρατικού συστήματος με ιδεολογικό και πολιτικό όχημα το νεοφιλελευθερισμό. Όπως σημειώνει ο Ιωάννης Μανωλεδάκης⁷⁰, το φιλελεύθερο ποινικό σύστημα (όπως το γνωρίζουμε στην Ευρώπη και στις αγγλοσαξονικές χώρες) διάκειται κριτικά απέναντι στις ολοένα διογκούμενες πολιτικές επιτήρησης, δηλαδή τα διάφορα προληπτικά ποινικά και αστυνομικά μέτρα που λαμβάνονται από τις κυβερνήσεις στο πεδίο της ζέουσας καθημερινότητας⁷¹.

Είναι κοινώς αποδεκτό⁷² ότι η σημερινή αντεγκληματική πολιτική χαρακτηρίζεται από μία αυστηροποίηση του ελέγχου του εγκλήματος με σκοπό τη σταθεροποίηση της εθνικής –όσο και διακρατικής– ασφάλειας. Η επιτήρηση, ωστόσο, τις τελευταίες δεκαετίες κερδίζει όλο και περισσότερο έδαφος σε σχέση με την τιμωρία. Ιδιαίτερη αναφορά αξίζει να γίνει εδώ στα μοντέλα επιτήρησης που καθορίζουν τη σύγχρονη αντίληψη περί πρόληψης,

⁷⁰ Μανωλεδάκης Ι. (2011b) Επιτήρηση και ποινική καταστολή, στο: Γκμπάντι και Prittwitz (επιμ.), *Επιτήρηση και ποινική καταστολή στη σύγχρονη αντεγκληματική πολιτική*, Αθήνα.

⁷¹ Για παράδειγμα, προβληματισμό εγείρει στις μέρες μας η μελλοντικά προβλεπόμενη εισαγωγή συσκευής γεωεντοπισμού (το λεγόμενο «ηλεκτρονικό βραχιολάκι»), που θα χρησιμοποιείται, τοποθετημένο μόνιμα στο χέρι ή το πόδι των κρατουμένων από ορισμένη ομάδα παραβατικών ατόμων, με σκοπό να εκτίσουν το υπόλοιπο της κράτησής τους στον τόπο κατοικίας τους ή σε όποια άλλη κατοικία εκείνοι επιλέξουν. Η πρόβλεψη αυτή για προληπτική επιτήρηση αριθμού κρατουμένων στοχεύει, όπου έχει εφαρμοστεί, στην αντιμετώπιση της υπερσυμφόρησης των φυλακών και για λόγους οικονομίας, καθώς οι κρατικές δαπάνες συρρικνώνονται και στον τομέα της πρόληψης και της καταστολής του εγκλήματος. Ωστόσο οι επιφυλάξεις που έχουν σχετικώς εγερθεί αφορούν την αποτελεσματικότητα του μέτρου αυτού επιτήρησης/πρόληψης, την αντίθεση της χρήσης του στην προστατευτική διάταξη κατά το άρθρο 5 του Συντάγματος για την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας και τη συνακόλουθη παραβίαση της ατομικότητας του κρατουμένου, αλλά και την ιδιαίτερως επικίνδυνη προοπτική ανάμειξης και στη χώρα μας, στο χώρο της αντεγκληματικής πολιτικής, των ιδιωτικών εταιριών ασφάλειας και εισαγωγής ιδιωτικών φυλακών. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ειδήμων του χώρου, η χρήση του ηλεκτρονικού βραχιολιού παρακολούθησης είναι ένας συνδυασμός επανδρωμένων και ηλεκτρονικών υπηρεσιών, ο οποίος παρέχεται από ιδιωτικές εταιρείες security εδώ και χρόνια στην Αγγλία και τις ΗΠΑ. Με αυτό τον τρόπο επιτυγχάνονται η αποσυμφόρηση των φυλακών και η οικονομία κλίμακας σε νέες επενδύσεις αρκετών εκατομμυρίων ευρώ από το κράτος, εισάγοντας έτσι την κερδοσκοπική λογική των ιδιωτικοποιήσεων στον ευαίσθητο χώρο της κρατικής σωφρονιστικής πολιτικής. Βλ. σχετικά δημοσιεύματα: <http://topontiki.gr/article/42316/Anoikse-ki-esu-mia-fulaki-Mporeis> Άνοιξε κι εσύ μια φυλακή! Μπορείς!, *Το Ποντίκι*, τ. 1727, 27 Σεπτεμβρίου 2012 (ηλεκτρονική πρόσβαση 29/09/2012), καθώς και http://www.kathimerini.gr/4dcgi/_w_articles_kathremote_1_23/08/2012_457938 Προβληματισμοί σχετικά με το «βραχιολάκι» εντοπισμού κρατουμένων, *Καθημερινή*, 23 Αυγούστου 2012 (ηλεκτρονική πρόσβαση 08/09/2012).

⁷² Δες αναλυτικές επισημάνσεις στις συγκεντρωμένες εισηγήσεις που καταλέγονται στο: Καϊάφα-Γκμπάντι Μ. και Prittwitz, C. (Επιμ.), *Επιτήρηση και ποινική καταστολή στη σύγχρονη αντεγκληματική πολιτική*.

μια και η επιτήρηση αποκτά σταδιακά προβάδισμα έναντι της τιμωρίας, γεγονός που αποκρυσταλλώνεται σε δύο σημαντικές εξελίξεις⁷³ του σύγχρονου ποινικού δικαίου που ανήκουν μάλλον στην επιτήρηση παρά στην τιμωρία και γίνονται ολοένα πιο σημαντικά για τον έλεγχο του εγκλήματος: στην εξελικτική πορεία των μέτρων ασφαλείας (π.χ. στη Γερμανία προωθούνται η προληπτική κράτηση, η επίβλεψη διαγωγής, η «ηλεκτρονική αλυσίδα ποδιού») και στη διαδικασιοποίηση του ποινικού δικαίου (νοούμενη ως η αναδυόμενη επιλογή για προστασία εννόμων αγαθών στο προστάδιο της προσβολής τους: οι ποινές προβλέπονται εξαιτίας της παραβίασης διαδικασιών και όχι επειδή προσβάλλεται ορισμένο έννομο αγαθό). Κατά τον Hassemer (2007: 21), οι τεχνικές δυνατότητες της ακουστικής και της οπτικής παρακολούθησης των χώρων, της ακρόασης των τηλεφωνημάτων, της μακρόχρονης και συστηματικής αστυνομικής παρακολούθησης, της αστυνομικής διείσδυσης και της αστυνομικής αναζήτησης στοιχείων με ηλεκτρονική διασταύρωση προσωπικών δεδομένων, είναι προσανατολισμένες ήδη, εξαιτίας του τεχνολογικού εξοπλισμού που χρησιμοποιούν, σε μία κρυφή διαδικασία. Ο ύποπτος που λαμβάνει γνώση για την παρακολούθησή του, έχει τη δυνατότητα να την καταστήσει άκαρπη. Με τον τρόπο αυτό τα κλασικά εργαλεία των ποινικών ερευνών (όπως η σωματική έρευνα, η έρευνα σε χώρους ή η δήμευση) συμπληρώνονται και ταυτόχρονα υπονομεύονται από τις επεμβάσεις που λειτουργούν με «καλυμμένη» μορφή. Αυτό έχει δυσμενείς συνέπειες για τη δυνατότητα υπεράσπισης του κατηγορούμενου, ο οποίος θα λάβει (αν λάβει) γνώση των επεμβάσεων αυτών μόνο μετά το πέρας των ερευνών δίχως να είναι σε θέση να τις αντιμετωπίσει (παράπλευρες οι συνέπειες και για το «κλίμα» της ποινικής διαδικασίας). Σε άλλο παράδειγμα, η επιτήρηση των οικονομικών συναλλαγών για την καταπολέμηση του ξεπλύματος βρόμικου χρήματος και της χρηματοδότησης της τρομοκρατίας καταλήγει σε ένα συνεργατικό

⁷³ «Οι αντιπαραθέσεις στην αντεγκληματική πολιτική αλλά και στην επιστήμη επικεντρώνονται περισσότερο στα μέσα παρακολούθησης της αστυνομίας και της ανακριτικής διαδικασίας παρά στην αυστηροποίηση των ποινών»: Hassemer, W. (2011: 7-13) Επιτήρηση αντί τιμωρίας, στο: (επιμ.) Γκμπάντι, Μ. / Prittwitz, C. *Επιτήρηση και ποινική καταστολή στη σύγχρονη αντεγκληματική πολιτική*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

μοντέλο ανακριτικών πράξεων ανάμεσα σε ιδιώτες και διωκτικές αρχές (με έμφαση στη δράση των ιδιωτών), το οποίο θέτει σε αμφισβήτηση βασικές αρχές της ποινικής δίκης: την αντικειμενικότητα και αμεροληψία στη διερεύνηση της υπόνοιας για τέλεση αξιόποινης πράξης, το τεκμήριο αθωότητας, ο έλεγχος και η προσωπική ευθύνη για τις διωκτικές αρχές όσον αφορά αδικαιολόγητους περιορισμούς ατομικών δικαιωμάτων των πολιτών από τη δράση τους, καθώς και η αρχή της ισότητας των όπλων και γενικότερα η αρχή της δίκαιης δίκης. Γενικότερα, ολοένα διευρύνονται τα μοντέλα επιτήρησης για την πρόληψη και την καταστολή του εγκλήματος στο σύγχρονο κράτος ασφάλειας, θέτοντας επιτακτικά ζήτημα προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων των πολιτών με τη θέσπιση ορίων, ιδίως στην ιδιωτική επιτήρηση του κοινού για λόγους προστασίας προσώπων ή αγαθών, και την ενίσχυση των εγγυήσεων που απορρέουν από τις αρχές, μεταξύ άλλων, της δίκαιης δίκης και του κράτους δικαίου. Έντονη κριτική έχει, άλλωστε, ασκηθεί από την εγκληματολογική επιστήμη σε μια σταδιακά διαμορφούμενη *τεχνολογία του πολιτικού* που διαχειρίζεται τους φόβους διοχετεύοντάς τους στις δυνάμει επικίνδυνες μειονότητες. Η λειτουργία [αυτής της τεχνολογίας του πολιτικού] βασίζεται κυρίως στην εφαρμογή στρατηγικών «αστυνόμευσης από απόσταση» (policing at a distance⁷⁴) με τη χρήση τεχνολογίας (κυρίως με κλειστά κυκλώματα παρακολούθησης) και αποβλέπει στην εμπέδωση της «κοινωνικής τάξης» μέσω της διαρκούς επιτήρησης του χώρου⁷⁵.

⁷⁴ Ενδεικτικά: <http://policing.oxfordjournals.org/content/1/1/111.full>

⁷⁵ Πβ. Γ. Νικολόπουλου (2008), *Η Ευρωπαϊκή Ένωση ως φορέας αντεγκληματικής πολιτικής*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα. Ο συγγραφέας κάνει μία κατατοπιστική κριτική ανάλυση του Προγράμματος της Χάγης, το οποίο ίσχυσε μέχρι το 2009. Το επόμενο «Πρόγραμμα Στοκχόλμης» αντικαθιστά τα αντίστοιχα προκάτοχα του Τάμπερε (2000-2004) και της Χάγης (2005-2009) και ισχύει για την περίοδο 2010-2014. Ουσιαστικά, και υπό το φως των διατάξεων της Συνθήκης της Λισαβόνας, που δημιουργεί νέα δεδομένα στην ευρωπαϊκή ενοποίηση, διέπει τις δράσεις της Ε.Ε. στον τομέα Ελευθερίας, Ασφάλειας και Δικαιοσύνης και, σύμφωνα με το περιεχόμενο του, έχει ως επίκεντρο τη δημιουργία μιας ανοικτής και ασφαλούς Ευρώπης που υπηρετεί τον πολίτη. Το Πρόγραμμα της Στοκχόλμης προωθεί την αρχή της αμοιβαίας αναγνώρισης, ενώ η εναρμόνιση χρησιμεύει μόνο για «τη διευκόλυνση της αμοιβαίας αναγνώρισης».

Τα μοντέλα επιτήρησης⁷⁶ που συναντάμε κατά τον ποινικό έλεγχο στο κράτος ασφάλειας είναι κυρίως τρία:

- ένα μοντέλο ανοχής μιας επιλεγμένης από τους ιδιώτες παρακολούθησης σε προστάδια των ποινικών ερευνών,
- ένα μοντέλο επιβαλλόμενης από το κράτος στους ιδιώτες παρακολούθησης σε προστάδια επίσης των ποινικών ερευνών, και
- ένα μοντέλο ίδιας διαχείρισης της παρακολούθησης από το κράτος, τόσο σε προστάδια ποινικών ερευνών για την πρόληψη και καταστολή των εγκλημάτων όσο και ενταγμένη στο ίδιο το σώμα της ποινικής δίκης ως μυστική ανακριτική δράση.

5.2.2. Νεοφιλελευθερισμός και δίκαιο· προεκτάσεις πολιτικών υπέρ της ασφάλειας, σε βάρος ατομικών ελευθεριών και θεμελιωδών δικαιωμάτων

Στη χώρα μας αλλά και ευρύτερα στα σύγχρονα δημοκρατικά καθεστώτα παρατηρούμε ότι συνεχώς επαυξάνονται τα μέτρα αντιμετώπισης της ανασφάλειας και ενίσχυσης του κοινωνικού ελέγχου, καθορίζοντας σημαντικά προς αυτή την κατεύθυνση το νομοθετικό έργο της Βουλής στο πεδίο της αντεγκληματικής πολιτικής. Οι πολιτικές ασφάλειας βρίσκονται πλέον στο επίκεντρο της πολιτικής και σε πλήρη αντιστοιχία τόσο με τις ραγδαίες επιπτώσεις της οικονομικής και κοινωνικής κρίσης όσο και με τη μιντιακή πλειοδοσία σχετικά με τα μειωμένα αντανakλαστικά του κράτους απέναντι στους νέους κινδύνους. Έτσι, η ισχυροποίηση του δικαιοπολιτικού προτάγματος «νόμος και τάξη» (*Law and Order*), η αναγωγή της «μηδενικής ανοχής» σε κυρίαρχο δόγμα της αντεγκληματικής πολιτικής⁷⁷, η προσφυγή σε αυστηρότερες και περισσότερο ορατές τεχνικές καταπολέμησης της

⁷⁶ Πβ. Γκμπάντι (2011b: 64) Μοντέλα επιτήρησης στο κράτος ασφάλειας και δίκαιη ποινική δίκη, στο: (επιμ.) Γκμπάντι, Μ. / Prittwitz, C. *Επιτήρηση και ποινική καταστολή στη σύγχρονη αντεγκληματική πολιτική*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

⁷⁷ Παπαθεοδώρου, Θ. (2005: σ.55) *Δημόσια ασφάλεια και αντεγκληματική πολιτική*, 2005, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

καθημερινής (μικρομεσαίας) εγκληματικότητας (ποινικοποίηση του κοινωνικού χώρου, κάμερες παρακολούθησης, τράπεζες DNA), καθώς και η παράλληλη ενίσχυση του κράτους ασφάλειας, παρουσιάζονται ως άκρως ελκυστικές επιλογές⁷⁸. Οι πολιτικές *Law and Order* οδηγούν στη μετάβαση, από τη μεταχείριση ή/και τιμωρία του παραβατικού ατόμου, στη διαχείριση των ομάδων υψηλής επικινδυνότητας, του ελέγχου και της επιτήρησής τους. Σύμφωνα με αυτή τη λογική, το ποινικό σύστημα θα έχει τη δυνατότητα να διαγνώσει και να εκτιμήσει *ad hoc* την αποτελεσματικότητα της εφαρμογής των επιμέρους μέτρων αντεγκληματικής πολιτικής, να τα επαναπροσδιορίζει όποτε οι συνθήκες το απαιτούν, καθώς και να επιτείνει επιλεκτικά τον κοινωνικό έλεγχο σε άτομα και πληθυσμιακές ομάδες που θα χαρακτηρίζονται ως δυνητικά ή αποδεδειγμένα φορείς διακινδύνευσης. Μέσα από αυτό το πρίσμα η έννοια, οι προεκτάσεις και οι τελικοί προορισμοί της ασφάλειας αποκτούν ένα διαφορετικό, σε σχέση με τις παραδοσιακές αναπαραστάσεις της, δικαιοτικό και πολιτικό περιεχόμενο. Με την αποδυνάμωση του κοινωνικού κράτους⁷⁹, η ανάδειξη μίας ηγεμονικής στρατηγικής στην αντεγκληματική πολιτική συνεπάγεται την πολιτικοποίηση του διακυβεύματος της (αν)ασφάλειας και την επεξεργασία ενός ολοποιητικού ποινικού προτάγματος⁸⁰. Εν απουσία συγκροτημένου σχεδίου (συνεκτικής αντεγκληματικής πολιτικής), τα μέτρα που λαμβάνονται από την πολιτεία για την αντιμετώπιση των νέων κινδύνων αναδεικνύουν σήμερα τη ρητορική της ασφάλειας σε μέσο εργαλειοποίησης της ποινικής νομοθεσίας. Σε αυτό το πλαίσιο, έχει μεγάλη σημασία να αναζωογονηθεί και να διευρυνθεί η συζήτηση για την ανεύρεση νέων τρόπων αποτελεσματικής αποτροπής του εγκλήματος, επιβολής τιμωρίας ή σωφρονισμού που θα

⁷⁸ Βλ. Λάζος (2012: σ. 126-140).

⁷⁹ Βλ. και Θ. Παπαθεοδώρου, Κυβερνητική της ασφάλειας και σύγχρονες πολιτικές πρόληψης του εγκλήματος, Τιμ. τ. Ι. Μανωλεδάκη, ΙΙ, 2007, σελ. 1145 επ., 1148, ο οποίος διαπιστώνει τη συσχέτιση της μείωσης του κοινωνικού ρόλου του κράτους με την ενίσχυση της ποινικής καταστολής.

⁸⁰ Πβ. Παπαθεοδώρου, Θ. (2007), Κυβερνητική της ασφάλειας και σύγχρονες πολιτικές πρόληψης του εγκλήματος στην Ελλάδα, στο: *Τιμητικός Τόμος για τον Ι. Μανωλεδάκη*, τ. ΙΙ, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα.

συνδεθεί με τις αιτίες της παραβατικότητας⁸¹. Όπου η κοινωνικοοικονομική ένταξη και η θεραπεία θα αποτελούν τους πραγματικούς στόχους ενός συστήματος που δεν θα αποβλέπει στη μηχανιστική τιμωρία ή την τυφλή πρόληψη του εγκλήματος αλλά στην ουσιαστική κοινωνικοποίηση των ανθρώπων, την απάλειψη των βαθύτερων αιτιών της παραβατικότητας και το σεβασμό της ανθρώπινης αξιοπρέπειας⁸².

Από την άλλη μεριά ζούμε υπό το καθεστώς μιας εν πολλοίς βασισμένης στα δόγματα του νεοφιλελευθερισμού παγκοσμιοποίησης, και δεν θα μπορούσε να μην υπάρχει αντίκτυπος και στο χώρο του δικαίου. Στο πλαίσιο λοιπόν των θεωριών του νομικού νεοφιλελευθερισμού, στο χώρο του ποινικού δικαίου (το οποίο οι νεοφιλελεύθερες θεωρίες κατατάσσουν στο ιδιωτικό και όχι στο δημόσιο δίκαιο) αμφισβητείται η αρχή της νομιμότητας ως προς την αποτελεσματικότητά της (*nullum crimen nulla poena sine lege*) ιδίως αν εφαρμόζεται με την εξειδίκευση «χωρίς γραπτό νόμο». Ως «αποτελεσματικότητα» νοείται η δυνατότητα πρόβλεψης των μελλοντικών δικαστικών αποφάσεων, έτσι ώστε να αποφεύγεται η αντίδραση της «κοινής γνώμης». Αυτή η αντίδραση προκαλείται τις περισσότερες φορές από την επιμονή του δικαστή σε μία ερμηνεία προσκολλημένη στο γράμμα του ποινικού νόμου και τον παραμερισμό των ειδικών συνθηκών που οδηγούν στην εξατομίκευση των περιπτώσεων, και είναι αδύνατο να προβλεφθούν α

⁸¹ Μία αντεγκληματική πολιτική που προσπαθεί να εξαλείψει τα κοινωνικά αίτια της εγκληματικότητας και εμπλέκει τις τοπικές κοινωνίες στην πρόληψη του εγκλήματος, ιδωμένη ως κοινωνική καταρχήν πρόληψη, είναι επίπονη και μακροπρόθεσμη. Σε αυτή την κατεύθυνση, στην πρόσφατη βιβλιογραφία ο Χ. Καραγιαννίδης («Προς μια συμμετοχική αντεγκληματική πολιτική», 2011) εστιάζει στην αναζήτηση μιας πολιτικής πρόληψης της μικρής και μεσαίας βαρύτητας εγκληματικότητας με τη συμμετοχή της τοπικής κοινωνίας, αναλύοντας επαρκώς την οργανωτική δομή και λειτουργία των Τοπικών Συμβουλίων Πρόληψης της Εγκληματικότητας.

⁸² Κατά τον Ι. Μανωλεδάκη, η «ανθρώπινη αξιοπρέπεια» αποτελεί μία βασική για το δίκαιο έννοια-κλειδί, *παράλληλη* -και όχι *υπάλληλη*- στην έννοια του έννομου αγαθού και υπηρετεί την εγγυητική λειτουργία του δικαίου στα μεταφιλελεύθερα δικαιοκράτη συστήματα: αν το «έννομο αγαθό» ως αποκλειστικός δέκτης του αδικού περιορίζει την ποινική καταστολή σε *αντικειμενικά* πλαίσια, περιστέλλοντας την υποκειμενική αυθαιρεσία στον προσδιορισμό της άδικης πράξης, η «ανθρώπινη αξιοπρέπεια» -τυποποιημένη ως όρος συνταγματικά- *οριοθετεί* την κρατική δραστηριότητα σε όλους τους τομείς (και στο χώρο της ποινικής καταστολής), αλλά και σε κάθε κοινωνική δραστηριότητα, λειτουργώντας κατά τρόπο *απόλυτο* ως σημείο αναφοράς κάθε εξουσιαστικής πράξης. Πβ. Ι. Μανωλεδάκη (1997: 18) «Ανθρώπινη αξιοπρέπεια»: έννομο αγαθό ή απόλυτο όριο στην άσκηση εξουσίας; στο (επιμ.) Μανωλεδάκης, Ι. και Prittwitz, C. (1997) *Η ποινική προστασία της ανθρώπινης αξιοπρέπειας*, Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη.

priori αφού προκύπτουν από την άρρητη κανονιστικότητα της αυθόρμητης κοινωνικής τάξης (nomos). Έτσι, η αρχή της νομιμότητας των εγκλημάτων και των ποινών γίνεται αποδεκτή μόνο αν ως «νόμος» θεωρηθεί «κάθε κανόνας του οποίου ο υποχρεωτικός χαρακτήρας θα γίνεται γενικά αποδεκτός εφόσον (ο κανόνας) έχει εκφραστεί με λέξεις» (Hayek, F). Πραγματικά, ιδίως στο χώρο του ποινικού δικαίου, ουσιαστικά προτείνεται μία αντιστροφή της αρχής της νομιμότητας: αντί για την επιταγή «καμιά ποινή χωρίς νόμο» έχουμε την επιταγή «κανένας νόμος (thesis) χωρίς ποινή» (που επιβάλλει ένας δικαστής, όχι προσκολλημένος στο γράμμα του γραπτού νόμου, αλλά εκτιμώντας με βάση και τις ιδιαίτερες κοινωνικές συνθήκες και οπωσδήποτε την «κοινή γνώμη»). Αυτή η αντιστροφή θυμίζει έντονα την κρατικιστική αντικατάσταση του κριτηρίου της ποινικοποίησης των κοινωνικών συμπεριφορών (από το πρότυπο της ενοχής στο πρότυπο της επικινδυνότητας) και της μετατροπής κάθε πολίτη, δυνάμει, σε «επικίνδυνο» για την «κοινωνική τάξη». Ο nomos του «αόρατου χεριού», αν εφαρμοστεί στο ποινικό δίκαιο, στο βαθμό που εξαρτάται καθοριστικά από την «κοινή γνώμη», οδηγεί πολύ εύκολα στην απαίτηση μιας ισοπεδωτικής «ομαλοποίησης» των συμπεριφορών, σε μια, μπορούμε να πούμε, νομιμοποιημένη απέχθεια στο διαφορετικό⁸³.

⁸³ Πβ. την εξαιρετική ανάλυση του Τάκη Βιδάλη, «Νομικός νεοφιλελευθερισμός και το πρόβλημα των πηγών του δικαίου» (σ.109-128) στο: (επιμ.) Θ. Κ. Παπαχρίστου (1991) *Νεοφιλελευθερισμός- Δίκαιο: Μία κριτική προσέγγιση*. Εξάλλου, θα συμφωνήσουμε με τον Ι. Μανωλεδάκη (2011: σελ. 4-5) ότι και η μεγάλη οικονομική και κοινωνική κρίση στην Ελλάδα τα τελευταία χρόνια έδειξε καθαρά την παθογένεια του ίδιου του κοινωνικοοικονομικού συστήματος που φθείρει και απειλεί τα θεμέλια της δημοκρατίας μας. Η παθολογική εξέλιξη αυτού του συστήματος συνιστά την κύρια πηγή της εγκληματικότητας, περιλαμβανομένης και της τρομοκρατίας στις Δυτικές δημοκρατίες. Σε μία κοινωνία άκρατου οικονομικού φιλελευθερισμού διευρύνονται ολοένα οι κοινωνικές και οικονομικές αντιθέσεις, οξύνεται ο κοινωνικός ανταγωνισμός, υποβαθμίζονται παραδοσιακές αξίες του πολιτισμού μας, όπως η ισότητα, η αλληλεγγύη, η Δικαιοσύνη, και αναβαθμίζεται ως υπέρτατη αξία το χρήμα, με επακόλουθο, μες στα άλλα, την όλο και πιο αμήχανη παρακολούθηση της αναπτυσσόμενης διαφθοράς στους κόλπους των οργάνων της πολιτικής εξουσίας. Με αυτή τη λογική, αν θα χρειαζόταν να ληφθούν νέα μέτρα ποινικής καταστολής ή προληπτικά αστυνομικά μέτρα (κι ό,τι καταλέγεται στον πόλο της επιτήρησης), «αυτά δεν θα έπρεπε να αφορούν πια τους τρομοκράτες, αλλά κυρίως τους καταχραστές της πολιτικής και οικονομικής ελευθερίας».

Το ποινικό δίκαιο ευρύτερα, κατά τον W. Hassemer⁸⁴, εξελίσσεται στο χώρο της (Δυτικής) Ευρώπης και των ΗΠΑ ήδη από τη δεκαετία του 1970 προς την κατεύθυνση μιας σαφούς σκλήρυνσης της αντεγκληματικής πολιτικής, σε ένα περιβάλλον όπου το κράτος γίνεται αντιληπτό όχι πια ως το κράτος Λεβιάθαν της κλασικής συνταγματικής παράδοσης (κατά την οποία, καθώς προσφέρει ασφάλεια στους πολίτες, ταυτόχρονα αντιμετωπίζεται και ως απειλή των δικαιωμάτων τους, ενάντια στην ισχυρή ανάμιξη του οποίου αντιτάσσονται τα θεμελιώδη δικαιώματα ως αμυντικά δικαιώματα) αλλά περισσότερο ως θεσμός που ενεργεί αποκλειστικά στο πλευρό των πολιτών και εγγυάται την ασφάλειά τους ενάντια σε ξένες απειλές, καθιστάμενο έτσι από απειλή για την ελευθερία σε εγγυητή της ασφάλειας. Στο πλαίσιο λοιπόν των σύγχρονων κοινωνιών διακινδύνευσης και (ολοένα επιτηρούμενης και μεθοδευμένης σε σειρά σχετικών μονόπλευρων πολιτικών) ασφάλειας, παρατηρούμε στο πεδίο του ποινικού δικαίου την εισαγωγή νέων νομοτυπικών υποστάσεων, λόγου χάρη στο οικονομικό ποινικό δίκαιο⁸⁵, αλλά και την επίταση της αυστηρότητας των απειλούμενων ποινών (χαρακτηριστικό παράδειγμα η καταπολέμηση των ναρκωτικών). Έτσι, στο χώρο του ουσιαστικού ποινικού δικαίου επιλέγεται η εκτεταμένη εισαγωγή εγκλημάτων αφηρημένης διακινδύνευσης, τα οποία διευκολύνουν τον ποινικό δικαστή κατά το ότι σε αντίθεση με τις νομοτυπικές υποστάσεις των εγκλημάτων βλάβης (την κύρια δηλαδή μορφή εγκλήματος στον κλασικό πυρήνα του ποινικού δικαίου) τα πρώτα παραιτούνται από ένα μέρος των προϋποθέσεων της αντικειμενικής υπόστασης με τη μη περιγραφή ορισμένου αποτελέσματος, δίχως επομένως να απαιτούν την κατάφαση αιτιώδους συνάφειας μεταξύ πράξης και βλάβης, αρκούμενα στην περιγραφή μιας αφηρημένα επικίνδυνης συμπεριφοράς (με μείωση των προϋποθέσεων του αξιοποιήσιμου που δυσχεραίνει σημαντικά την υπεράσπιση ενώ προάγει την τιμωρητικότητα). Γίνεται επίσης εισαγωγή από τον νομοθέτη εννόμων αγαθών οριζόμενων κατά τρόπο γενικό και ασαφή.

⁸⁴ Hassemer, W. (2007: 17-32) Η ανάγκη για ασφάλεια και τα Θεμελιώδη Δικαιώματα, στο: *Τιμητικός Τόμος για τον Ι. Μανωλεδάκη, τ. II*, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα.

⁸⁵ Διεξοδική ανάλυση σχετικών ζητημάτων από την ελληνική -ευρωπαϊκή πραγματικότητα γίνεται στο συλλογικό έργο ΔΣΠ κ.ά. (2010) *Σύγχρονες εξελίξεις του ευρωπαϊκού οικονομικού ποινικού δικαίου*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Στο ποινικό δικονομικό δίκαιο, από την άλλη μεριά, παρατηρείται η διεύρυνση της συμμετοχής του θύματος (ακόμη και σε βάρος των δικονομικών δικαιωμάτων του κατηγορούμενου) και η χρησιμοποίηση αυστηρότερων εργαλείων ελέγχου, ιδίως κατά την προδικασία, αλλά και η διεύρυνση των ανακριτικών εξουσιών στην ποινική διαδικασία, η οποία αλλοιώνει δύο κυρίως κλασικές προϋποθέσεις επέμβασης του ποινικού δικαίου: την υπόνοια τέλεσης της αξιόποινης πράξης και το «φανερό» χαρακτήρα των ποινικών ερευνών σε βάρος του κατηγορούμενου. Οι πρώιμες ανακριτικές πράξεις, φερεται να φωτίζουν ένα επικίνδυνο πεδίο πριν από την πραγμάτωση του κινδύνου και το σχήμα της πρόληψης, γενικότερα, καθίσταται απολύτως κυρίαρχο: προτάσσεται η αποτελεσματικότητα στην προστασία των εννόμων αγαθών και η επίτευξη ασφάλειας απέναντι στο έγκλημα, ενώ ακολουθεί – όταν δεν υπονομεύεται ή αδρανεί ποικιλότροπα- η προστασία των απειλούμενων θεμελιωδών δικαιωμάτων.

5.3. Επιτήρηση και τιμωρία στην ελληνική πραγματικότητα

5.3.1. Φόβος και ενδυνάμωση του ποινικού κράτους

Αξιζει να σημειώσουμε στο σημείο αυτό τον προβληματισμό μας σχετικά με τη ρητορική του φόβου που κυριαρχεί στο δημόσιο χώρο και συνοψίζει με όρους αστυνομικής ιστορίας μια βίαιη πραγματικότητα η οποία, όμως, υπερβαίνει κατά πολύ την εγκληματικότητα, τους δράστες και τα θύματά της. Με δεδομένη την κυρίαρχη στο δημόσιο λόγο και διάχυτη σε ολόένα και περισσότερους θύλακες της ελληνικής κοινωνίας αρνητική, καχύποπτη και όχι σπάνια ρατσιστική συμπεριφορά κατά των Άλλων (των μεταναστών στην περίπτωση μας⁸⁶) σημειώνουμε ότι η βία, όπως κι άλλα θέματα του δημόσιου βίου, δεν έχει ένα δικό της, αυτονόητο, νόημα το οποίο να αποκλείει εξ ορισμού άλλες νοηματοδοτήσεις. Για παράδειγμα, η ποικιλοτρόπως

⁸⁶ Χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν υπάρχουν κι άλλες ομάδες ανθρώπων που γίνονται στόχος επικρίσεων και ρατσιστικών συμπεριφορών από άλλα μέλη της κοινωνίας, όπως για παράδειγμα οι Ρομά, οι οποίοι μάλιστα αντιμετωπίζουν την καταπάτηση βασικών ανθρωπίνων δικαιωμάτων τους σε αρκετές ευρωπαϊκές κοινωνίες.

επιδραστική στον ελληνικό δημόσιο χώρο βία των οικονομικών όρων σε μία συγκυρία διογκούμενης οικονομικής κρίσης -η οποία παίρνει πλέον εκρηκτικές διαστάσεις στην ελληνική κοινωνία μετά την υπαγωγή της χώρας μας υπό την επιτήρηση της επονομαζόμενης τρόικα (Ευρωπαϊκή Ένωση, Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα και Διεθνές Νομισματικό Ταμείο) και την κοινωνική αναταραχή που έχει σημειωθεί ενάντια σε διάφορες υποχρεώσεις που απορρέουν από τη δέσμευσή μας προς τις ως τώρα υπογραφείσες δανειακές συμβάσεις (τα τρία καταρχήν «μνημόνια»)⁸⁷- δεν είναι δυνατόν να εξοβελιστεί από μια συζήτηση περί φόβου και συνολικής ανασφάλειας, έστω κι αν δεν εντάσσεται στις δεσποζουσες εικόνες περί βίας που προϋποθέτουν δράση φυσικών προσώπων κι αναγνωρίσιμες τις φιγούρες δράστη και θύματος: ο φόβος εμπεριέχει αναπόδραστα και την προοπτική δραματικής επιδείνωσης των υλικών όρων ύπαρξης όλο και ευρύτερων στρωμάτων του πληθυσμού.

Στη «μνημονιακή»⁸⁸ ελληνική κοινωνία βλέπουμε πλέον απτά τα αποτελέσματα αλλά και τη δυναμική μίας διαδικασίας η οποία εκτυλίσσεται

⁸⁷ Βλ. σχετικά: Δικαίος Π. Ελευθέριος, (2012) *Δίκαιο, Οικονομία και Πολιτική στην εποχή των Μνημονίων*, Σάκκουλας, Αθήνα· επίσης, Γκλαβίνης, Π. (2011) *Το Μνημόνιο της Ελλάδος στην ευρωπαϊκή, τη διεθνή και την εθνική έννομη τάξη*, καθώς επίσης, με έντονη κριτική αμφισβήτηση, τη μελέτη του Νότη Μαριά (2011) *Το μνημόνιο της χρεοκοπίας και ο άλλος δρόμος*, και του Γιώργου Κασσιμάτη (2011) *Οι παράνομες συμβάσεις δανεισμού της Ελλάδας*.

⁸⁸ Για την αποδυνάμωση, κάποτε και καταρράκωση, της αρχής της νομιμότητας, βλ. Τζέμο Β. (2011: σ. 496-506) Δημοκρατικό κράτος δικαίου, δυσχερή οικονομικά δεδομένα και συνταγματική ρήτρα «χρεοφρένου», στο: *Θεωρία και πράξη διοικητικού δικαίου*, τ. 05 (Μάιος). «Η αρχή της νομιμότητας, ως το σημείο τομής και συναίρεσης της δημοκρατικής αρχής και της αρχής του κράτους δικαίου, ως κανόνας συνταγματικού δικαίου πλήρως δεσμευτικός για την εκτελεστική εξουσία, δεν επηρεάζεται από την ύπαρξη δυσχερών οικονομικών δεδομένων» (ό.π. σ. 498). Όμως η πολιτική πραγματικότητα καθορίζεται από τους συσχετισμούς δυνάμεων που διαμορφώνονται στο προσκήνιο και παρασκήνιο της ευρωπαϊκής πολιτικής σκηνής (στο οποίο συνεπικουρεί αποφασιστικά και η δικαστική λειτουργία του κράτους, επιβεβαιώνοντας για άλλη μία φορά την αλτρουσεριανή αναλυτική για τους ιδεολογικούς μηχανισμούς του κράτους). Έτσι, κατέστη συνταγματικό το πλέγμα των πρώτων «μνημονιακών» διατάξεων από το Συμβούλιο της Επικρατείας (668/2012, Ολομέλεια). Αξίζει εδώ να αναφέρουμε συνοπτικά την απόφαση: 1. Δεν συντρέχει περίπτωση εφαρμογής της παραγράφου 2 του άρθρου 28Σ ούτε λόγος παραβιάσεώς του στην υπόθεση του Μνημονίου. Αλλά ούτε και στο άρθρο 28 παρ. 3Σ μπορεί να θεωρηθεί ότι αντίκειται το Μνημόνιο διότι δεν επάγεται περιορισμούς στην άσκηση της εθνικής κυριαρχίας του κράτους αλλά ούτε και περιορισμούς ως προς την άσκηση αρμοδιοτήτων ανατιθεμένων από το Σύνταγμα σε προβλεπόμενα από αυτό όργανα του κράτους. Το Μνημόνιο με τα τρία μέρη του, που προσαρτήθηκε στο νόμο ν. 3845/2010, αποτελεί πρόγραμμα δημοσιονομικής πολιτικής της Ελληνικής Κυβέρνησης με το οποίο καθορίζονται οι στόχοι της γενικότερης πολιτικής της και τα μέσα επιτεύξεώς τους καθώς και το χρονοδιάγραμμα για τη θέσπιση των μέτρων αυτών, με σκοπό την αντιμετώπιση οξύτατης δημοσιονομικής κρίσης και κίνδυνο χρεοκοπίας της χώρας. Είναι προϊόν συνεργασίας μεταξύ των ελληνικών αρχών, της

δεκαετίες τώρα σε διεθνές επίπεδο, τουτέστιν της αποδυνάμωσης του κοινωνικού κράτους και της παράλληλης ενίσχυσης του λεγόμενου *ποινικού κράτους*: οι ομάδες οι οποίες αποτελούσαν ή έπρεπε να αποτελούν αντικείμενο

Ευρωπαϊκής Επιτροπής, της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας και του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου. Με την προσάρτηση του Μνημονίου στο ν. 3845/2010 επιχειρείται η κατά πανηγυρικό τρόπο δημοσιοποίηση του περιεχομένου και του χρονοδιαγράμματος υλοποιήσεως του εν λόγω προγράμματος, το οποίο εντάσσεται άλλωστε και στον Ευρωπαϊκό Μηχανισμό Στήριξης της ελληνικής οικονομίας, ενεργοποίηση του οποίου και αποτελεί. Ως κυβερνητικό πρόγραμμα το Μνημόνιο δεν αναγνωρίζει αρμοδιότητες σε όργανα διεθνών οργανισμών ούτε θεσπίζει άλλους κανόνες δικαίου και δεν έχει άμεση εφαρμογή. Εξάλλου, το ίδιο το κείμενο του Μνημονίου που υπογράφηκε στις 3.5.2010 δεν έχει τον χαρακτήρα διεθνούς συνθήκης μεταξύ των κρατών μελών της Ευρωζώνης και της Ελλάδας, ούτε πολύ περισσότερο μεταξύ της τελευταίας και του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου. Δεν αποτελεί δε το Μνημόνιο διεθνή συνθήκη, διότι με αυτό δεν αναλαμβάνονται αμοιβαίες δεσμεύσεις των μερών που υπέγραψαν το κείμενό του ούτε άλλωστε προβλέπονται νομικά μέσα για τον εξαναγκασμό των ελληνικών αρχών στην πιστή και απαρέγκλιτη εφαρμογή του ή άλλου είδους νομικής φύσεως κυρώσεις, ούτε προκύπτει ότι τα υπογράψαντα το ανωτέρω κείμενο μέρη θέλησαν να προσδώσουν, κατ' εξαίρεση, νομική δεσμευτικότητα στο κείμενο αυτό. Άλλωστε η νομική δέσμευση της Ελλάδος για την πραγματοποίηση των δημοσιονομικών στόχων του Μνημονίου προκύπτει από την απόφαση 2010/320/ΕΕ του Συμβουλίου, που εκδόθηκε, κατ' εφαρμογή των άρθρων 126 παρ. 9 και 136 της Σ.Λ.Ε.Ε. με την οποία προσδιορίστηκαν τα μέτρα, τα οποία πρέπει να λάβει το Ελληνικό Κράτος για να περιορίσει το υπερβολικό έλλειμμα και να εκπληρώσει την υποχρέωση, που υπέχει, ως κράτος μέλος της Ευρωζώνης. Ως προς το κύρος της Σύμβασης Δανειακής Διευκόλυνσης που προβλέπει ως όρο εκπλήρωσής της την τήρηση των προβλέψεων του Μνημονίου, αυτή δεν μπορεί να ελεγχθεί παρεμπιπτόντως στο πλαίσιο της παρούσας δίκης. 2. Η θεσπισθείσα με τους νόμους 3833/2010 και 3845/2010 περικοπή αποδοχών και επιδομάτων εργαζομένων στο Δημόσιο και τον ευρύτερο δημόσιο τομέα και συνταξιοδοτικών παροχών αποτελεί τμήμα ενός ευρύτερου προγράμματος δημοσιονομικής προσαρμογής και προώθησης διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων της ελληνικής οικονομίας, το οποίο, συνολικώς εφαρμοζόμενο, αποσκοπεί τόσο στην αντιμετώπιση της κατά την εκτίμηση του νομοθέτη άμεσης ανάγκης καλύψεως οικονομικών αναγκών της χώρας όσο και στη βελτίωση της μελλοντικής δημοσιονομικής και οικονομικής της καταστάσεως, δηλαδή στην εξυπηρέτηση σκοπών, που συνιστούν κατ' αρχήν σοβαρούς λόγους δημοσίου συμφέροντος και αποτελούν, ταυτοχρόνως, και σκοπούς κοινού ενδιαφέροντος των κρατών μελών της Ευρωζώνης, εν όψει της καθιερωμένης από τη νομοθεσία της Ευρωπαϊκής Ένωσης υποχρεώσεως δημοσιονομικής πειθαρχίας και διασφαλίσεως της σταθερότητας της ζώνης του ευρώ στο σύνολό της. Εν όψει τούτων, με τα δεδομένα, που, κατά τον νομοθέτη, συνέτρεχαν κατά τον χρόνο θεσπίσεως των επίμαχων μέτρων, τα μέτρα αυτά δεν παρίστανται, κατ' αρχήν, απρόσφορα, και μάλιστα προδήλως, για την επίτευξη των επιδιωκόμενων με αυτά σκοπών, ούτε μπορεί να θεωρηθούν ότι δεν ήταν αναγκαία, λαμβανομένου, άλλωστε, υπόψη ότι η εκτίμηση του νομοθέτη ως προς τα ληπτέα μέτρα για την αντιμετώπιση της υπ' αυτού διαπιστωθείσης κρίσιμης δημοσιονομικής καταστάσεως υπόκειται σε οριακό μόνον δικαστικό έλεγχο. Δεν συντρέχει επομένως λόγος παραβίασης του αρχής της αναλογικότητας αφού, εξάλλου, εξασφαλίζεται, κατ' αρχήν, ισορροπία ανάμεσα στις απαιτήσεις του, κατά την εκτίμηση του νομοθέτη, συντρέχοντος εν προκειμένω γενικού συμφέροντος και την ανάγκη προστασίας των περιουσιακών δικαιωμάτων των εργαζομένων και συνταξιούχων, εν όψει και του συγκεκριμένου ύψους των επερχομένων περικοπών. Δεν παραβιάζεται το άρθρο 1 του Πρώτου Προσθέτου Πρωτοκόλλου της Ευρωπαϊκής Συμβάσεως όταν η νομοθετική επέμβαση σε περιουσιακής φύσεως αγαθό προβλέπεται από νομοθετικές ή άλλου είδους κανονιστικές διατάξεις, καθώς και όταν δικαιολογείται από λόγους γενικού συμφέροντος, στους οποίους περιλαμβάνονται, κατ' αρχήν, και λόγοι συναπτόμενοι προς την αντιμετώπιση ενός ιδιαιτέρως σοβαρού, κατά την εκτίμηση του εθνικού νομοθέτη, δημοσιονομικού προβλήματος ή προς την εξασφάλιση της βιωσιμότητας κοινωνικοασφαλιστικών οργανισμών. Όλη η απόφαση στην ιστοσελίδα του ΔΣΑ: <http://www.dsnet.gr/Epikairothta/Nomologia/668.htm>

κοινωνικής πρόνοιας διοχετεύονται στους ποινικούς θεσμούς, οι οποίοι έτσι αφενός μεν αποτελούν το σιδερένιο χέρι στη διαχείριση της κρίσης και αφετέρου –σε ένα συμβολικό επίπεδο- υποδεικνύουν ποιο είναι το κόστος της μη συμμόρφωσης, τι πρέπει να δεχθείς ή να ανεχθείς αν δεν θες να βρεθείς στην κατηγορία του παρία.

5.3.2. Το μεταναστευτικό ζήτημα ως πολιτικό και δημοκρατικό διακύβευμα

Η διεθνής εμπειρία, παράλληλα, δείχνει το ρόλο που έχει διαδραματίσει το μεταναστευτικό ζήτημα σε περιόδους κρίσης με τους μετανάστες να λειτουργούν ως «φοβο-συσσωρευτής». Καμιά πρωτοτυπία, λοιπόν, και στο γεγονός ότι και στην Ελλάδα, εδώ και χρόνια, το μεταναστευτικό ζήτημα έχει αναχθεί σε κυρίαρχο θέμα του δημόσιου λόγου περί βίας. Η ειδοποιός διαφορά, κατά τη γνώμη μου, σε σχέση με τα προηγούμενα χρόνια είναι ότι πλέον Εμείς και οι Άλλοι⁸⁹ μοιάζει να συναντιόμαστε ακριβώς στο σημείο στο οποίο ατσαλώνονται οι διαχωριστικές γραμμές: ασφυκτική συρρίκνωση του ζωτικού χώρου, για τους μεν ως βίωμα για τους δε ως προοπτική. Έτσι από τη μια μεριά έχουμε τους μετανάστες, σε μεγάλα ποσοστά απογυμνωμένους από την ίδια την ιδιότητα του πολίτη να βιώνουν συνθήκες απόλυτης ένδειας και κοινωνικής απασίωσης, και από την άλλη τους ντόπιους οι οποίοι βλέπουν στους εξαθλιωμένους μετανάστες το φάντασμα του δικού τους μέλλοντος. Από τη στιγμή δε που οι συνεχείς εισροές και μετακινήσεις πληθυσμών, σε αντίθεση με προγενέστερες και σχεδιασμένες μορφές μετανάστευσης, δεν συναρτώνται με κάποιον υποτυπώδη έστω αποτελεσματικό οικονομικό ή κοινωνικό σχεδιασμό, οι μετανάστες πολύ εύκολα ορίζονται και αντιμετωπίζονται ως απόβλητα⁹⁰ που κάποιοι αδειάσανε στην ήδη

⁸⁹ Το πιο ολοκληρωτικό στάδιο του αποκλεισμού είναι εκείνο της φυσικής ή ηθικής εξουδετέρωσης του "άλλου" που στην πραγματικότητα δεν έχει τη σημασιολογική δύναμη της διαφοράς. Για μία πολύπτυχη ανάλυση γύρω από το κυρίαρχο επικοινωνιακό παιχνίδι ανάμεσα στο «εμείς» και οι «άλλοι» δες Κωνσταντοπούλου Χ. κ.ά. (1999) *Εμείς και οι άλλοι: Αναφορά στις τάσεις και τα σύμβολα*, εκδ. Τυπωθήτω, Αθήνα.

⁹⁰ Πβ. τη γλαφυρή –όσο και δυσοίωνα- ανάλυση του στοχαστή Zygmunt Bauman (2005) *Σπαταλημένες ζωές: Οι απόβλητοι της νεωτερικότητας* (επιμέλεια Παντελής Ε. Λέκκας), εκδ. Κατάρτι. Επίσης, την εύστοχη ανάλυση της Μαρίας Γαλανού γύρω από την τεχνητή κοινωνική κατηγορία της

υποβαθμισμένη αυλή μας. Κι έτσι η συνήθης χωροταξική κατανομή των νεοεισερχόμενων σε περιοχές με χαμηλό κόστος διαβίωσης –κάτι που συμβαίνει κάθε εποχή, σε κάθε χώρα-, δίνει την υλική εκδοχή της χωροταξίας του φόβου και ταξινομεί τους κατοίκους αυτών των περιοχών σε εν δυνάμει δράστες και θύματα⁹¹.

Θα ήταν εντελώς εξωπραγματικό να υποστηρίξουμε ότι δεν υπάρχει εγκληματικότητα στους κόλπους των μεταναστών. Και, με τον κίνδυνο απλουστεύσεων, να την συναρτησουμε με τον τιτάνιο άθλο να εξασφαλίσουν την βιολογική αλλά και κοινωνική τους επιβίωση. Όμως λόγω του περιορισμού του θέματός μας σε πλευρές της ποινικής καταστολής στη χώρα

υποτάξης (underclass), την αποκαλούμενη «τάξη των αποβλήτων» ή «τάξη των απόκληρων» που κατασκευάζεται στα εργαστήρια του νεοφιλελεύθερου κοινωνικού ελέγχου των περισσότερων Δυτικών κοινωνιών της διακινδύνευσης: Γαλανού Μ. (2010: 109-115), όπως και στη μελέτη της «Κοινωνικό υπόστρωμα (underclass) και αποκλίνουσα συμπεριφορά: σχέση αμφίδρομης διάδρασης ή αλληλοαποκλεισμού;» στο: *Εγκληματολογία*, τ. 2.

⁹¹ Χαρακτηριστικά παραδείγματα στην πρόσφατη ελληνική εμπειρία οι αστυνομικές επιχειρήσεις με την ονομασία «Ξένιος Ζευς». Σοβαρές ευθύνες στην ελληνική αστυνομία και την κυβέρνηση για την Επιχείρηση Ξένιος Ζευς επέρριψε τον Ιούνιο του 2013 η έκθεση του Παρατηρητηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (Human Rights Watch ή HRW). Η έκθεση αυτή, που βάζει στο στόχαστρο τις μεθόδους των αστυνομικών στις επιχειρήσεις για την εξακρίβωση της νομιμότητας των μεταναστών, είναι η τελευταία από μια σειρά εκθέσεων-καταπέλτες που συνέταξαν διεθνείς οργανισμοί και μη κυβερνητικές οργανώσεις (ΜΚΟ) για τον χειρισμό του μεταναστευτικού ζητήματος από τις ελληνικές Αρχές. «Από τις 4 Αυγούστου 2012 [όταν ξεκίνησε ο Ξένιος Ζευς] ως τις 22 Φεβρουαρίου 2013 [όταν το υπουργείο Δημόσιας Τάξης έπαψε να δημοσιοποιεί στατιστικές για τις προσαγωγές στα πλαίσια της επιχείρησης αυτής] η αστυνομία είχε σταματήσει στους δρόμους της Αθήνας για έλεγχο 84.792 άτομα ξένης καταγωγής. Μόνο 4.811 - περίπου 6% - βρέθηκε ότι διέμεναν παράνομα στην Ελλάδα και μόνο 59 συνελήφθησαν», αναφέρει η έκθεση. Η HRW στηλιτεύει τα κριτήρια με τα οποία οι αστυνομικοί επιλέγουν ποιους θα σταματήσουν: είναι όλοι μαύροι, Άραβες και Ασιάτες - και μάλιστα οι αστυνομικοί με τον υπερβολικό τους ζήλο έχουν σταματήσει στον δρόμο και κακοποιήσει ακόμη και τουρίστες με αυτά τα χαρακτηριστικά. Λόγω αυτών των τελευταίων περιστατικών, τον περασμένο Νοέμβριο το Στέιτ Ντιπάρτμεντ εξέδωσε μια άνευ προηγουμένου οδηγία προς τους Αφροαμερικανούς που σκοπεύουν να επισκεφθούν ως τουρίστες την Ελλάδα, προειδοποιώντας τους ότι «αφροαμερικανοί πολίτες έχουν συλληφθεί από την ελληνική αστυνομία που πραγματοποιεί επιχειρήσεις-σκούπα για παράνομους μετανάστες στην Αθήνα». Τα κριτήρια με τα οποία επιλέγουν οι αστυνομικοί ποιους θα σταματήσουν για εξακρίβωση στοιχείων είναι ρατσιστικά, σύμφωνα με τη HRW, και αντιβαίνουν τη διεθνή νομοθεσία που ορίζει ότι για να ζητήσει ένας αστυνομικός τα στοιχεία κάποιου πρέπει να έχει βάσιμες υποψίες ότι διαπράττει παρανομία και όχι να τον σταματάει με βάση το χρώμα του δέρματός του, την φυλή ή την θρησκεία του. «Αλλά ακόμη και όταν οι αλλοδαποί διαθέτουν νόμιμα έγγραφα, συχνά η αστυνομία τους συλλαμβάνει, τους μεταφέρει στο τμήμα και τους κρατάει επί ώρες για εξακρίβωση στοιχείων», αναφέρει η έκθεση. Φέρνει παραδείγματα μεταναστών που ήταν απολύτως νόμιμοι αλλά αναγκάστηκαν να περάσουν 5 ή ακόμη και 10 ώρες στο τμήμα - αφήνοντας πίσω τις δουλειές ή και τα ανήλικα παιδιά τους. Μάλιστα υπάρχουν πάρα πολλές περιπτώσεις μεταναστών που έχουν υποστεί επανειλημμένως, ακόμη και δεκάδες φορές, αυτή την «αυθαίρετη και ρατσιστική στέρηση της ελευθερίας τους» από την εφαρμογή του Ξένιου Δία πέρσι τον Αύγουστο μέχρι σήμερα. Ολόκληρη η σχετική έκθεση είναι προσβάσιμη ηλεκτρονικά:

http://www.hrw.org/sites/default/files/reports/greece0613_ForUpload.pdf

μας (που συναρτώνται και με τα καθήκοντά της στο ευρωπαϊκό περιβάλλον), προκρίνουμε εδώ την αναφορά σε αυτό το σκοτεινό κομμάτι της εικόνας, στο ζήτημα της καταστολής που επικαλύπτει -ρητά πλέον και χωρίς ανάγκη άλλης νομιμοποίησης πλην της επίκλησης του φόβου-, κάθε έννοια κοινωνικής πολιτικής, κάθε έννοια πολιτικής που θα στόχευε στις συνθήκες κοινωνικής αποδιοργάνωσης των τόπων όπου διαβιούν αυτοί οι «υπεράριθμοι», οι παρείσακτοι. Αναφερόμαστε στο φαντασμαγορικό θέαμα της βίας λοιπόν, όπως αυτό εκτυλίσσεται σχεδόν καθημερινά ως καταστολή αλλά και ως «πρόληψη» στη σκηνή των πόλεων στις οποίες εισρέουν μετανάστες, καθώς όσο μεγαλώνει το κύμα της εισροής τόσο αλλάζουν και τα ποιοτικά χαρακτηριστικά της καταστολής του: οι βίαιες πρακτικές δεν αποσιωπώνται, η ανάρμοστη εικόνα του «κυνηγημένου ζώου» δεν κρύβεται σαν να είναι αυτό ακριβώς που πρέπει να λειτουργήσει, να κυκλοφορήσει η θέα του βασανισμένου σώματος, να πάει μακριά, να πάει να συναντήσει τους άλλους που ετοιμάζονται για το μεγάλο ταξίδι, να τους φοβίσει, να τους αποτρέψει από το να διαβούν αυτά τα σύνορα. Ενώσω, λοιπόν, διακυβεύεται αυτό που εμείς κατέχουμε [προς το παρόν τουλάχιστον] και που εκείνοι διεκδικούν, ο φόβος είναι μοιρασμένος. Ας σκεφτούμε όμως πόσες φορές επαληθεύεται το περίφημο θεώρημα του Thomas⁹², ότι όταν ορίζεις μια κατάσταση σαν πραγματική, γίνεται πραγματική ως προς τα αποτελέσματά της.

⁹² Το θεώρημα του Αμερικανού κοινωνιολόγου William Isaac Thomas (1863-1947) "Αν οι άνθρωποι ορίζουν τις καταστάσεις ως πραγματικές, θα είναι πραγματικές από τις συνέπειές τους" ["If men define situation as real, they are real in their consequences"] είναι σημαίνουν στις κοινωνικές επιστήμες και αναφέρεται συχνά σαν «δημιουργική πρόβλεψη» (ή προφητεία ή πίστη), επειδή στην πιο παράδοση μορφή του σημαίνει: Ακόμα και αν κάτι δεν ισχύει, αρκεί οι άνθρωποι να το πιστέψουν (λαθεμένα), για να ισχύσει (να δημιουργηθεί). Βλ. Thomas W. I. and Thomas D. S. (1928: 571-572), *The child in America: Behavior problems and programs*. New York: Knopf. Η θεωρία [και ουσιαστικά: διαδικασία] της ετικετοποίησης (labeling) που εισέφερε από τη δεκαετία του 1960 στην εγκληματολογία η σχολή της κοινωνικής αντίδρασης βασίζεται στην ίδια διαδικασία: ονομάζουμε κάποιον «εγκληματία», και, έτσι, τον κάνουμε να διαπράττει εγκλήματα. Προτάθηκε σχετικώς ότι δεν είναι μία προϋπάρχουσα παραβατικότητα (ή απόκλιση· deviance) που οδηγεί στον κοινωνικό έλεγχο αλλά είναι ο κοινωνικός έλεγχος που ορίζει επιλεκτικά το ποιες συμπεριφορές θα θεωρούνται παραβατικές ή αποκλίνουσες και ποιες όχι. Κατά τον E.M. Lemert (ο οποίος συνέβαλε ιδιαίτερα στην ανάπτυξη των θεωρημάτων περί ετικέτας και τη συνοδό διαδικασία ετικετοποίησης), η στιγμιστική ταυτότητα του αποκλίνοντος ή του εγκληματία συνήθως αποδίδεται στους ανίσχυρους παρά στους ισχυρούς, η δε επίσημη απόδοση αυτής της ταυτότητας επιδρά στο άτομο (αλλά και στους άλλους γύρω του και όσον αφορά το πώς το αντιμετωπίζουν) με τρόπους που παροτρύνουν το άτομο (στο) να αποδεχτεί αυτή την ταυτότητα και να αρχίσει να ενεργεί σαν τέτοιο. Κατά τον ίδιο συγγραφέα (στο έργο του *Human Deviance, Social Problems and Social Control*, 1967), η κοινωνική αντίδραση και

5.3.3. Η τρομοκρατία στην ελληνική έννομη τάξη: χαρακτηριστικό παράδειγμα ρυθμίσεων ενός κράτους ασφάλειας

Το κράτος δικαίου, στη σύγχρονη εποχή των κοινωνιών της διακινδύνευσης, της παγκοσμιοποιημένης οικονομίας και του κράτους ασφάλειας, αλλάζει προσανατολισμό μπροστά σε αναδυόμενους κινδύνους και ποικίλες πηγές ανασφάλειας και προτάσσει την αποτελεσματικότητα μέσα από τη διασυννοριακή συνεργασία των ανακριτικών αρχών και τη χρήση τεχνικών μέσων για την απόκρουση των κινδύνων και τη διαλεύκανση της εγκληματικότητας⁹³. Στα όρια, ωστόσο, του ποινικού δικαίου έχει εισαχθεί το (αντίθετο με τις στοιχειώδεις αξίες ενός ευρωπαϊκού νομικού πολιτισμού, καθώς οδηγεί στην αποδόμηση του κράτους δικαίου και συνιστά συνθηκολόγηση μπροστά στο φόβο του κινδύνου, στην ανάγκη άσκησης ελέγχου και στα συμφέροντα της πρόληψης) κατά Jacobs «ποινικό δίκαιο του εχθρού»⁹⁴, διακινδυνεύοντας το μέλλον του κράτους δικαίου. Ένα κλασικό

ο κοινωνικός έλεγχος δεν αποτελούν προβλέψιμες και παθητικές αποκρίσεις σε μία αποκλίνουσα δράση. Αντίθετα, ασκούν έναν ενεργό και βαρύτατο ρόλο στη δημιουργία και την παραπέρα ανάπτυξη της απόκλισης, ενώ νεότερες θεωρήσεις της σχολής αυτής επισήμαναν ότι, σε πολλές περιπτώσεις, οι στρατηγικές ελέγχου της απόκλισης και του εγκλήματος έχουν σαν αποτέλεσμα την αύξησή τους. Βλ. Γρηγόρη Λάζου (2007: 104-105), *Κριτική εγκληματολογία*, Αθήνα: Χαράλαμπου Δημόπουλου (2008: 265-266), *Εισηγήσεις εγκληματολογίας*, Αθήνα. Επίσης, τα ρατσιστικά φαινόμενα αντλούν τη δύναμή τους από τη δημιουργική πρόβλεψη/προφητεία.

⁹³ Βλ. Κουράκης (2009), Πανούσης (2007), Πανούσης (2004: 1153-1165).

⁹⁴ Σε μία πολύ ενδιαφέρουσα σχετική κριτική μελέτη τονίζεται, μεταξύ άλλων, ότι κατά τον εισηγητή της σχετικής θεωρίας (G. Jacobs) το «ποινικό δίκαιο του εχθρού» αφορά το άτομο-εχθρό της έννομης τάξης, το οποίο διαψεύδει διαρκώς την προσδοκία ότι θα συμπεριφερθεί ως πρόσωπο-πολίτης (το οποίο, αντιθέτως, παρέχει τη γνωστική ασφάλεια ότι θα εκπληρώσει τα νόμιμα καθήκοντά του). Έτσι, προκειμένου να διασφαλιστούν οι υπόλοιποι (πρόσωπα – πολίτες) από την εστία κινδύνου που αποτελεί ο έτσι νοούμενος «εχθρός» (των θεμελίων της έννομης τάξης), μεταβαίνουμε από το χώρο της ποινής στο χώρο των μέτρων ασφαλείας. Κατά τον Jacobs, στη θέση του *προσώπου* που είναι επαρκές να επικοινωνήσει, γνωρίζοντας ποια είναι η οφειλόμενη ή η μη υποκείμενη σε δεσμεύσεις συμπεριφορά του, και στο οποίο προβάλλεται αντίλογος με την επιβολή ποινής, εμφανίζεται το *επικίνδυνο άτομο*, κατά του οποίου επιβάλλονται μέτρα ασφαλείας που παράγουν φυσικά αποτελέσματα ποινής αλλά όχι ποινή. Ο εχθρός αντιδιαστέλλεται λοιπόν στον πολίτη που είναι ένας εγκληματίας «καθημερινού τύπου» και ορίζεται ως αυτός λ.χ. που λόγω της στάσης του, του τρόπου βιοπορισμού του ή λόγω της ένταξής του σε μία οργάνωση (τρομοκρατία ή οργανωμένο έγκλημα, κατεχοχήν) «εικάζεται ότι διαρκώς, και πάντως με αποφασιστικό τρόπο, αποκλίνει/αποστατεί από το δίκαιο». Στη λογική ενός Ποινικού δικαίου του εχθρού εντάσσονται, στο πλαίσιο της ελληνικής ποινικής νομοθεσίας, ορισμένες ποινικές διατάξεις που λειτουργούν ως εξαιρέσεις από τους θεμελιώδεις δογματικούς κανόνες, και οι οποίες συστεγάζονται κατά τη θεωρία στην κατηγορία της λεγόμενης «προσώθησης του αξιοποίνου». Βλ. αναλυτικότερα: Βαθιώτης (2007: σελ. 330-331).

παράδειγμα γιακομπσιανού εχθρού είναι ο τρομοκράτης, ο οποίος έχει μπει στο στόχαστρο διεθνών προληπτικών και κατασταλτικών ρυθμίσεων.

Πληθώρα νομοθετημάτων διαθέτει η χώρα μας σχετικά με το φαινόμενο της τρομοκρατίας⁹⁵, τα περισσότερα υπερεθνικού χαρακτήρα. Θα σταθούμε λίγο σε ορισμένα προβλήματα που έχουν ανακύψει στην εγχώρια νομοθεσία.

Άρθρο 187^A Ποινικού Κώδικα (ΠΚ)

Στη θεωρία έχει αναπτυχθεί σοβαρή κριτική⁹⁶ για τη νομοτεχνική κατάστρωση και την αμφίβολη αποτελεσματικότητα αλλά και εγκυρότητα των διατάξεων των άρ. 187^A ΠΚ και 253^A του ΚΠΔ, που αφορούν συγκεκριμένα τις τρομοκρατικές πράξεις και την ουσιαστική και δικονομική τους αντιμετώπιση. Στην προσπάθεια να συγκεραστεί από τον ποινικό νομοθέτη η αποτελεσματικότητα της ποινικής δικαιοσύνης (μέσα και από την επιτάχυνση της διαδικασίας που προβάλλει ως αναγκαία) με την προστασία του κατηγορούμενου και τη δίκαιη διεξαγωγή της δίκης, έχουν παρατηρηθεί αμφιταλαντεύσεις και αφαιμάξεις στον καθορισμό της αρμοδιότητας, η αλόγιστη σύντμηση της ποινικής διαδικασίας, καθώς και δικονομικές παρεκκλίσεις στο χώρο των ένδικων μέσων. Κατά τον Παπαδαμάκη (2010) που ανησυχεί για την καθιέρωση μιας παράπλευρης ποινικής Δικονομίας, επέρχεται διπλή τρώση των περί αρμοδιότητας κανόνων με τη διάταξη του άρ. 111 παρ. 5 ΚΠΔ για την υλική αρμοδιότητα του τριμελούς εφετείου όπου υπάγονται και «τα κακουργήματα που προβλέπονται στο άρθρο 187^A ΠΚ καθώς και τα συναφή με αυτά πλημμελήματα και κακουργήματα, έστω και αν τα τελευταία τιμωρούνται βαρύτερα από τα ως άνω κύρια εγκλήματα»: αφενός μεταφέρεται σημαντική ύλη από το μικτό ορκωτό δικαστήριο στο τριμελές εφετείο, αφετέρου κάμπτεται το εισαγόμενο με το άρθρο 128 παρ. 1β' ΚΠΔ κριτήριο της συνεκδίκησης που έχει ως αφετηρία το βαρύτερο έγκλημα.

⁹⁵ Δημόπουλος, Χ., Κοσμάτος, Κ. (2010²), *Νομοθετικά κείμενα περί τρομοκρατίας*.

⁹⁶ Παπαδαμάκης, Α. (*Ποινική Δικαιοσύνη*, τ. 1, 2010: σ. 80-88), Όψεις αποδόμησης της Ποινικής Δικονομίας και τάσεις καθιέρωσης παράπλευρης Δικονομίας.

Είναι ζήτημα επομένως συνταγματικής τάξης η προοδευτική αφαίμαξη (του τεκμηρίου) της αρμοδιότητας του μικτού ορκωτού τη στιγμή που ο συντακτικός νομοθέτης καθιερώνει ως κανόνα την υπαγωγή των κακουργημάτων στα μικτά ορκωτά δικαστήρια και κατ' εξαίρεση στα τριμελή εφετεία, με αποτέλεσμα ο κανόνας να μετατρέπεται σε αποδυναμωμένη εξαίρεση και η εξαίρεση σε υπερτροφικό κανόνα (κι αυτό ανεξάρτητα από τη θεμιτή κριτική στον τρόπο επιλογής των ενόρκων, που θα μπορούσε να οδηγήσει σε μεταρρύθμιση του καθεστώτος των ενόρκων, ενδεχομένως και με αναθεώρηση της σχετικής συνταγματικής διάταξης).

Επίσης, προβληματική προβάλλει η χωρίς επαρκή αιτιολογία φαλκίδευση των δικαιωμάτων του κατηγορούμενου με την παράκαμψη του πρώτου βαθμού δικαιοδοσίας και την κατάργηση του αναιρετικού ελέγχου στο όνομα της επιβαλλόμενης επιτάχυνσης της διαδικασίας. Ο νομοθέτης επιλέγει συνοπτικές διαδικασίες για ορισμένη, ευαίσθητη κατηγορία εγκλημάτων όπως οι τρομοκρατικές πράξεις, θυσιάζοντας τις εγγυήσεις της δίκαιης δίκης που ισχύουν πάντως για τα υπόλοιπα κακουργήματα. Σοβαρό περιορισμό της ενδιάμεσης διαδικασίας προκαλεί έτσι η ρύθμιση για ουσιαστική περάτωση της κύριας ανάκρισης με αμετάκλητο βούλευμα του Συμβουλίου Εφετών για τα κακουργήματα του 187^A (και 187) ΠΚ. Από την άλλη, ο αποκλεισμός του ένδικου μέσου της αναίρεσης ειδικά στις ποινικές διαδικασίες του άρ. 187Α (και 187) ΠΚ εμφανίζεται, σε ουσιαστικό επίπεδο, κατ' εξοχήν αδικαιολόγητος, όταν μάλιστα η συρρίκνωση της παροχής έννομης προστασίας στο στάδιο της προδικασίας (το δικαίωμα αναίρεσης εναντίον του σχετικού παραπεμπτικού βουλεύματος) συμπαρασύρει στην εφαρμογή της τα συναφή πλημμελήματα αλλά και τα ηπιότερα τιμωρούμενα κακουργήματα ή και όλα τα συναφή κακουργήματα. Από την άποψη της προστασίας, πάντως, του κατηγορούμενου, το *τεκμήριο αθωότητας* ισχύει σε όλα τα στάδια της ποινικής διαδικασίας, ως το αμετάκλητο, και με τις εγγυήσεις κατ' άρ. 6 παρ.2 της ΕΣΔΑ.

Μυστικές ανακριτικές πράξεις για το οργανωμένο έγκλημα και την τρομοκρατία⁹⁷ [άρ. 253Α του ΚΠΔ]

Η θεσμική ένταξη μυστικών μεθόδων παρακολούθησης στην ποινική δίκη επιδρά περιοριστικά σε θεμελιώδη δικαιώματα του κατηγορούμενου, αφήνοντας έωλες βασικές εγγυητικές αρχές της ποινικής διαδικασίας. Το άρθρο 253^Α ρυθμίζει τις μυστικές ανακριτικές πράξεις τα οποία συνιστούν τα πλέον επαχθή δικονομικά μέτρα καταναγκασμού. Τα προβλήματα που τίθενται αφορούν τις προϋποθέσεις και τα όριά τους, αλλά και ζητήματα *de lege ferenda* με επίκεντρο το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη και την αρχή της αναλογικότητας. Ειδικότερα:

1) Όσον αφορά το εύρος των τρομοκρατικών πράξεων που τυποποιούνται ως αξιόποινες πράξεις κατά το άρθρο 187^Α του ΠΚ παρατηρείται ένα κενό ως προς τη συγκεκριμένη τυποποίησή τους (δηλαδή την οριοθέτηση της νομοτυπικής περιγραφής τους) από όπου προκύπτει ο κίνδυνος αυθαίρετης δικανικής κρίσης από το ξεχείλωμα της έννοιάς τους, καθώς και της εμπέδωσης της μυστικής ποινικής διαδικασίας· χαρακτηριστική η ένταξη σε αυτές και της *σκοπούμενης* απλώς προπαρασκευής τους μέσα από την τέλεση άλλων εγκλημάτων. Οι επώδυνοι περιορισμοί ατομικών δικαιωμάτων που επάγονται οι μυστικές ανακριτικές πράξεις του 253^Α ΚΠΔ δε συνάδουν με την αρχή της αναλογικότητας, για αυτό θα έπρεπε να επιτρέπονται μόνο υπό την εξαιρετική προϋπόθεση της συνδρομής ενδείξεων για τη συμμετοχή μελών της τρομοκρατικής οργάνωσης και επιπρόσθετα της τέλεσης κάποιου από τα κακουργήματα κατ' άρθ. 187^Α παρ.1 ΠΚ.

2) Ο νομοθέτης απαιτεί, σωστά, *σοβαρές* και όχι απλές ενδείξεις για την τέλεση των αξιόποινων πράξεων που βαρύνουν το πρόσωπο κατά του οποίου ενεργείται η μυστική ανακριτική πράξη. Ωστόσο δε γίνεται ρητή μνεία σε συγκεκριμένα πραγματικά περιστατικά με βάση τα οποία θεμελιώνεται η συνδρομή ενδείξεων, και μάλιστα σοβαρών, τέλεσης της αξιόποινης πράξης,

⁹⁷ Καϊάφα-Γκμπάντι (2010α : σ. 76-91).

ενώ στη δικαστηριακή πρακτική παραμένει προβληματική η αιτιολογία και ο σύστοιχος έλεγχος των σχετικών βουλευμάτων.

3) Περαιτέρω, η ρήτρα επικουρικότητας για τη διενέργειά τους (με βάση την οποία οι μυστικές ανακριτικές πράξεις λαμβάνονται αν η εξιχνίαση των τρομοκρατικών πράξεων είναι *διαφορετικά αδύνατη ή ιδιαιτέρως δυσχερής*) είναι διάτρητη από τη σκοπιά της *stricto sensu* αναλογικότητας για την εκάστοτε περίπτωση, καθώς δεν αρκεί για τη διενέργεια της μυστικής ποινικής διαδικασίας να είναι διαφορετικά αδύνατη η εξιχνίασή τους αλλά και *ανάλογη* για τη *συγκεκριμένη περίπτωση*.

4) Ανεπαρκής είναι και η πρόβλεψη για τη διενέργεια των μυστικών ανακριτικών πράξεων από *ειδικά αιτιολογημένο βούλευμα δικαστικού συμβουλίου*, όταν εξίσου αναγκαία προβάλλει η πραγματική δικαστική εποπτεία της διενέργειας τέτοιων εξαιρετικά επαχθών πράξεων (λ.χ. της αστυνομικής διείσδυσης). Προβληματική είναι και η προβλεπόμενη εξαίρεση (που πεδίο της εφαρμογής εύκολα μετατρέπονται, ή υπάρχει κίνδυνος να μετατραπούν σε κανόνα) για τις *εξαιρετικά επείγουσες περιπτώσεις*, όπου ο εισαγγελέας ή ο ανακριτής μπορούν να διατάξουν μυστικές ανακριτικές πράξεις αρκεί να εισαγάγουν την υπόθεση στο συμβούλιο εντός τριών ημερών: αυτό που είναι αναγκαίο είναι η κρίση ενός αντικειμενικού τρίτου. Η Καϊάφα-Γκμπάντι μάλιστα επικαλείται το χρήσιμο θεσμό ενός ανεξάρτητου οργάνου της δικαιοσύνης (στη γερμανική έννομη τάξη: *Rechtsschutzbeauftragter*) με καθήκον τη διασφάλιση του δικαίου και την αποκατάσταση της αρχής ισότητας των όπλων: αυτό το όργανο (θα) ελέγχει την απόφαση περί διενέργειας αλλά και τη διεξαγωγή όλων των μυστικών ανακριτικών πράξεων, δρώντας στο πλευρό του κατηγορούμενου.

5) Όσον αφορά, τέλος, τα έσχατα όρια των μυστικών ανακριτικών πράξεων, αυτά τίθενται από συνταγματικές διατάξεις, τα κλασικά δικαιώματα του κατηγορούμενου και από θεμελιώδεις αρχές της ποινικής δίκης.

Το τεκμήριο αθωότητας επιτάσσει την ύπαρξη ρητών ρυθμίσεων για τα δικαιώματα τρίτων-θιγόμενων προσώπων που δίχως να τα βαρύνει υπόνοια τέλεσης κάποιου εγκλήματος μπορεί πάντως να θιγούν από τη διενέργεια των μυστικών ανακριτικών πράξεων. Η προστασία ενός ανέγγιχτου πυρήνα του δικαιώματος στην ιδιωτική ζωή (κατοχυρωμένου πολλαπλώς, π.χ. άρ. 2 παρ.1, 5 παρ.1 Σ, άρ. 8 ΕΣΔΑ) θα έθετε φραγμό σε οποιαδήποτε μυστική η φανερή έρευνα θα πρόσβαλε τα όριά του. Κλασικά δικαιώματα του κατηγορούμενου όπως το δικαίωμα σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης, καθώς και το δικαίωμα ακρόασης, επίσης θέτουν έσχατα προστατευτικά όρια. Η αστυνομική διείσδυση επιβάλλεται, σύμφωνα με αυτά, να μην μπορεί να καταλήξει σε μυστική εξέταση του ύποπτου ή κατηγορούμενου⁹⁸. από την άλλη, απαγορεύεται να καταλύει έμμεσα δικαιώματα επαγγελματικού απορρήτου που επιτάσσουν άρνηση μαρτυρίας σε ποινική δίκη (άρ. 212 ΚΠΔ).

Ένα δομικό, θα λέγαμε, πρόβλημα της ρύθμισης του άρ. 253^Α του ΠΚ είναι το γεγονός ότι η ποινική αξιολόγηση της συμμετοχής σε τρομοκρατικές οργανώσεις, μη ανταποκρινόμενη σε συγκεκριμένους κινδύνους ή σε βλάβες έννομων αγαθών, απαντά ουσιαστικά σε μια διαδικασία εγκληματογένεσης. Ωστόσο η ρητή πρόβλεψη έσχατων ορίων για επιμέρους μορφές διενέργειας των μυστικών ανακριτικών πράξεων, όπως τα παραπάνω, θα παρείχε εχέγγυα προστασίας, σύμφωνα και με την αρχή της δίκαιης δίκης, απέναντι σε ένα θεσμικά ευρυνόμενο κράτος ασφάλειας. Μάλιστα η αρχή της δίκαιης δίκης, που κατά τη νομολογία της ΕΔΔΑ συναρτάται από μια εκτίμηση του συνόλου της διαδικασίας, μπορεί να αποκατασταθεί με ρητά ορισμένες ρυθμίσεις, ώστε να προκύπτει σαφώς η πρόσδεση στις αρχές της αναλογικότητας και της απαγόρευσης αυτοενοχοποίησης, και η τυχόν παραβίασή τους να καθιστά απολύτως άκυρη τη διαδικασία απόκτησης αποδεικτικού υλικού που αποκτήθηκε παράνομα. Επιτακτική προβάλλει η ανάγκη να ρυθμιστούν

⁹⁸ Και χωρίς τη ρητή πρόβλεψη του νόμου, η παραβίαση των δικαιωμάτων σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης ορισμένου προσώπου κατά την αστυνομική ανακριτική διείσδυση επισύρει την απόλυτη ακυρότητα κατ' άρ. 177 παρ. 2 ΚΠΔ για παρανόμως αποκτηθέν αποδεικτικό μέσο, ως παραβίαση του κεντρικού, συνθετικού δικαιώματος για δίκαιη δίκη (άρ. 6 παρ. 1 ΕΣΔΑ). Το ίδιο ισχύει για τη συγκαλυμμένη εξέταση μαρτύρων που δικαιούνται ή υποχρεούνται να αρνηθούν τη μαρτυρία τους.

τουλάχιστον η καταγραφή του προϊόντος των μυστικών ανακριτικών πράξεων, καθώς και τα δικαιώματα ενημέρωσης των θιγόντων προσώπων, όσο και να απαγορευτεί η ανεπίτρεπτη πρακτική μιας άδηλης και αφανούς αξιοποίησης από το δικαστήριο καταθέσεων που δίνονται από ανώνυμους μάρτυρες. Έχει μάλιστα προταθεί, ως αντιστάθμισμα στην επεκτατική ροπή της κρατικής επιτήρησης, η πρόβλεψη και μιας χρηματικής αποζημίωσης των παρανόμως παρακολουθηθέντων, κατ' αναλογία αυτής για τους αδικώς κρατηθέντες (αρ. 533 επ. ΚΠΔ).

ΜΕΡΟΣ Γ' : ΑΝΤΕΓΚΛΗΜΑΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΝΩΣΗ

6. Ευρωπαϊκό ποινικό δίκαιο – work in progress

Η συνάντηση του θεσμικού κόσμου της Ε.Ε. με το ποινικό δίκαιο προκάλεσε διαφορετικά, ανά εποχή, συναισθήματα. Αρχικά, παγερή αδιαφορία: Η Ευρωπαϊκή Κοινότητα ήταν ένας υπερκρατικός οικονομικός θεσμός, το ποινικό δίκαιο από την άλλη πλευρά ήταν, τόσο όσο κανένα άλλο, δίκαιο εθνικό. Διέθετε αυτάρκεια και ιδιαίτερα στενή σχέση εξάρτησης με την, χωρικά προσδιορισμένη, κρατική εξουσία. Ίσχυε έτσι η πρόταση ότι η ποινική εξουσία είναι αναπόσπαστο κομμάτι της κρατικής εξουσίας. Η ποινική καταστολή ανήκε στα κλασικά προνόμια του κράτους, η διαχείριση της οποίας ήταν σχεδόν ελεύθερη από εξωγενείς περιορισμούς. Η διεθνής συνεργασία, για την αντιμετώπιση του εγκλήματος ή το διασυνοριακό έγκλημα, όχι μόνο δεν αμφισβητούσε, αλλά αντίθετα επιβεβαίωνε τις παραπάνω θέσεις, αφού το κάθε κυρίαρχο κράτος, με ίσους όρους, διαπραγματευόταν, σε επίπεδο διεθνών σχέσεων – στη βάση του διεθνούς δικαίου, συνεργασίες και συμπράξεις. Ωστόσο η περίπτωση της Ε.Ε. συνιστά κάτι εξ ολοκλήρου διαφορετικό. Η προοδευτική μετάλλαξη της Ε.Ε., οι θεσμικές μεταμορφώσεις της, η ανάπτυξή της σε επιμέρους πεδία, η δημιουργία και ενίσχυση των δικών της (αυτοτελών) θεσμών προκάλεσαν

αναπόφευκτες συνέπειες σε όλο το δίκαιο. Οι αντιστάσεις του ποινικού δικαίου δεν έμελλε να κρατήσουν για πολύ. Η παραδοσιακή πρόταση κατά την οποία «δε νοείται κράτος χωρίς ποινική εξουσία και ποινική εξουσία χωρίς κράτος» φαίνεται, όλο και περισσότερο στις μέρες μας να χρειάζεται επανασυζήτηση. Ίσως γιατί με την Ε.Ε. έχουμε πια απομακρυνθεί από τους κλασικούς ορισμούς όχι μόνο της κρατικής αλλά και της ποινικής εξουσίας.

6.1. Οι πρώτες επεμβάσεις της ΕΕ στο χώρο του ποινικού δικαίου των κρατών μελών

Οι δυνατότητες παρέμβασης της ΕΕ στο ποινικό δίκαιο των κρατών μελών είναι υπαρκτές ήδη από τη θεσμική τομή της Συνθήκης του Μάαστριχτ)⁹⁹, κι έχουν επιταθεί ιδίως μετά τη θέση σε ισχύ της Συνθήκης της Λισαβόνας που αναδιαμορφώνει και ενεργοποιεί περαιτέρω τον ευαίσθητο χώρο της εσωτερικής ασφάλειας¹⁰⁰. Ειδικότερα, κάνοντας μία σύντομη ιστορική αναδρομή στις σχετικές εξελίξεις στον ευρωπαϊκό χώρο, το διεθνικό έγκλημα, ιδίως το οργανωμένο έγκλημα¹⁰¹, άρχισε να ελκύει την προσοχή των ευρωπαϊκών κρατών πολύ πριν από την αναγωγή τους σε κράτη μέλη ενός οικοδομήματος σαν αυτού της Ε.Ε. Και αν τότε ο φραγμός των συνόρων και η κυριαρχία των κρατών δεν αποτελούσαν εμπόδιο σε ένα τέτοιο φαινόμενο, πολλώ δε μάλλον δεν μπόρεσε να το εμποδίσει, αντιθέτως το ενόησε, το νέο

⁹⁹ Με την καθιέρωση με τη Συνθήκη του Μάαστριχτ του τρίτου πυλώνα προδιαγράφηκε η προοπτική της κοινοτικοποίησης του ποινικού φαινομένου που ως τότε αποτελούσε αποκλειστική αρμοδιότητα στο πλαίσιο των εθνικών κρατών, όπου περιλαμβάνονταν και οι σχετικές διεθνείς δεσμεύσεις τους. Βλ. Καϊάφα- Γκμπάντι, Μ. Ευρωπαϊκή σύγκλιση και ποινικό δίκαιο. Σύγχρονες εξελίξεις σε: Ποινική Δικαιοσύνη (12/2001: σ. 1284-1292), της ίδιας, Νομολογία του ΔΕΚ και νέες δυνατότητες παρέμβασης της ΕΕ στο ποινικό δίκαιο των κρατών μελών σε: Ποινική Δικαιοσύνη' της ίδιας, Αναζητώντας κοινοτική αρμοδιότητα για την ποινική καταστολή - Μια κρίσιμη καμπή των εξελίξεων για το Ποινικό Δίκαιο στα πλαίσια της Ευρωπαϊκής Ένωσης, σε: *Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου* (1/2004: σ. 63-83).

¹⁰⁰ Βλ. μεταξύ άλλων Ζημιανίτης, Δ. , Στεργιούλης, Ε. Καϊάφα- Γκμπάντι (2011α), Μ. Καρανικόλας, Σ. (ό.π.)

¹⁰¹ Βλ. Ριζάβα Φωτεινή (2012) *Οργανωμένο έγκλημα: Θεωρητική προσέγγιση, κατ' άρθρον ερμηνεία και νομολογιακή αντιμετώπιση*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα· Δημόπουλου Χ. (2012: σελ. 71-95), *Εγχειρίδιο εγκληματολογίας*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα· Συμεωνίδου-Καστανίδου, Ελισάβετ (2007) *Οργανωμένο έγκλημα και τρομοκρατία: Σύγχρονες εξελίξεις στην ευρωπαϊκή και ελληνική έννομη τάξη*, Αθήνα. Για τα προβλήματα που προκαλεί η επικρατούσα σύγχυση ως προς τον επιστημονικό ορισμό του οργανωμένου εγκλήματος και τις συνέπειές της, βλ. Ν. Λίβο (2007) *Οργανωμένο έγκλημα και ειδικές ανακριτικές πράξεις: Δογματική του οργανωμένου εγκλήματος*, Αθήνα : Σάκκουλας Π. Ν.

ευρωπαϊκό περιβάλλον που διαμόρφωσε η Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση (αλλιώς: Συνθήκη του Μάαστριχτ, 1992) και μετέπειτα η Συνθήκη του Άμστερνταμ (1997)¹⁰². Η διαρκής διεύρυνση των μορφών συνεργασίας μεταξύ των κρατών μελών, το άνοιγμα των συνόρων, η ελεύθερη κυκλοφορία των προσώπων, των υπηρεσιών και των κεφαλαίων και η ραγδαία ανάπτυξη των τηλεπικοινωνιών και του διαδικτύου αποτέλεσαν γόνιμο έδαφος για την ανάπτυξη της διασυνοριακής εγκληματικότητας, που κατέστησε επιτακτική την ανάγκη για εναρμόνιση του ποινικού δικαίου¹⁰³ μεταξύ των κρατών μελών και βελτίωση της συνεργασίας τους για την αντιμετώπιση της¹⁰⁴.

¹⁰² Η διατήρηση και ανάπτυξη της Ένωσης ως χώρου ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης εισήχθη με τη συνθήκη του Άμστερνταμ (υπογράφηκε επίσημα την 2.10.1997 και τέθηκε σε εφαρμογή την 1.5.1999) ενώ είχε ήδη λάβει σημαντική ώθηση από τη συνθήκη του Μάαστριχτ που αφιέρωσε τον τρίτο πυλώνα στην επίτευξη του -με έντονο πολιτικό χαρακτήρα- γενικού αυτού στόχου της ΕΕ. Σημειωτέον ότι η Συνθήκη της Λισαβόνας καταγράφει τέσσερις καταρχήν στόχους, οικονομικούς και πολιτικούς, που δικαιολογούν κατά τρόπο εγκάρσιο την ίδια την ύπαρξη της Ένωσης και της δράσης της υπέρ των πολιτών: α) την παροχή στους πολίτες της ενός χώρου ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης χωρίς εσωτερικά σύνορα, β) την εσωτερική αγορά κι ευρύτερα την οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη, γ) την εγκαθίδρυση οικονομικής και νομισματικής ένωσης και δ) την προώθηση των αξιών και των συμφερόντων της τον υπόλοιπο κόσμο, κατά το άρθρο 3, παρ. 2 έως 5 της ΣΕΕ. [Ειδικά δε για την πολιτική προώθησης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και του εκδημοκρατισμού, που εφαρμόζει η ΕΕ σε σχέση με τρίτες χώρες, βλ. την ενδιαφέρουσα μελέτη της Ιωάννας Κυριτσάκη (2011) *Ανθρώπινα δικαιώματα και εξωτερικές σχέσεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης*]. Έτσι, μέτρα σχετικά με τον έλεγχο στα εξωτερικά σύνορα, το άσυλο και τη μετανάστευση εντάχθηκαν στη συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Κοινότητα, όπως και όσα αφορούσαν τη δικαστική συνεργασία σε αστικές υποθέσεις με διασυνοριακές επιπτώσεις. Στον τρίτο πυλώνα είχαν παραμείνει τα μέτρα για την αστυνομική και δικαστική συνεργασία στις ποινικές υποθέσεις. Βλ. Αστ. Πλιάκου (2012: σελ. 25-28) *Το Δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης: Θεσμικό και ουσιαστικό δίκαιο*.

¹⁰³ Χωρίς αμφιβολία, στην Ε.Ε. έχουν γίνει οι πλέον προωθημένες προσπάθειες διακρατικής εναρμόνισης του ποινικού δικαίου, ώστε πολλοί να μιλούν για την ύπαρξη ενός «ευρωπαϊκού ή κοινοτικού ποινικού δικαίου». Για την ορολογία βλ. Μυλωνόπουλου, Διεθνές Ποινικό Δίκαιο, 1993, σελ. 43 επ., Για την πορεία της εναρμόνισης βλ. αναλυτικότερα σε Καϊάφα – Γκμπάντι, Το ποινικό Δίκαιο στην Ε.Ε., 2003, σελ. 3 επ. Βλ. Καρανικόλα, Σ. (2012) Αποκορύφωμα ίσως των προσπαθειών αυτών θα λέγαμε ότι είναι το *Cogrus Juris*, η πρόταση δηλ. της Επιτροπής για την προστασία των οικονομικών συμφερόντων των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, που είναι το πιο προωθημένο εγχείρημα παρέμβασης της Ε.Ε. στον ποινικό χώρο. Αλλά και αυτό που έχει δεχτεί έντονες κριτικές παρατηρήσεις από τη θεωρία. Ενδεικτικά, για την προβληματική λειτουργία της OLAF (: Υπηρεσία καταπολέμησης της απάτης) που νομιμοποιείται εκ του ενωσιακού δικαίου ως διοικητική αρχή να συντονίζει το ανακριτικό έργο των δικαστικών αρχών των κρατών μελών στο πεδίο των διασυνοριακών εγκλημάτων, βλ. Τσόλκα Ό. (2010: σ. 77-92) Ενωσιακοί θεσμοί εξιχνίασης της «ευρωπαϊκής»: Παρόν και μέλλον, στο: συλλογικό (ΔΣΠ κ.ά.) *Σύγχρονες εξελίξεις του ευρωπαϊκού οικονομικού ποινικού δικαίου*. Η OLAF, μαζί με την κυοφορούμενη Ευρωπαϊκή Εισαγγελική Αρχή (ΕΕΑ), αποτυπώνουν το παρόν και το μέλλον της μετεξέλιξης της παρέμβασης της ΕΕ στο πεδίο της προστασίας των οικονομικών συμφερόντων της: για την «αποτελεσματική» προστασία των τελευταίων προκρίνεται η θεσμοθέτηση μιας κεντρικής εξουσίας που αποκεντρωτικά παρεμβαίνει (OLAF) ή θα παρέμβει δραστικά (ΕΕΑ) στην απονομή της ποινικής δικαιοσύνης εντός της εσωτερικής έννομης τάξης των κρατών μελών. Και σε αυτό ακριβώς το σημείο έγκειται η διαφορά τους από τα ενωσιακά α-κεντρικά δίκτυα δικαστικής συνεργασίας σε ποινικές υποθέσεις ή άλλους επιμέρους

Οι τροποποιήσεις, ειδικότερα, της Συνθήκης του Άμστερνταμ και η επένδυση της Ε.Ε. στη δημιουργία ενός ενιαίου χώρου ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης στο εσωτερικό της, ήρθαν να επιβεβαιώσουν το ενδιαφέρον των ευρωπαϊκών οργάνων για την ενεργότερη δραστηριοποίησή τους προς την κατεύθυνση προσέγγισης των κρατών μελών και στο χώρο των ποινικών τους νομοθεσιών, αλλά και τη χάραξη νέων πολιτικών και την ανάπτυξη κοινής δράσης στο πεδίο της αστυνομικής και δικαστικής συνεργασίας σε ποινικές υποθέσεις, με σκοπό την παροχή ενός υψηλού επιπέδου ασφάλειας μέσα στον χώρο αυτό. Ιδιαίτερα διαφωτιστικά είναι και τα συμπεράσματα του Συμβουλίου του Τάμπερε τον Οκτώβριο του 1999, τα οποία είναι σημείο αναφοράς σε όποιες προσπάθειες γίνονται από την Ε.Ε. στο χώρο της ποινικής καταστολής. Πλέον, η Ε.Ε. συνεχώς παρεμβαίνει στην κατεύθυνση της θέσπισης συγκεκριμένου περιεχομένου εθνικών ποινικών διατάξεων, αναφορικά με συμπεριφορές, που για διάφορους λόγους την ενδιαφέρει να αντιμετωπίζονται με ομοιόμορφο τρόπο και με δραστικές ποινικές κυρώσεις, μέσω των εργαλείων του τρίτου πυλώνα και κατά κύριο λόγο με τις αποφάσεις- πλαίσιο. Παράλληλα, οι πρωτοβουλίες της για την ανάπτυξη της δικαστικής συνεργασίας, από το 1997 και έπειτα, συνεχώς αυξάνονται και διευρύνουν το πεδίο αναφοράς τους. Ύστερα από την ίδρυση του ευρωπαϊκού δικαστικού δικτύου και, ακολούθως, την πρόταση για την αμοιβαία αναγνώριση των δικαστικών αποφάσεων σε ποινικά θέματα (η οποία πρέπει να επεκτείνεται και στις προδικαστικές αποφάσεις) στο Σχέδιο Δράσης του Συμβουλίου του έτους 2000 «Πρόληψη και έλεγχος του οργανωμένου εγκλήματος: στρατηγική για τη νέα χιλιετία»¹⁰⁵ (με προφανή επιρροή από τα

θεσμούς, όπως οι επίσης δικτυωμένες κοινές ομάδες έρευνας (σ. 78). Δεν μπορεί παρά να συμφωνήσουμε με τη συγγραφέα πως η ασφάλεια του δικαίου και η προβλεψιμότητα των κατασταλτικών κανόνων αποτέλεσαν διαχρονικά αναγκαίους όρους για μια δίκαιη απονομή της ποινικής δικαιοσύνης και πως «η διασφάλιση των όρων αυτών αποτελεί αξίωση στο σήμερα και το αύριο της συνάντησης του ποινικού δικαίου με την ΕΕ» (ό.π. σ. 96).

¹⁰⁴ Ένα από τα πρώτα βήματα αυτής της συνεργασίας ήταν η ίδρυση της Ευρωπαϊκής Αστυνομικής Υπηρεσίας (Europol). Βλ. σχετικά: Λαζαράκος, Γ. (1999) Η Ευρωπαϊκή Αστυνομία (Europol) και η ανάγκη ελέγχου της, στο: Ποινική Δικαιοσύνη (τ. 11: 1145-1150).

¹⁰⁵ Βλ. επίσης το Ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου του 2001 σχετικά με το Σχέδιο Δράσης του Συμβουλίου «Πρόληψη και Έλεγχος του οργανωμένου εγκλήματος – Στρατηγική της Ε.Ε. για την αρχή της νέας Χιλιετίας», όπου σημειώνεται χαρακτηριστικά ότι «το οργανωμένο έγκλημα επωφελείται από την έως σήμερα πολιτική των Κοινοτήτων για την υλοποίηση των θεμελιωδών ελευθεριών και

συμπεράσματα του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου του Τάμπερε τον προηγούμενο χρόνο όπου αναφέρεται ότι «η αμοιβαία αναγνώριση των δικαστικών αποφάσεων και κρίσεων θα έπρεπε να γίνει ο ακρογωνιαίος λίθος της δικαστικής συνεργασίας σε αστικές και ποινικές υποθέσεις») και την αποδοχή ενώπιον δικαστηρίων αποδεικτικών στοιχείων που έχουν νομίμως συλλεχθεί σε άλλο κράτος μέλος, δημιουργήθηκε η Eurojust¹⁰⁶. Στη συνέχεια, ακολούθησε η Απόφαση – Πλαίσιο για το Ευρωπαϊκό Ένταλμα Σύλληψης, που έθεσε σε νέα βάση τη συνεργασία των κρατών μελών στο πεδίο της έκδοσης αντικαθιστώντας τις μακρές διαδικασίες έκδοσης, έτσι ώστε οι ύποπτοι ή καταδικασμένοι εγκληματίες που έχουν διαφύγει στο εξωτερικό να είναι δυνατό να εκδοθούν στη χώρα όπου δικάστηκαν ή πρόκειται να δικαστούν¹⁰⁷.

6.2. Η ποινική δικαιοδοσία της Ευρωπαϊκής Ένωσης στο πλαίσιο της Συνθήκης της Λισαβόνας –εποχή του Ευρωπαϊκού Ποινικού Δικαίου;

Η Συνθήκη της Λισαβόνας επαναρρυθμίζει ποινικού δικαίου θέματα και πολιτικές εντάσσοντάς τα στη Συνθήκη για τη Λειτουργία της ΕΕ (ΣΛΕΕ), ειδικότερα στον τίτλο V με τίτλο «Ο χώρος ασφάλειας, ελευθερίας και δικαιοσύνης» (4^ο κεφ. «Δικαστική συνεργασία σε ποινικές υποθέσεις»), τομέας που υπάγεται στις συντρέχουσες αρμοδιότητες (shared competences) της ΕΕ με τα κράτη μέλη (αρ. 4 ΣΛΕΕ).

την κατάργηση των συντοριακών ελέγχων εντός της Ε.Ε.». Και προστίθεται: «Οι εγκληματικές οργανώσεις, οι οποίες συνήθως δρουν διασυνοριακά, επωφελούνται ... από την ποικιλία των διοικητικών και ποινικών συστημάτων, επιλέγοντας την «έδρα» δράσης τους ανάλογα με τις ανάγκες τους». Βλ. το κείμενο του Σχεδίου Δράσης:

<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32000F0503:EL:HTML>

¹⁰⁶ Βλ. την άτυπη συνάντηση των Υπουργών Δικαιοσύνης και Εσωτερικών στη Λισαβόνα το Μάρτιο του 2000, καθώς και το έγγραφο της Επιτροπής COM 2000, 746 τελικό, για την ίδρυση της Eurojust και την απόφαση του Συμβουλίου της 28-02-2002 (2002/187/ΔΕΥ, ΕΕ L της 06-03-2002, σελ. 1-13). Έργο της είναι ο συντονισμός των εθνικών εισαγγελικών αρχών για τη δίωξη όλων των εγκλημάτων που υπάγονται στην αρμοδιότητα της Europol. Αντιρρήσεις για τη νομιμότητα της λειτουργίας της βλ. μεταξύ άλλων Καϊάφα – Γκμπάντι, *Το ποινικό δίκαιο στην Ε.Ε.*, 2003, σελ.26-30. Δες και παρακάτω.

¹⁰⁷ Βλ. Καρανικόλα (2012: σ. 21 επ.), Ράικος (2011b: σ. 492 επ., ιδίως 502-506). Ακολουθεί ανάπτυξη στο τρίτο μέρος.

Η Συνθήκη της Λισαβόνας επιφέρει σημαντικές αλλαγές στο χώρο του ποινικού, ουσιαστικού και δικονομικού, δικαίου. Πριν από τη θέση της σε ισχύ (01.12.2009), στο πλαίσιο του τρίτου πυλώνα, η δικαιοθετική διαδικασία συγκροτούνταν από διακυβερνητικής κυρίως φύσης *κοινές θέσεις, αποφάσεις και συμβάσεις*, ενώ παράλληλα προωθούσε *αποφάσεις-πλαίσια* ως ένα νομικό μέσο που μετεωριζόταν μεταξύ διακυβερνητικότητας και μεταεθνικότητας (ή υπερεθνικότητας). Παράλληλα το ΔΕΚ (τωρινό ΔΕΕ) είχε αρμοδιότητα να αποφαινεται με *προδικαστικές αποφάσεις* επί των παραπάνω τριτοπυλωνικών νομικών μέσων, με αξιοσημείωτη, στην κατεύθυνση της ενοποίησης στο χώρο του ποινικού δικαίου, την απόφαση *Purino* (C 105/2003) που εφαρμόζει την αρχή της *σύμφωνης ερμηνείας* στις αποφάσεις-πλαίσια ποινικού χαρακτήρα, υποχρεώνοντας τον εθνικό δικαστή να συνεκτιμά τις τελευταίες κατά την ερμηνεία του εθνικού δικαίου. Με τη συνθήκη της Λισαβόνας, για την ποινική δικαιοδοσία και κανονοθεσία προκρίνονται η **συνήθης νομοθετική διαδικασία** (αρ. 294 ΣΛΕΕ) και –κατ’ άρθρο 83 παρ.2 ΣΛΕΕ– οι *Οδηγίες* (που παράγουν άμεσο αποτέλεσμα, σε αντίθεση με την απόφαση-πλαίσιο), η διαδικασία κινείται με πρωτοβουλία-πρόταση της Επιτροπής, οι ενωσιακοί κανόνες δικαίου θεσπίζονται με συναπόφαση του Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, και οι αποφάσεις του τελευταίου διέπονται από τον κανόνα της ειδικής πλειοψηφίας. Από την άλλη μεριά, η ενιαία πλέον δικαιοδοσία του Δικαστηρίου της ΕΕ όσον αφορά το ενωσιακό ποινικό δίκαιο είναι ιδιαίτερα εκτεταμένη (αρ. 258-260, 263, 265, 267 ΣΛΕΕ). Βεβαίως υφίσταται ακόμη η διακυβερνητικού χαρακτήρα πρόβλεψη επιφύλαξης υπέρ της δημόσιας τάξης και της εσωτερικής ασφάλειας (αρ. 276 ΣΛΕΕ). Είναι σαφές ότι τα κράτη απεμπόλησαν με το νέο καθεστώς σημαντικό ποσοστό της κυριαρχίας τους στο χώρο του ποινικού δικαίου υπέρ της ΕΕ (χαρακτηριστικό είναι, λ.χ., ότι η όποια εξουσία πρωτοβουλίας για τη θέσπιση ενός ενωσιακού κανόνα δικαίου παραδίνεται ουσιαστικά στο θεσμικό όργανο της Επιτροπής). Μετά την έναρξη ισχύος της Συνθήκης της Λισαβόνας η *συνήθης νομοθετική διαδικασία* (η καλούμενη προηγουμένως διαδικασία της συναπόφασης) καλύπτει και τις Οδηγίες και λοιπές μορφές νομοθεσίας για τον αγώνα κατά της τρομοκρατίας

και του οργανωμένου εγκλήματος (83 παρ.2, 86 παρ.4 ΣΛΕΕ) οπότε και οι διεθνείς συμφωνίες που αφορούν το θέμα αυτό θα πρέπει να υποβάλλονται στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο (ΕΚ)· ωστόσο αυτό κρίνεται ως ένα μάλλον άτολμο βήμα, με την ανανεωμένη και κυρίαρχη στην πρωτοβουλία Επιτροπή φερεπειν, ώστε να χαρακτηριστεί μεγαλεπήβολος ο (εκφρασμένος σε διάφορες αποφάσεις του ΕΚ) στόχος για τη σωστή ισορροπία μεταξύ ασφαλείας και ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο (άρθ. 69 ΣΛΕΕ), αρμοδίως αποφασίζουν με τη συνήθη νομοθετική διαδικασία μέσω Οδηγιών, θεσπίζουν ελάχιστους κανόνες για τον ορισμό των ποινικών αδικημάτων και των κυρώσεων στους τομείς της ιδιαίτερας σοβαρής εγκληματικότητας με διασυννοριακή διάσταση (μεταξύ αυτών, η τρομοκρατία). Ωστόσο, ανάλογα με την εξέλιξη της εγκληματικότητας, το Συμβούλιο μπορεί με ομόφωνη απόφασή του και κατόπιν έγκρισης του ΕΚ, να εμπλουτίσει τα παραπάνω πεδία εγκληματικής δράσης. Δεν αποκλείεται, επομένως, να προβλεφθεί στο μέλλον η εναρμόνιση πολυάριθμων ακόμη παράνομων συμπεριφορών, οι οποίες θα καλύπτουν ευρύτατο φάσμα ποινικής ύλης, μέσω της χρήσης του νομικού εργαλείου των οδηγιών. Το ενδεχόμενο αυτό ενισχύεται εξαιτίας του γεγονότος ότι σύμφωνα με το άρθρο 10 του Πρωτοκόλλου σχετικά με τις Μεταβατικές Διατάξεις της ΣΛΕΕ, το ΕΚ, η Επιτροπή και το Συμβούλιο δύνανται να θεσπίσουν πράξεις, που θα ανακαλούν ή θα τροποποιούν τα νομοθετήματα που είχαν θεσπιστεί υπό το προϊσχύον καθεστώς του τρίτου πυλώνα. Επιπλέον, όταν η προσέγγιση των νομοθετικών και κανονιστικών διατάξεων των κρατών μελών στον τομέα του ποινικού δικαίου είναι αναγκαία για την εξασφάλιση της αποτελεσματικής εφαρμογής πολιτικής της Ένωσης σε τομέα στον οποίο εφαρμόζονται μέτρα εναρμόνισης, Οδηγίες μπορούν να θεσπίζουν ελάχιστους κανόνες σχετικούς με τον ορισμό των ποινικών αδικημάτων και των κυρώσεων στον εν λόγω τομέα. Ως εκ τούτου, οι διατάξεις της νέας Συνθήκης αναγνωρίζουν με σαφήνεια την ευρεία εξουσία της Ευρωπαϊκής Ένωσης να θεσπίζει κανόνες ποινικού δικαίου, δεσμεύοντας μάλιστα τους εθνικούς νομοθέτες, τόσο ως προς τον ορισμό των εγκληματικών συμπεριφορών, όσο και ως προς τις

ελάχιστες επιβαλλόμενες κυρώσεις. Απονέμει διευρυμένες ποινικές αρμοδιότητες στην Ένωση και θέτει τέρμα στην αέναη διαμάχη των κοινοτικών οργάνων σχετικά με την ύπαρξη κοινοτικής αρμοδιότητας στο χώρο της ποινικής καταστολής προς όφελος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής¹⁰⁸. Όσον αφορά δε το Δικαστήριο της Ένωσης (ΔΕΕ· πρώην ΔΕΚ), οι πράξεις που εμπίπτουν στον τομέα της Αστυνομικής και Δικαστικής Συνεργασίας σε Ποινικές Υποθέσεις μπορούν να αποτελέσουν αντικείμενο του συνόλου των προσφυγών που ασκούνται ενώπιον του ΔΕΕ, μένει ωστόσο μια όχι ασήμαντη εξαίρεση ως προς τα μέτρα που αφορούν στη δημόσια τάξη και εσωτερική ασφάλεια των κρατών μελών, τα οποία δεν υπάγονται στη δικαιοδοτική κρίση του Δικαστηρίου της Ένωσης (άρ. 276 ΣΛΕΕ).

7. Ο Χώρος ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης

Στο άρθρο 3 της ΣΕΕ κατοχυρώνονται και οι τέσσερις γενικοί στόχοι τους οποίους επιδιώκει η ΕΕ, με πρώτο στην απαρίθμηση αυτών που συγκροτεί ο χώρος ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης. Ειδικότερα, στο άρθρο 3 παρ. 2 της ΣΕΕ αναφέρεται ότι «η Ένωση παρέχει στους πολίτες της χώρο ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης χωρίς εσωτερικά σύνορα, μέσα στον οποίο εξασφαλίζεται η ελεύθερη κυκλοφορία των προσώπων σε συνδυασμό με κατάλληλα μέτρα όσον αφορά τους ελέγχους στα εξωτερικά σύνορα, το άσυλο, τη μετανάστευση και την πρόληψη και καταστολή της εγκληματικότητας». Ως γενικός στόχος της ΕΕ (που τυποποιούνταν ήδη στον τρίτο πυλώνα κατά τη συνθήκη του Μάαστριχτ) αποβλέπει στη διευκόλυνση της ελεύθερης κυκλοφορίας των προσώπων, και ταυτοχρόνως στη διαφύλαξη της ασφάλειας και την προστασία των λαών των κρατών μελών¹⁰⁹. Ο χώρος αυτός έχει αποκτήσει με τη Συνθήκη της Λισαβόνας υπερκρατική ταυτότητα (άρθρα 67επ., 82 επ. ΣΛΕΕ), έχει ενισχυθεί με σειρά σημαντικών αλλαγών με όφελος την απλοποίηση της δράσης της ΕΕ, και έχει αναχθεί σε έναν από τους

¹⁰⁸ Κυριτσάκη, Ι. (2010: 473-475)

¹⁰⁹ Βλ. Πλιάκου Α. (2012: σ. 26). Οι άλλοι τρεις γενικοί στόχοι της ΕΕ είναι η εσωτερική αγορά και ευρύτερα η οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη, η εγκαθίδρυση οικονομικής και νομισματικής ένωσης, και η προώθηση των αξιών και των συμφερόντων της στον υπόλοιπο κόσμο (άρ. 3, παρ. 2 έως 5, ΣΕΕ).

βασικούς στόχους της ΕΕ, κατά το άρθρο 3 παρ. 2 της ΣΕΕ. Αναφέρεται στην παράγραφο 3 του άρθρου 67 ΣΛΕΕ: «Η Ένωση καταβάλλει προσπάθεια για να εξασφαλίζει υψηλό επίπεδο ασφάλειας με τη θέσπιση μέτρων πρόληψης και καταπολέμησης της εγκληματικότητας, του ρατσισμού και της ξеноφοβίας, μέτρων συντονισμού και συνεργασίας μεταξύ αστυνομικών και δικαστικών αρχών και των λοιπών αρμοδίων αρχών καθώς και με την αμοιβαία αναγνώριση των δικαστικών αποφάσεων σε ποινικές υποθέσεις και, εάν χρειάζεται, την προσέγγιση των ποινικών νομοθεσιών». Παρατηρούμε ότι το ποινικό δίκαιο συνδέεται αποκλειστικά με το στοιχείο της ασφάλειας, ενώ αποσιλώνονται οι έννοιες της ελευθερίας και της δικαιοσύνης, καθώς η ελευθερία συνδέεται μόνο με την ελεύθερη διακίνηση των προσώπων (άρθρο 67, παρ. 2 ΣΛΕΕ), ενώ η δικαιοσύνη με τη διευκόλυνση της πρόσβασης στους δικαιοδοτικούς μηχανισμούς, μέσω της αρχής της αμοιβαίας αναγνώρισης των δικαστικών και εξώδικων αποφάσεων. Εντούτοις, από τη σκοπιά του ευρωπαϊκού νομικού πολιτισμού και τις παρακαταθήκες του ευρωπαϊκού Διαφωτισμού, η ασφάλεια δεν μπορεί παρά να είναι μία θεσμικά ρυθμιζόμενη, εξισορροπημένη ελευθερία όλων που επιτυγχάνεται μέσα από την προστασία των αγαθών τους. Αμφισβητείται αν αποτελεί η ασφάλεια καθαυτή ένα είδος προστατευτέου δικαιώματος, το οποίο προσπαθεί να εξασφαλίσει η ΕΕ, αφού η ασφάλεια αποτελεί απότοκο της προστασίας επιμέρους συγκεκριμένων έννομων αγαθών κι όχι αγαθό καθαυτή. Προς επίρρωση αυτών των αντιρρήσεων αξίζει να αναφέρουμε ότι δεν αναγνωρίζεται ένα γενικό δικαίωμα στην ασφάλεια από τον (αυξημένης τυπικής ισχύος, ισόκυρο με το πρωτογενές ενωσιακό δίκαιο, μετά τη θέση σε ισχύ της Συνθήκης της Λισαβόνας) Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ, αφού στο δικαίωμα στην ελευθερία και την ασφάλεια, κατ' άρθρο 6 ΧΘΔΕΕ, η τελευταία νοείται ως ασφάλεια από αυθαίρετη σύλληψη και κράτηση, με το ίδιο περιεχόμενο του άρθρου 5 της ΕΣΔΑ. Με αυτό το σκεπτικό, το θολό και αόριστο περιεχόμενό της ορθά κατακρίνεται γιατί εμφανιζόμενη ως «υπεραγαθό» μπορεί εύκολα να οδηγήσει σε υπέρμετρη χρήση της ποινικής καταστολής και σε παραγνώριση των ελευθεριών του

πολίτη, χρησιμοποιούμενη ως βάση για την ενεργοποίηση του ποινικού μηχανισμού. Ωστόσο, παρότι με το άρθρο 67 παρ. 3 ΣΛΕΕ υπηρετείται ένα υψηλό επίπεδο ασφάλειας αντί για την προστασία έννομων αγαθών των πολιτών και ευνοείται η ανέλεγκτη διεύρυνση του αξιοποίνου σε βάρος των θεμελιωδών δικαιωμάτων, ο ίδιος ο πυρήνας του ευρωπαϊκού νομικού πολιτισμού μάς οδηγεί στον εμπλουτισμό των αρχών από τις οποίες πρέπει να διέπονται οι παρεμβάσεις της ΕΕ στο πεδίο του ποινικού δικαίου, με τη συνδυασμένη ερμηνεία των παρ. 1 και 3 του άρθρου 67 ΣΛΕΕ, ενταγμένου στις γενικές αξίες και στόχους που υπηρετεί η ΕΕ σύμφωνα με τα άρθρα 2 και 3 της ΣΕΕ. Η ενδεδειγμένη, επομένως, σκοπιά ανάλυσης σε κάθε ποινικού χαρακτήρα παρέμβαση της ΕΕ επιβάλλει τον παράλληλο σεβασμό της ελευθερίας και της δικαιοσύνης και την αρμονική υπηρετήση των στόχων της κατά τις αξίες του ευρωπαϊκού νομικού πολιτισμού¹¹⁰.

Συγκεκριμένα, με τη Συνθήκη της Λισαβόνας ο ρόλος της ΕΕ στις ποινικές υποθέσεις ενισχύεται, εντασσόμενος στο χώρο ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης (άρθρα 67 και 82 επ. ΣΛΕΕ), μέσω της **αμοιβαίας αναγνώρισης** και της **εναρμόνισης ή προσέγγισης του ουσιαστικού ποινικού δικαίου**. Θεσπίζεται συντρέχουσα αρμοδιότητα των κρατών μελών και της ΕΕ (άρ. 4 παρ. 2, ι ΣΛΕΕ), με διευρυμένη την εξουσία της δεύτερης, ιδίως για εναρμόνιση του ποινικού δικαίου των κρατών μελών σε οποιοδήποτε τομέα ευρωπαϊκής πολιτικής, αν αυτή είναι αναγκαία για τη στήριξη της αποτελεσματικότητάς του (άρ. 83 παρ. 2 ΣΛΕΕ). Παράλληλα, περιορίζεται το δημοκρατικό έλλειμμα στη νομοθετική παραγωγή της ΕΕ στο πεδίο αυτό με τη διαδικασία της συναπόφασης και τη συμμετοχή κατά κανόνα του ευρωκοινοβουλίου (άρ. 82 επ ΣΛΕΕ, 289 και 294 ΣΛΕΕ), ενώ διευρύνεται και ο δικαστικός έλεγχος για τις σχετικές νομοθετικές πράξεις της ΕΕ από το

¹¹⁰ Πβ. Hassemer, W. (2007: 29-32): Η ανάγκη για ασφάλεια και τα Θεμελιώδη Δικαιώματα, και Γκμπάντι (2011α: 6-12): *Ευρωπαϊκό Ποινικό Δίκαιο και Συνθήκη της Λισσαβώνας*. Αξίζει να σημειώσουμε, περαιτέρω, την έλλειψη ενός μηχανισμού στήριξης της υπεράσπισης των διωκόμενων προσώπων στον ενιαίο χώρο ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης, που θα υπηρετούσε την αρχή της ισότητας των όπλων για όσους κατηγορούμενους έρχονται αντιμέτωποι με εξαιρετικά ταχείες και αποτελεσματικές, όσο και ιδιαίτερα κοστοβόρες, διαδικασίες όπου εμπλέκονται περισσότερες έννομες τάξεις. Βλ. Γκμπάντι ό.π. σ. 50 επ.

Δικαστήριο (άρ. 267 ΣΛΕΕ). Επίσης¹¹¹, πρόοδος συνιστά η θεσμική κατοχύρωση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων με τη δεσμευτική ισχύ του ΧΘΔΕΕ (άρ. 6 παρ. 1 ΣΕΕ), η προσχώρηση της ΕΕ στην ΕΣΔΑ (άρ. 6 παρ. 2 ΣΕΕ) και η διεύρυνση του ρόλου των εθνικών κοινοβουλίων σχετικά αφενός με τον έλεγχο τήρησης της αρχής της επικουρικότητας και αναλογικότητας (άρ. 12 ΣΕΕ και 69 ΣΛΕΕ)¹¹², αφετέρου με ό,τι αφορά τη διαδικασία αξιολόγησης της μεταφοράς των νομοθετικών πράξεων της ΕΕ σε εσωτερικό δίκαιο από τα κράτη μέλη (άρ. 70 ΣΛΕΕ). Η ενίσχυση πάντως της παρέμβασης της ΕΕ στο σχετικό πεδίο αναδεικνύεται από σειρά διατάξεων (λ.χ. άρ. 2 παρ. 2, 76 στ. β, 258, 260 ΣΛΕΕ) αλλά και εξισορροπείται σε κάποιο βαθμό με άλλες βελτιώσεις όπως η προβλεπόμενη ρήτρα επείγουσας αναστολής της ευρωπαϊκής νομοθετικής διαδικασίας προς διαφύλαξη των θεμελιωδών αρχών στο εκάστοτε εθνικό ποινικό δίκαιο (emergency break clause, άρ. 82 παρ. 3 και 83 παρ. 3 ΣΛΕΕ), δημιουργώντας συνολικά ένα *συνεργατικό* μοντέλο θεσμοθέτησης ποινικών κανόνων μεταξύ της ΕΕ και των κρατών

¹¹¹ Βλ. Γκμπάντι-Κ. (2011α: 13 επ.), *Ευρωπαϊκό Ποινικό Δίκαιο και Συνθήκη της Λισσαβώνας*.

¹¹² Η αρχή της επικουρικότητας (άρ. 5 παρ. 3 ΣΕΕ) εφαρμόζεται στο πλαίσιο των συντρεχουσών αρμοδιοτήτων της ΕΕ, αφού στους τομείς αποκλειστικής ενωσιακής αρμοδιότητας δεν υπάρχουν πλέον περισσότερα επίπεδα εξουσίας. Κατά την αρχή αυτή, στους ρητά δηλωμένους στη Συνθήκη της Λισσαβώνας τομείς συντρέχουσας αρμοδιότητας αναγνωρίζεται καταρχήν προβάδισμα στη δράση των κρατών μελών, ενώ η ΕΕ παρεμβαίνει μόνο αν η δράση της είναι αναγκαία για την επίτευξη των συγκεκριμένων στόχων, οι οποίοι (στόχοι) δεν μπορούν να επιτευχθούν αποτελεσματικά σε εθνικό επίπεδο. Η τήρησή της βαρύνει όλα τα όργανα της ΕΕ, που οφείλουν να εξετάζουν όλες τις παραμέτρους της –επαρκώς δε αιτιολογημένης από αυτά– σχεδιαζόμενης δράσης. Προβλέπεται καθεστώς *κατασταλτικού* (περιορισμένου ως τώρα στην πράξη, με βάση τη νομολογία του ΔΕΚ) και *προληπτικού* (αναβαθμισμένου με τη Συνθ.Λισαβ., καθώς προβλέπεται η αποφασιστική συμμετοχή των εθνικών κοινοβουλίων) ελέγχου όσον αφορά την τήρηση των επιταγών της επικουρικότητας. Δες: Χριστιανός κ.ά. (2011: σ. 131-143). Από την άλλη πλευρά, η αρχή της αναλογικότητας (άρ. 5 παρ. 4 ΣΕΕ) είναι σύμφυτη προς την έννοια του δικαίου, καθώς εκφράζει την ανάγκη ύπαρξης αναλογίας ανάμεσα στο νόμιμο σκοπό που επιδιώκει ο νομοθέτης και στα μέσα που επιλέγει για την υλοποίηση του σκοπού αυτού. Η αρχή αυτή έχει πολύ ευρύ περιεχόμενο: έχει αναγνωριστεί πολύ νωρίς από το ΔΕΚ ως εγγενής στην ενωσιακή έννομη τάξη, είτε ως γενική αρχή του ενωσιακού δικαίου που διέπει τη δράση της ΕΕ στο σύνολό της, είτε ως υποκείμενη (σε λανθάνουσα μορφή) αρχή πολλών γραπτών διατάξεων του ενωσιακού δικαίου. Διέπει λοιπόν το σύνολο της δράσης της ΕΕ σε κάθε τομέα αρμοδιότητάς της, αποκλειστικής, συντρέχουσας ή συμπληρωματικής προς εκείνη των κρατών μελών (άρ. 296 ΣΛΕΕ). Ειδικά στο πεδίο των συντρεχουσών αρμοδιοτήτων η αρχή αυτή, χρησιμοποιούμενη ως εργαλείο ρύθμισης και πλαισίωσης της ενωσιακής δράσης έναντι των κρατών μελών, συμπληρώνει την αρχή της επικουρικότητας: εφόσον διαπιστωθεί, με βάση τις επιταγές της επικουρικότητας, *εάν* η ΕΕ πρέπει και μπορεί να ασκήσει την αρμοδιότητά της, η αναλογικότητα υποδεικνύει *πώς* πρέπει να ασκηθεί η αρμοδιότητά της αυτή. Βλ. Χριστιανός κ.ά. (2011: σ. 143-184). Πβ. το Πρωτόκολλο (αριθ. 2) σχετικά με την εφαρμογή των αρχών της επικουρικότητας και της αναλογικότητας (ηλεκτρονική πρόσβαση από την Επίσημη Εφημερίδα της ΕΕ:)

<http://eur-lex.europa.eu/JOHtml.do?uri=OJ:C:2010:083:SOM:EL:HTML>

μελών (με κύριο νομοθετικό οπλοστάσιο από πλευράς ΕΕ τις Οδηγίες και τις Αποφάσεις-πλαίσιο). Ο βασικός στόχος είναι η συνεργασία των εθνικών συστημάτων ποινικής δικαιοσύνης (δικαστική συνεργασία) σε υποθέσεις διακρατικού χαρακτήρα με υποστήριξη και ευρωπαϊκών οργάνων, όπως η Eurojust και η Europol (άρ. 85 και 88 ΣΛΕΕ)¹¹³, ενώ αναγνωρίζεται ως θεμέλιος λίθος της δικαστικής συνεργασίας σε ποινικές υποθέσεις η αμοιβαία αναγνώριση.

7.1. Το συνεργατικό μοντέλο θεσμοθέτησης ποινικών κανόνων μεταξύ της ΕΕ και των κρατών μελών και οι εξαιρέσεις

Εξαιρέσεις από την καταρχήν συνεργασία ΕΕ και κρατών μελών στα ποινικά θέματα εισάγουν αφενός η δυνατότητα (άρ. 325 παρ. 4 ΣΛΕΕ) ποινικής προστασίας των οικονομικών συμφερόντων της ΕΕ ακόμη και με θεσμοθέτηση ποινικών κανόνων μέσω *Κανονισμού*, δηλαδή χωρίς καμία συμμετοχή των κρατών μελών, αφετέρου η ρητά προβλεπόμενη στο (δικαιοκρατικά ελλειμματικό, όπως θα δούμε) άρθρο 86 ΣΛΕΕ Ευρωπαϊκή Εισαγγελική Αρχή η οποία, χωρίς να συμπορεύεται με την ιδέα μιας «ευρωπαϊκής συμπολιτείας» και τις αρχές του κράτους δικαίου, επιδιώκεται να καταστεί κεντρικός μηχανισμός ποινικής καταστολής αποκλειστικά αρμόδιος για τη διερεύνηση, τη δίωξη και την παραπομπή των δραστών αδικημάτων σχετικών με τα οικονομικά συμφέροντα της ΕΕ, σε δίκη διεξαγόμενη (και στο επίπεδο της εκτέλεσης των αποφάσεων) από τα κράτη μέλη.

7.2. Europol και Eurojust

Στο χώρο της ευρωπαϊκής εσωτερικής ασφάλειας από την ίδρυση της ΕΕ ως και σήμερα τα κράτη μέλη διατήρησαν τις επιφυλάξεις τους υπέρ της εθνικής κυριαρχίας, καθώς κρίνονταν ανέκαθεν εθνοκεντρικά (και εντάσσονταν έτσι

¹¹³ Στα δύο αυτά όργανα, που μετέχουν στην πρόληψη και καταστολή του εγκλήματος, αναγνωρίζονται αποφασιστικές και επιχειρησιακές αρμοδιότητες. Η Eurojust (άρ. 85 παρ. 1 γ ΣΛΕΕ) γίνεται αρμόδια για την επίλυση συγκρούσεων δικαιοδοσίας σε ποινικές υποθέσεις, ενώ η Europol (άρ. 88 παρ. 2 β και παρ. 3 ΣΛΕΕ) αναλαμβάνει έρευνες και επιχειρησιακές δράσεις μαζί και σε συμφωνία με τις αρμόδιες αρχές των κρατών μελών, χωρίς όμως να είναι δυνατή η τήρηση των αρχών του κράτους δικαίου για αμφότερα τα όργανα. Βλ. Γκμπάντι-Κ. (2011α: 46 επ.), *Ευρωπαϊκό Ποινικό Δίκαιο και Συνθήκη της Λισσαβώνας*. Βλ. και αμέσως παρακάτω.

σε διακυβερνητικά πλαίσια) τα ζητήματα επιχειρησιακής αστυνομικής και δικαστικής συνεργασίας¹¹⁴. Η συνθήκη της Λισαβόνας κατήργησε σε σημαντικό βαθμό την αρχή της ομοφωνίας που ως τότε ήταν ο κυρίαρχος τρόπος αντιμετώπισης των σχετικών ζητημάτων, και προέταξε πλέον τη συνήθη νομοθετική διαδικασία, κατά την οποία η συζήτηση και λήψη απόφασης γίνεται σε πρώτο βαθμό εντός του Συμβουλίου με ειδική πλειοψηφία, ενώ η νομοθετική διαδικασία ολοκληρώνεται με τη διαβούλευση μεταξύ Συμβουλίου και Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου. Το τελευταίο αποκτά αποφασιστικό ρόλο, καθώς μπορεί να ακυρώσει την οποιαδήποτε απόφαση εκ μέρους του Συμβουλίου. Η αρχή της «συναπόφασης» (co-decision) επεκτείνεται σε ευρύ φάσμα θεμάτων αστυνομικής και δικαστικής συνεργασίας, ανάμεσα στα άλλα¹¹⁵ για τη δικαστική συνεργασία σε ποινικές υποθέσεις (άρθρα 82-86ΣΛΕΕ), καθώς και για τη λειτουργία, τα καθήκοντα και τις αρμοδιότητες της Eurojust (άρ. 85) και Europol (άρ. 88). Ωστόσο η επιχειρησιακή αστυνομική συνεργασία (άρ. 87ΣΛΕΕ) εξακολουθεί να διέπεται από την αρχή της ομοφωνίας (που αφορά επίσης και την πρόβλεψη για Ευρωπαϊκή Εισαγγελική Αρχή, άρ. 86ΣΛΕΕ), ενώ δεν εφαρμόζεται σε αυτήν η διαδικασία της συναπόφασης, δείγμα της διστακτικότητας των κρατών μελών να παραχωρήσουν στα θεσμικά όργανα της ΕΕ αρμοδιότητες συνυφασμένες με ευαίσθητα ζητήματα εθνικής κυριαρχίας. Έτσι, οι δύο αυτοί οργανισμοί, βασικοί πυλώνες της εσωτερικής ασφάλειας στην ΕΕ, συνεχίζουν στον επιχειρησιακό τομέα να έχουν συντονιστικά κυρίως καθήκοντα, με τη λειτουργία και αξιοποίηση βάσεων εγκληματολογικών δεδομένων, την ανάπτυξη τεχνογνωσίας και εμπειρογνωμοσύνης και στόχο την υποστήριξη

¹¹⁴ Αυτά τα ζητήματα μέχρι τη θέση σε ισχύ της Συνθήκης της Λισαβόνας εντάσσονταν στον «τρίτο πυλώνα», χαρακτηριζόμενα από τη διακυβερνητική τους διάσταση. Μάλιστα για αυτά ίσχυε και η αρχή της ομοφωνίας, που καθιστούσε χρονοβόρες και επίπονες τις διαβουλεύσεις μεταξύ των κρατών μελών όσον αφορά τη λήψη των σχετικών αποφάσεων. Βλ. Στεργιούλη, Ε. (2010: 24-27), Οι βασικές αλλαγές του νέου πλαισίου εσωτερικής ασφάλειας της Συνθήκης της Λισαβόνας, στο: *Εγκληματολογία*, τ. 1.

¹¹⁵ Αφορά ακόμη: την πολιτική ασύλου (άρ. 79), τη νόμιμη και παράνομη μετανάστευση (άρ. 79 ΣΛΕΕ), τις θεωρήσεις περιορισμένης χρονικής διάρκειας και άδειες διαμονής (άρ. 77), τις θεωρήσεις υπηκόων τρίτων χωρών και θέματα ενιαίου τύπου θεωρήσεων (άρ. 77), τη δικαστική συνεργασία σε θέματα αστικής φύσης με εξαίρεση το οικογενειακό δίκαιο (άρ. 81) και την πολιτική προστασία (άρ. 196 ΣΛΕΕ).

των εθνικών ερευνών κατά του διεθνούς οργανωμένου εγκλήματος και της τρομοκρατίας. Αμφότερα τα δύο ευρωπαϊκά όργανα δεν θα μπορούν να ενεργούν ή να συμμετέχουν σε αστυνομικές και δικαστικές έρευνες χωρίς τη συγκατάθεση των εθνικών αρμόδιων αρχών, ούτε μπορούν τα μέλη τους να ενεργούν συλλήψεις, ανακριτικές πράξεις ή άλλη προκαταρκτική ή προανακριτική έρευνα. Η υπό εκκώλαψη σύσταση και λειτουργία της Ευρωπαϊκής Εισαγγελικής Αρχής θα επιφέρει σημαντικές αλλαγές στη λειτουργία των δύο αυτών οργάνων της ΕΕ για την εσωτερική ασφάλεια και θα απαιτείται η ενεργός εμπλοκή τους, καθώς η οποιαδήποτε ποινική δίωξη που θα ασκείται από την ευρωπαϊκή εισαγγελία θα προϋποθέτει σίγουρα τη συλλογή αποδεικτικών και λοιπών στοιχείων για τη συμπλήρωση της προανακριτικής διαδικασίας¹¹⁶. Από την άλλη πλευρά, προβλέπεται (κατά το άρθρ. 71 ΣΛΕΕ) και η λειτουργία μίας μόνιμης επιτροπής (COSI) που στόχο θα έχει τη διευκόλυνση και ενίσχυση των επιχειρησιακών δράσεων μεταξύ των κρατών μελών σε θέματα αστυνομικής, δικαστικής και τελωνειακής συνεργασίας¹¹⁷.

7.2.1. Europol

Η λειτουργία της Ευρωπαϊκής Αστυνομικής Υπηρεσίας¹¹⁸ (Europol, Ευρωπόλ) άρχισε την 1η Ιουλίου 1999 μετά την κύρωση της Σύμβασης για την

¹¹⁶ Βλ. Στεργιούλη (2010: σ. 26). Ενώ ήδη έχουν δημιουργηθεί κοινές ομάδες έρευνας των δύο ευρωπαϊκών υπηρεσιών, σε καθορισμένο θεσμικά ευρωπαϊκό και εθνικό πλαίσιο. Στην Ελλάδα, με βάση το Ν. 3663/2008, προβλέπεται η σύσταση και λειτουργία κοινών ομάδων έρευνας υπό την άμεση εποπτεία και τον έλεγχο του Εισαγγελέα Εφετών. Κατά το άρθρο 13 του νόμου αυτού: *Κοινή ομάδα έρευνας είναι η ομάδα προσώπων, η οποία συγκροτείται για να διεξάγει έρευνα σε ένα ή περισσότερα κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης για τη διακρίβωση των εγκλημάτων της παράνομης διακίνησης ναρκωτικών ουσιών (ν. 3459/2006, ΦΕΚ 103 Α'), της εμπορίας ανθρώπων (άρθρο 323Α ΠΚ) και των τρομοκρατικών πράξεων (άρθρο 187Α ΠΚ), ιδίως όταν: α) η έρευνα απαιτεί δυσχερείς και περίπλοκες ενέργειες συνδεδεμένες με άλλα κράτη - μέλη, β) η φύση και η πολυπλοκότητα της υπόθεσης απαιτεί συντονισμένη και εναρμονισμένη δράση στα ενδιαφερόμενα κράτη - μέλη.* Ηλεκτρονική πρόσβαση του Ν. 3663/2008:

http://www.dsnet.gr/Epikairothta/Nomothesia/n3663_08.htm

¹¹⁷ Όταν καταστεί λειτουργική αυτή η επιτροπή (μια κι αναμένεται να λειτουργήσει από το 2013, με την υπέρβαση του προηγούμενου νομικού πλαισίου) θα συμβάλλει σημαντικά στο συντονισμό των επιχειρησιακών δράσεων των κρατών στο χώρο της εσωτερικής ασφάλειας, καθώς την τελευταία δωδεκαετία παρατηρείται έντονο πρόβλημα συνοχής και συνέχειας κατά την επιχειρησιακή δράση των διάφορων οργανισμών αστυνομικής και δικαστικής συνεργασίας, όπως είναι οι Europol, Eurojust, Frontex και άλλες υπηρεσίες της ΕΕ. Βλ. Στεργιούλη, Ε. (2010: σ. 26-27).

¹¹⁸ Βλ. Στεργιούλη, Ε. (2003: σ. 20 επ.), *Η Ευρωπαϊκή Αστυνομική Υπηρεσία-Europol*.

Ευρωπόλ από όλα τα κράτη μέλη της ΕΕ. Την 1η Ιανουαρίου 2010 η Ευρωπόλ έγινε υπηρεσία πλήρως ελεγχόμενη από την ΕΕ με νέο νομικό πλαίσιο και ενισχυμένα καθήκοντα σύμφωνα με την απόφαση του Συμβουλίου για την Ευρωπόλ¹¹⁹, η οποία αντικατέστησε τη Σύμβαση για την Ευρωπόλ¹²⁰. Με τη Συνθήκη της Λισαβόνας διευρύνθηκαν οι αρμοδιότητες και η λειτουργία της. Έχει πλέον ως κύρια αποστολή την υποστήριξη των δράσεων των εθνικών διωκτικών αρχών για την καταπολέμηση όχι μόνο των σοβαρών μορφών του οργανωμένου εγκλήματος και της τρομοκρατίας (όπως ίσχυε προηγουμένως), αλλά και για κάθε μορφή εγκληματικότητας που θίγει ένα κοινό συμφέρον το οποίο αποτελεί αντικείμενο ενωσιακής πολιτικής¹²¹. Ακόμη, η συνολική δομή και λειτουργία της μπορεί να αλλάξει μέσω Κανονισμών με τη συνήθη πλέον νομοθετική διαδικασία μεταξύ Συμβουλίου και Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου. Οι Κανονισμοί αυτοί μπορούν επιπλέον να καθορίζουν τον έλεγχο των δραστηριοτήτων της Europol από το ευρωπαϊκό κοινοβούλιο και τα εθνικά κοινοβούλια, ενισχύοντας έτσι σε ένα βαθμό τη δημοκρατική διαδικασία ελέγχου αυτού του οργάνου (χωρίς πάντως να ρυθμίζεται αποτελεσματικά και με δικαστικό έλεγχο). Κρίσιμη, ωστόσο, είναι, μεταξύ των αρμοδιοτήτων της, αυτή που αφορά τη διοργάνωση και διεξαγωγή ερευνών και επιχειρησιακών δράσεων από κοινού με τις εθνικές αρμόδιες αρχές και σε συμφωνία με αυτές¹²² (άρ. 88 παρ. 2β και παρ. 3 ΣΛΕΕ). Κι αυτό γιατί δεν προβλέπεται δικαστικός έλεγχος της Europol σε ευρωπαϊκό επίπεδο, ώστε να προστατεύονται επαρκώς οι θιγόμενοι από τη δράση της πολίτες, καθώς είναι

¹¹⁹ Βρυξέλλες, 20.12.2006: COM(2006) 817 τελικό. Προσβάσιμο ηλεκτρονικά:

<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2006:0817:FIN:EL:HTML>

¹²⁰ Η Ευρωπόλ -ως κέντρο υποστήριξης επιχειρήσεων επιβολής του νόμου, κόμβος πληροφοριών περί εγκληματικών δραστηριοτήτων και κέντρο εμπειρογνωμοσύνης στον τομέα επιβολής του νόμου- βρίσκεται σε 24ωρη επικοινωνία με τις εθνικές μονάδες Ευρωπόλ που εδρεύουν στα 27 κράτη μέλη της ΕΕ. Η μόνιμη αυτή επικοινωνία και ανταλλαγή δεδομένων σχετικών με το έγκλημα είναι εφικτή χάρη στα εθνικά γραφεία σύνδεσης που φιλοξενούνται στην έδρα της Ευρωπόλ. Πρόκειται για έναν αποτελεσματικό τρόπο διατήρησης της επικοινωνίας και παροχής υποστήριξης σε περίπου 2 εκατομμύρια αξιωματικούς που υπηρετούν σε αρχές επιβολής του νόμου της ΕΕ και, κυρίως, σε κάθε ενδιαφερόμενο ερευνητή, το έργο του οποίου μπορεί να ωφεληθεί από τη συνδρομή της Ευρωπόλ. Αναλυτικά σε: *Ανασκόπηση Ευρωπόλ-Γενική έκθεση πεπραγμένων της Ευρωπόλ*, σ. 55 [Ευρωπαϊκή Αστυνομική Υπηρεσία, 2011-για το διάστημα από 01.01 έως 31.12.2010]:

https://www.europol.europa.eu/sites/default/files/publications/el_europolreview.pdf

¹²¹ Βλ. Στεργιούλη (2010: σ. 26).

¹²² Βλ. Γκμπάντι (2011α: σ. 47).

πολύ δυσχερής τυχόν δικαστικός έλεγχος από τα κράτη μέλη για τη διάπραξη αξιόποινων πράξεων ή άλλων προσβολών, αν λάβουμε υπόψη το καθεστώς των ασυλιών των μελών της Europol.

7.2.2. Eurojust

Η Μονάδα Δικαστικής Συνεργασίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Eurojust) ιδρύθηκε το 2002 με σκοπό¹²³ να προωθεί και να βελτιώνει το συντονισμό των ερευνών και των διώξεων των δικαστικών αρχών των κρατών μελών για την καταπολέμηση σοβαρών μορφών διασυνοριακού και οργανωμένου

¹²³ Για έρευνες και διώξεις που αφορούν δύο ή περισσότερα κράτη μέλη, στόχος της Eurojust είναι να ενισχύει και να βελτιώνει το συντονισμό μεταξύ των εθνικών αρχών, λαμβάνοντας υπόψη κάθε αίτημα που προέρχεται από αρμόδια αρχή κράτους μέλους, καθώς και κάθε πληροφορία προερχόμενη από οποιοδήποτε αρμόδιο φορέα σύμφωνα με τις διατάξεις που έχουν εγκριθεί στο πλαίσιο των Συνθηκών (Ευρωπαϊκό Δικαστικό Δίκτυο, Ευρωπόλ/Europol και OLAF). Ένας άλλος στόχος της Eurojust είναι να προωθεί τη συνεργασία μεταξύ των αρμόδιων αρχών, διευκολύνοντας κυρίως την υλοποίηση της διεθνούς αμοιβαίας δικαστικής συνδρομής και την εκτέλεση του Ευρωπαϊκού Εντάλματος Σύλληψης. Η Eurojust στηρίζει τις αρμόδιες αρχές για την αποτελεσματικότερη διεξαγωγή των σχετικών ερευνών και διώξεων. Στο πλαίσιο αυτό, βοηθά τη διεξαγωγή ερευνών και διώξεων ανάμεσα σ' ένα κράτος μέλος και ένα τρίτο κράτος, ή ανάμεσα σ' ένα κράτος μέλος και την Επιτροπή, σε περίπτωση ποινικών παραβάσεων που διαπράττονται εις βάρος των οικονομικών συμφερόντων της Ευρωπαϊκής Κοινότητας. Η Eurojust ενισχύει την αποτελεσματικότητα των εθνικών ερευνητικών και διωκτικών αρχών για την καταπολέμηση σοβαρών μορφών διασυνοριακού και οργανωμένου εγκλήματος, όπως η τρομοκρατία, η εμπορία ανθρώπων και η σωματεμπορία, το λαθρεμπόριο ναρκωτικών, η απάτη, το ξέπλυμα χρήματος, προκειμένου οι ένοχοι να προσάγονται γρήγορα και αποτελεσματικά στη δικαιοσύνη. Με βάση το άρθρο 5 του Ν. 3663/2008: Η Eurojust ενεργώντας ως συλλογικό όργανο: α) μπορεί να ζητεί αιτιολογημένα από τις ημεδαπές αρμόδιες αρχές να προβούν στις ενέργειες οι οποίες προβλέπονται στην περίπτωση της παραγράφου 1(α) του άρθρου 4 του παρόντος νόμου [άρ. 4 παρ. 1α: Το εθνικό μέλος ενεργώντας για λογαριασμό της EUROJUST: α) μπορεί να ζητεί από τις ημεδαπές αρμόδιες αρχές να εξετάσουν το ενδεχόμενο: αα) να προβούν σε έρευνα ή άσκηση ποινικής δίωξης για συγκεκριμένες πράξεις, ββ) ότι είναι προτιμότερο να προβεί σε έρευνα ή να ασκήσει ποινική δίωξη η αρχή ενός άλλου κράτους μέλους της Ευρωπαϊκής Ένωσης, γγ) να συντονίσουν τη δράση τους με τις αρμόδιες αρχές άλλων κρατών μελών, δδ) να συστήσουν κοινή ομάδα έρευνας και εε) να παρέχουν στην EUROJUST τις ζητούμενες πληροφορίες για την εκτέλεση του έργου της], β) εξασφαλίζει την αμοιβαία ενημέρωση των αρμόδιων αρχών των κρατών μελών σχετικά με τις έρευνες και τις ποινικές διώξεις των οποίων έχει γνώση και οι οποίες έχουν επιπτώσεις στο επίπεδο της Ένωσης ή αφορούν και άλλα κράτη μέλη πέραν των άμεσα εμπλεκόμενων, γ) επικουρεί τις αρχές αυτές, κατόπιν αιτήσεώς τους, προκειμένου να εξασφαλισθεί ο καλύτερος δυνατός συντονισμός στις έρευνες ή στις ποινικές διώξεις και γενικώς παρέχει κάθε υποστήριξη για τη βελτίωση της συνεργασίας μεταξύ των αρμόδιων αρχών των κρατών - μελών, ιδίως βάσει της ανά-λυσης την οποία εκπονεί η Ευρωπόλ, την οποία και συνδράμει, παρέχοντας ιδίως γνώμες βασιζόμενες στην ανάλυση αυτή, δ) συνεργάζεται και διαβουλεύεται με το Ευρωπαϊκό Δικαστικό Δίκτυο, χρησιμοποιεί τη βάση τεκμηρίωσης του Δικτύου και συμβάλλει στη βελτίωσή της, ε) παρέχει υποστήριξη διοικητικής μέριμνας στις περιπτώσεις υπό στοιχεία α' και γ', η οποία περιλαμβάνει ιδίως συνδρομή για τη μετάφραση, τη διερμηνεία και διοργάνωση συντονιστικών συνεδριάσεων.

εγκλήματος. Το έργο της Eurojust¹²⁴ είναι κατά κύριο λόγο επιχειρησιακό και αφορά στην επίλυση προβλημάτων σε σοβαρές υποθέσεις διασυνοριακού εγκλήματος¹²⁵. Συνεργάζεται¹²⁶, επίσης, με το Ευρωπαϊκό Δικαστικό Δίκτυο¹²⁷, την Europol και την OLAF¹²⁸. Μία κρίσιμη πτυχή των αρμοδιοτήτων της

¹²⁴ Η Eurojust ιδρύθηκε με την Απόφαση 2002/187/ΔΕΥ του Συμβουλίου, όπως τροποποιήθηκε από την Απόφαση 2009/426/ΔΕΥ του Συμβουλίου, της 16ης Δεκεμβρίου 2008. Το έργο της Eurojust είναι η βελτίωση της αποδοτικότητας των εθνικών δικαστικών και διωκτικών αρχών κατά την αντιμετώπιση του σοβαρού διασυνοριακού και οργανωμένου εγκλήματος και η γρήγορη και αποτελεσματική παραπομπή των εγκληματιών στη δικαιοσύνη. Η Eurojust εκτελεί τα καθήκοντά της είτε μέσω των εθνικών μελών της είτε ως συλλογικό όργανο. Τα μέλη της είναι καταρχήν εισαγγελικοί και δικαστικοί λειτουργοί. Έχει το δικαίωμα να ζητά από τις αρμόδιες εθνικές αρχές να προβούν σε έρευνα ή δίωξη για συγκεκριμένες πράξεις, να κρίνει ότι είναι ίσως προτιμότερο να προβεί μία εξ αυτών στη διεξαγωγή της σχετικής έρευνας ή δίωξης, να αναλαμβάνει το συντονισμό των αρμόδιων αρχών, να συγκροτεί κοινή ομάδα έρευνας, και να της παρέχει κάθε πληροφορία απαραίτητη για την εκτέλεση των καθηκόντων της. Συνδράμει μεταξύ άλλων και στην εκτέλεση του ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης. Η Eurojust, ακόμη, εξασφαλίζει την ανταλλαγή πληροφοριών μεταξύ των αρμόδιων αρχών, τις οποίες συνδράμει με την παροχή του «καλύτερου δυνατού συντονισμού και συνεργασίας». Η ιστοσελίδα της:

<http://eurojust.europa.eu/Pages/home.aspx>

¹²⁵ Κατά το 2011, η Eurojust ανταποκρίθηκε σε αιτήματα βοήθειας των Κρατών-Μελών σε 1441 εγγεγραμμένες υποθέσεις. Τα δύο τρίτα των αιτημάτων αφορούσαν «εγκλήματα προτεραιότητας για την ΕΕ». Τα υπόλοιπα αφορούσαν σοβαρά εγκλήματα όπως φόνους, βιασμούς και ληστείες. Βλ. Ετήσια Έκθεση 2011 της Eurojust, (σ. 13), διαθέσιμο ηλεκτρονικά:

<http://eurojust.europa.eu/doclibrary/corporate/eurojust%20Annual%20Reports/Annual%20Report%202011/Annual-Report-2011-EL.pdf>

¹²⁶ Το έργο της Eurojust βασίζεται στις στενές σχέσεις με τους εταίρους της. Οι εταίροι αυτοί είναι τόσο οι εθνικές αρχές και τα όργανα της ΕΕ, όπως το Ευρωπαϊκό Δικαστικό Δίκτυο, η Ευρωπαϊκή Αστυνομική Υπηρεσία (Europol), η Ευρωπαϊκή Υπηρεσία Καταπολέμησης της Απάτης (OLAF - σε υποθέσεις ποινικών αδικημάτων όπου θίγονται τα οικονομικά συμφέροντα της Ευρωπαϊκής Ένωσης), ο Ευρωπαϊκός Οργανισμός για τη Διαχείριση της Επιχειρησιακής Συνεργασίας στα Εξωτερικά Σύνορα των κρατών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Frontex), το Κέντρο Διαχείρισης Κρίσεων της ΕΕ (Sitcen), η Ευρωπαϊκή Αστυνομική Ακαδημία (CEPOL) και το Ευρωπαϊκό Δίκτυο Δικαστικής Εκπαίδευσης (EJTN), όσο και κάθε άλλο όργανο το οποίο είναι αρμόδιο βάσει των διατάξεων που έχουν εγκριθεί στο πλαίσιο των Συνθηκών.

¹²⁷ Το Ευρωπαϊκό Δικαστικό Δίκτυο (ΕΔΔ) για ποινικές υποθέσεις συστήθηκε το 1997. Σκοπός του είναι η βελτίωση της δικαστικής συνεργασίας μεταξύ των κρατών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης σε νομικό και πρακτικό επίπεδο, με τελικό στόχο την καταπολέμηση των σοβαρών μορφών εγκληματικότητας, όπως είναι το οργανωμένο έγκλημα, η δωροδοκία, η διακίνηση ναρκωτικών ή η τρομοκρατία. Η ιστοσελίδα του ΕΔΔ: <http://www.ejn-crimjust.europa.eu/ejn/>

¹²⁸ Η OLAF (Ευρωπαϊκή Υπηρεσία Καταπολέμησης της Απάτης), που συστήθηκε το 1999 (αρχή λειτουργίας: 01.06.1999), δεν είναι «μυστική» ή αστυνομική υπηρεσία, αλλά το νόμιμο μέσο διοικητικής έρευνας που διαθέτει η ΕΕ, μέσω της Κομισιόν(Επιτροπής), για να διασφαλίσει, με εσωτερικές κι εξωτερικές έρευνες, τα ενωσιακά οικονομικά συμφέροντα από τις προσβολές των κυκλωμάτων οργανωμένου εγκλήματος και απάτης, συνεργαζόμενη στενά με τις εθνικές δικαστικές και διοικητικές αρχές. Βλ. Χατζηπαζαρή Κ. (2010: σ. 149-155) Διοικητική και δικαστική συνεργασία μεταξύ της Ευρωπαϊκής Υπηρεσίας Καταπολέμησης της Απάτης OLAF και των εθνικών αρχών, στο: (2010, σ. 149-155, συλλογ.) *Σύγχρονες εξελίξεις του ευρωπαϊκού οικονομικού ποινικού δικαίου*. Για το προβληματικό (δικαιοκρατικά ελλειμματικό) κανονιστικό πλαίσιο των εξωτερικών και εσωτερικών ερευνών και την έλλειψη, επίσης, δικαστικού ελέγχου των σχετικών κατασταλτικών ερευνών της OLAF που προκαλεί σύγχυση και ανασφάλεια δικαίου, δες αναλυτικά Τσόλκα Ό. (2010: σ. 77-96) Ενωσιακοί θεσμοί εξιχνίασης της «ευρωπαϊκής»: Παρόν και μέλλον, στο: Από την άλλη πλευρά, η OLAF συμμετέχει μαζί με την Eurojust στις Κοινές Ομάδες Έρευνας, βάσει του υπογραφέντος μεταξύ

αφορά την επίλυση συγκρούσεων δικαιοδοσίας σε ποινικές υποθέσεις: κατά το άρθρο 85 παρ. 1γ της ΣΛΕΕ η Eurojust έχει αποφασιστική αρμοδιότητα που ξεπερνά την απλή εισήγηση στα κράτη μέλη για κίνηση ποινικών διώξεων, κάτι που κρίνεται προβληματικό με βάση τις αρχές του κράτους δικαίου, καθώς δεν μπορεί να χαρακτηριστεί δικαστικό όργανο (όπως είναι σαφές με βάση το διαφορετικό status των μελών της). Αφετέρου, δεν προβλέπεται στη Συνθήκη οποιαδήποτε πρόβλεψη για το δικαστικό έλεγχο των παραπάνω αποφάσεων επίλυσης συγκρούσεων δικαιοδοσίας, οι οποίες αναπόφευκτα συνδέονται με ζωτικά συμφέροντα όσων προσώπων διώκονται ποινικά (και χρήζουν έτσι προστασίας)¹²⁹.

7.3. Ευρωπαϊκή Εισαγγελική Αρχή

Ειδικότερα, στο πλαίσιο της ΕΕ ο ποινικός έλεγχος και η ποινική καταστολή διευρύνονται με την ίδρυση ευρωπαϊκών θεσμών καταπολέμησης της εγκληματικότητας, όπως είναι η υπό δημιουργία Ευρωπαϊκή Εισαγγελική Αρχή (ΕΕΑ) που εισήχθη με τη Συνθήκη της Λισαβόνας (άρ. 86 ΣΛΕΕ) σκοπώντας στη διακρατική διενέργεια ερευνών σε σχέση με μορφές

των δύο υπηρεσιών Μνημονίου Συνεργασίας στις 14.04.2003, με θεματική αυτών τα αδικήματα απάτης, διαφθοράς ή κάθε άλλου ποινικού αδικήματος που επιδρά στα οικονομικά συμφέροντα της ΕΕ. Βλ. σχετικά, Πατσαβέλλας Λ. (2010: 222-223), Κοινές Ομάδες Έρευνας: Ένα νέο εργαλείο για την αντιμετώπιση του οργανωμένου εγκλήματος στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Τέλος, ο Νίκος Μπιτζιλέκης, από την πλευρά του, βλέπει τον κοινοτικό προϋπολογισμό διττά, όχι μόνο ως προς την οικονομική αλλά και την πολιτική σημασία του, καθώς η προστασία των οικονομικών συμφερόντων, ευρύτερα, της ΕΕ, συνιστά σημαντικό μέσο της πολιτικής ολοκλήρωσής της. Η κοινοτική απάτη, ή «ευρωπαϊκή απάτη», κατά την επίκριση από μεγάλη μερίδα Ελλήνων θεωρητικών του Ν. 2803/2000 (μεταφορά της Σύμβασης ΡΙΦ στην ελληνική έννομη τάξη, με εμμονή κι εδώ του έλληνα νομοθέτη σε υπερβολικά μεγέθη ποινών κατά την άσκηση της αντεγκληματικής πολιτικής του), στρέφεται εναντίον του κοινοτικού προϋπολογισμού, ο οποίος όμως πρέπει να ιδωθεί ως ένα μέσο περιουσιακής φύσης με ιδιαίτερο πολιτικοκοινωνικό ρόλο για την ίδια την υπόσταση και τη λειτουργία της ΕΕ, καθώς συντριπτικό ποσοστό (95%) από τις δαπάνες του αφορά επιδοτήσεις, που συντελούν ακριβώς στην εύρυθμη πολιτική λειτουργία και συνεργασία των κρατών μελών. Επομένως, ο κοινοτικός προϋπολογισμός είναι το ίδιο το μέσο της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης και κρίνεται αναγκαία η υιοθέτηση από τα κράτη μέλη μίας ενιαίας και ειδικής ρύθμισης για την ευρωπαϊκή, με πρόδηλη ενδοσυστηματική συνέπεια ως προς την ποινική αντιμετώπιση κάθε κατάχρησης και προσβολής σε βάρος του κοινοτικού προϋπολογισμού. Για έναν συμβολικό, επιπλέον λόγο: γιατί έτσι θα προβληθεί «η πολιτική και κοινωνική ιδιαιτερότητα και αυτοτέλεια ενός εγκληματικού χώρου, όπου εμπλέκονται η διαφθορά και ο παρασιτισμός του πολιτικού μας συστήματος με την απληστία της σημερινής καταναλωτικής κοινωνίας που συνήθισε, βοηθούμενη κι από το σύστημα των κοινοτικών επιδοτήσεων, να δαπανά περισσότερα από όσα παράγει» (σ. 136). Αναλυτικά: Μπιτζιλέκης, Ν. (2010: σ. 119-137) Η ποινική προστασία των οικονομικών συμφερόντων της ΕΕ σε ευρωπαϊκό και εθνικό επίπεδο.

¹²⁹ Βλ. Γκμπάντι (2011α: σ. 46-47).

προσβολής των οικονομικών συμφερόντων της ΕΕ· η ΕΕΑ θα ασκεί τις διώξεις, θα συντονίζει την προδικασία και θα παραπέμπει τις υποθέσεις σε δίκη στα επιμέρους κράτη μέλη. Όπως θα δούμε, ιδιαιτέρως κρίσιμη δικαιοπολιτικά καθίσταται η πρόβλεψη για την ΕΕΑ, με την οποία αυξάνεται το δημοκρατικό έλλειμμα παρά τις επιμέρους θετικές αλλαγές που επισημάναμε ότι επέφερε στο προστατευτικό των θεμελιωδών ελευθεριών ευρωπαϊκό οικοδόμημα η Συνθήκη της Λισαβόνας.

Στην περίπτωση, λοιπόν, της Ευρωπαϊκής Εισαγγελικής Αρχής φαίνεται να δίνεται προβάδισμα στην ασφάλεια έναντι θεμελιωδών ελευθεριών των πολιτών και να αυξάνει το δημοκρατικό έλλειμμα της ΕΕ, καθώς η ΕΕΑ ρυθμίζεται με Κανονισμό κατά την ειδική νομοθετική διαδικασία και με έγκριση μόνο της απόφασης του Συμβουλίου από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, αν και οι σχετικές ρυθμίσεις αποτελούν βασικά στοιχεία μιας διακρατικά αναπτυσσόμενης πλέον ποινικής δίκης και έχουν τεράστια σημασία για τα δικαιώματα του κατηγορούμενου· ενώ παραμένει, από την άλλη μεριά, προβληματικό το συγκεκριμένο έννομο αγαθό των ευρωπαϊκών οικονομικών συμφερόντων¹³⁰. Το άρθρο 86 της ΣΛΕΕ ως πρωτογενές ενωσιακό δίκαιο κρίνεται, αναλυτικότερα, δικαιοκρατικά διάτρητο¹³¹ σε τρία σημεία. Αφενός, όσον αφορά την έλλειψη προσδιορισμού -με τα μέσα του παράγωγου μάλιστα ενωσιακού δικαίου- σχετικά με το είδος των αξιόποινων πράξεων, το καθεστώς και τις αρμοδιότητες της Αρχής, καθώς και την πρόβλεψη για παράκαμψη της προβλεπόμενης ομοφωνίας του Συμβουλίου κατά την ειδική νομοθετική διαδικασία θέσπισης των σχετικών Κανονισμών. Η δυνατότητα για ενισχυμένη συνεργασία των πρόθυμων (εξαρχής ή

¹³⁰ Η περιουσία της ΕΕ δεν ανήκει στα γνήσια ευρωπαϊκά έννομα αγαθά, αντίθετα τέτοια είναι τα πολιτικά αγαθά της ΕΕ, εκείνα δηλαδή τα αγαθά με τα οποία η ΕΕ εμφανίζεται ως φορέας εξουσίας, ή με άλλα λόγια όλα τα όργανα που χρησιμοποιεί για να διαμορφώσει και να πραγματοποιήσει την κυριαρχική της βούληση, στο μέτρο που για αυτά η ΕΕ έχει ένα ίδιο και αυτοτελές συμφέρον αναγνωρισμένο από τα κράτη μέλη· τέτοια γνήσια αγαθά είναι έτσι η πολιτική υπόσταση της ΕΕ, οι σχέσεις δηλαδή των κεντρικών πολιτικών της οργάνων, όπως και η ελεύθερη λειτουργία αυτών και του δικαιοδοτικού της μηχανισμού, καθώς και η λειτουργία του διοικητικού της μηχανισμού που πραγματώνει την άμεση επαφή της με τους πολίτες. Πβ. Μ.Κ. Γκμπάντι (2010b: 54), Οικονομικά συμφέροντα ΕΕ και κρατών μελών... στο: ΕΣΔΛ, *Ποινικό Δίκαιο σήμερα. Μέσο προστασίας ή μέτρο ελευθερίας*; Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

¹³¹ Βλ. Τσόλκα, Ό. ό.π. (2010: σ. 92-96). Επίσης, Γκμπάντι ό.π. (2010b: 54-67).

μελλοντικά) για την ενεργοποίηση της ΕΕΑ κρατών θυμίζει την αντίστοιχη εξέλιξη του «χώρου Schengen»¹³² (και τον διαρκή κίνδυνο από την πληθώρα πολιτικών επιτήρησης που έτσι προάγονται, σε βάρος των θεμελιωδών ελευθεριών και των αρχών του κράτους δικαίου). Δεύτερο διάτρητο στοιχείο στη νομοτεχνική κατάστρωση του άρθρου 86 (στην παρ. 2) είναι η πρόβλεψη ότι με Κανονισμό θα οριστεί μόνον η έννοια των (πληττόμενων) οικονομικών συμφερόντων της Ένωσης¹³³, προάγοντας έτσι τη γενικότερα υπηρετούμενη στόχευση για παραπέρα διεύρυνση του αξιοποιήσιμου όσον αφορά οικονομικά συμφέροντα της ΕΕ (που θα απλώνεται στο χώρο της απάτης και από αμέλεια,

¹³² Αποσκοπώντας στην παροχή ενός υψηλού επιπέδου ασφάλειας σε ένα χώρο ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης τα κράτη μέλη ανέλαβαν κοινή δράση στον τομέα της αστυνομικής και δικαστικής συνεργασίας (άρθρο 29 ΣΕΕ). Το ευρύτερο ευρωπαϊκό κεκτημένο στον εν λόγω τομέα καταγράφεται καταρχάς στις συμφωνίες Σένγκεν που ενσωματώθηκαν στο ενωσιακό δίκαιο με τη συνθήκη του Άμστερνταμ, το 1997. Στο Σένγκεν χρησιμοποιήθηκε πρώτη φορά η δυνατότητα καταχώρησης υπόπτων (ρύθμιση που, παρότι κατακρίθηκε, παρέμεινε και μάλιστα εμπλουτίστηκε στη συνθήκη του Prüm που υπεγράφη στις 27 Μαΐου 2005 και η οποία απαιτεί από τα συμβαλλόμενα κράτη-με την Ελλάδα να επιθυμεί μελλοντικά την προσχώρησή της- τη συλλογή, αποθήκευση και την on line πρόσβαση των άλλων συμβαλλομένων κρατών σε «δεδομένα ευρετηρίου», προκειμένου να προληφθούν αξιόποινες πράξεις και να διατηρηθεί η δημόσια τάξη και ασφάλεια για σημαντικά γεγονότα με διασυνοριακή σημασία). Στο κεκτημένο αυτό προστέθηκαν, με σκοπό την ασφάλεια κυρίως του Ευρωπαίου πολίτη, η συνθήκη για την ίδρυση της Europol, η Απόφαση για την ίδρυση της Eurojust, καθώς και διάφορες ρυθμίσεις με τις οποίες δημιουργήθηκαν πολλαπλές βάσεις δεδομένων (το σύστημα πληροφοριών SIS του Σένγκεν, του VIS για τις θεωρήσεις, του Eurodac για τα δακτυλικά αποτυπώματα, της Europol), όπως και η προαναφερόμενη συνθήκη του Prüm. Καθώς ορθά παρατηρείται, ωστόσο, στο ευρωπαϊκό περιβάλλον όπου προτάσσεται διαρκώς η ασφάλεια και διευκολύνονται θεσμοί περιοριστικοί των θεμελιωδών ελευθεριών, «εφόσον υπάρξει βάση δεδομένων ο πειρασμός εισαγωγής διαρκώς νέων δεδομένων θα είναι δεδομένος» (Παπαγιάννης, σ. 53). Η εκμετάλλευση, δε, του φόβου μεγάλης μερίδας των πολιτών που -ιδίως μετά την έξαρση της τρομοκρατίας και του εντεινόμενου και διαχεόμενου ποινικού κοινωνικού ελέγχου- αναζητούν ολοένα την ασφάλεια από τον κρατικό μηχανισμό απεμπολώντας ατομικές τους ελευθερίες, οδηγεί στη λήψη προωθημένων μέτρων σε βάρος του έννομου αγαθού της ελευθερίας και των ατομικών δικαιωμάτων. Ο κίνδυνος με την επέκταση τέτοιων πολιτικών επιτήρησης (λ.χ. βιντεοεπιτήρηση δημόσιων χώρων, ευχερής και διευρυνόμενη αποθήκευση τηλεπικοινωνιακών δεδομένων των πολιτών), καθίσταται ορατός, όχι μακριά από την περιγραφή δυστοπιών όπως η γλαφυρή απεικόνιση του Μεγάλου Αδελφού στο «1984» του Όργουελ, μέσα από την παλέτα ολοκληρωτικών καθεστώτων που μας προσφέρει η Ιστορία. Βλ. τις διεξοδικές αναλύσεις των Παπαγιάννη Δονάτου (2010) Από το Schengen στο Prüm, στο: Φουντεδάκη κ.ά. (επιμ.) *Ελευθερίες – Δικαιώματα και Ασφάλεια στην ΕΕ*, καθώς και Γκμπάντι Μ. (2010α) *Μοντέλα επιτήρησης στο κράτος ασφάλειας και στη δίκαιη ποινική δίκη*, Αθήνα. Επίσης: Πανούσης Γ. (2012) Το δίλημμα του επιτηρούμενου και οι Μικροί Αδελφοί στο: Συλλογικό έργο, *Το δίκαιο στην ψηφιακή εποχή Προστασία Προσωπικότητας - Σύγχρονες Μορφές Εγκλήματος - Ηλεκτρονικό Επιχειρείν (3ο Πανελλήνιο Συνέδριο)*, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

¹³³ Αφήνοντας έωλα και τα εξής ερωτήματα: «Θα συνδέεται ο εν λόγω ορισμός με τη Σύμβαση PIF και τα πρωτόκολλά της ή θα διευρύνεται και σε άλλα ενωσιακά οικονομικά συμφέροντα; Σε περίπτωση διεθνικών εγκλημάτων, ποια ποινική διάταξη ποιας έννομης τάξης θα λαμβάνεται υπόψη για τη δίωξη ενός προσώπου και την παραπομπή του στο ακροατήριο;» Βλ. Τσόλκα, Ό. (2010: σ. 95).

καθώς και στην ποινική ευθύνη των νομικών προσώπων¹³⁴), με την αναγνώριση καταρχήν αυτών ως (αμφισβητήσιμου στη θεωρία) γνήσιου ευρωπαϊκού έννομου αγαθού¹³⁵. Και στην περίπτωση, όμως, που ευρέως αναγνωριστεί η ταυτότητα των οικονομικών συμφερόντων της ΕΕ ως εννόμου αγαθού¹³⁶, δεν δικαιολογείται προβάδισμα στην ποινική του προστασία σε σχέση με τα έννομα αγαθά της ιδιοκτησίας και ιδίως της περιουσίας ενός φυσικού ή νομικού προσώπου (καθώς οι ιδιώτες δεν διαθέτουν το διοικητικό μηχανισμό προστασίας των οικονομικών τους συμφερόντων που διαθέτουν τα επιμέρους κράτη ή η ΕΕ)¹³⁷. Ένα τρίτο πρόβλημα τίθεται με την πρόβλεψη, στην τρίτη παράγραφο του άρθρου 86 ΣΛΕΕ, για την έκδοση μέσω Κανονισμών δικονομικών κανόνων που θα διέπουν το παραδεκτό των αποδείξεων. Εδώ φαίνεται να προκρίνεται η αμοιβαία παραδοχή των αποδεικτικών μέσων μεταξύ των κρατών μελών, με την ενεργοποίηση της αρχής της αμοιβαίας αναγνώρισης δικαστικών αποφάσεων που (όπως θα δούμε παρακάτω) ρητά αναγνωρίζεται στην ΕΕ ως θεμέλιο της δικαστικής συνεργασίας σε ποινικές υποθέσεις. Τίθεται λοιπόν θέμα τήρησης των (υπό το ευρωπαϊκό/ενωσιακό σύστημα προστασίας) θεμελιωδών δικαιωμάτων στη συγκεκριμένη εφαρμογή της παραπάνω αρχής, καθώς έτσι δημιουργείται μία διττή «νομοθεσία» εντός της ΕΕ: Το αμοιβαίως παραδεκτό των αποδείξεων αποτελεί αντικείμενο νομοθέτησης τόσο για τους σκοπούς της δικαστικής συνεργασίας σε ποινικές υποθέσεις που έχουν διασυνοριακή ή διεθνική διάσταση, μέσω Οδηγιών (άρ. 82 παρ. 2 ΣΛΕΕ), όσο

¹³⁴ Βλ. Γκμπάντι (2010b: σ. 52-76) Οικονομικά συμφέροντα ΕΕ και κρατών μελών... στο: ΕΣΔΛ, *Ποινικό Δίκαιο σήμερα. Μέσο προστασίας ή μέτρο ελευθερίας*;

¹³⁵ Το άρθρο 86 ΣΛΕΕ σαφώς διευρύνει το δημοκρατικό έλλειμμα στη διαδικασία θέσπισης των Κανονισμών που θα αφορούν το πώς θα ασκηθούν τα καθήκοντα της ΕΕΑ αλλά και τους δικονομικούς κανόνες σε σχέση με τη δράση της. Κρίσιμο ζήτημα αναδεικνύεται έτσι η προστασία των δικαιωμάτων των υπόπτων και κατηγορουμένων σε όλο το φάσμα της προδικασίας, για το οποίο αρμόδιο θα είναι η ΕΕΑ. Βλ. Γκμπάντι (2011a: σ. 49).

¹³⁶ Η πρόταξη της ασφάλειας εν προκειμένω δεν δικαιολογείται καθώς τα ευρωπαϊκά οικονομικά συμφέροντα (ως έννομο αγαθό) υπολείπονται σοβαρά άλλων σημαντικών αγαθών των ευρωπαίων πολιτών αλλά και προστατεύονται επαρκώς από το ισχύον καθεστώς (π.χ. όσον αφορά την κοινοτική απάτη, τη Σύμβαση ΡΙΦ και τα πρωτόκολλά της). Για τις συνταγματικά προβληματικές, ιδίως με βάση την αρχή της αναλογικότητας, επιλογές του έλληνα νομοθέτη στον κυρωτικό της Σύμβασης ΡΙΦ Ν. 2803/2000, δες Γκμπάντι, (2010: σ. 67-76).

¹³⁷ Βλ. Γκμπάντι, ό.π. (2010b: σ. 55).

και για τους σκοπούς της αποτελεσματικής δίωξης εκ μέρους της ΕΕΑ, μέσω Κανονισμών¹³⁸!

7.4. Δημοκρατικό έλλειμμα στο σύστημα δικαστικής συνεργασίας -σύννοψη

Η πρόταξη της ασφάλειας έναντι θεμελιωδών ελευθεριών των πολιτών σημαδεύει την ποινική παρέμβαση της ΕΕ διαχρονικά¹³⁹ και μέλημα των δικαστικών αρχών πρέπει να είναι η εξασφάλιση επαρκώς βασικών προϋποθέσεων για μια δικαιοκρατούμενη ποινική δίκη. Κρίσιμο πάντως αναδεικνύεται εδώ το πώς θα αντιμετωπιστούν τα ελλείμματα δικαστικού ελέγχου των οργάνων της Ένωσης, όπως τα προαναφερόμενα, ώστε να θεραπευθούν τα κενά επαρκούς προστασίας των θιγόμενων από τη δράση αυτών των οργάνων (και περισσότερο από όλα της κυοφορούμενης Ευρωπαϊκής Εισαγγελικής Αρχής) πολιτών, ώστε να αρθεί η διαπιστωμένη σήμερα συρρίκνωση της δημοκρατικής αρχής και του κράτους δικαίου από την έλλειψη ρύθμισης των σχετικών ελεγκτικών μηχανισμών. Οι ως σήμερα προσπάθειες κρίνονται ανεπαρκείς, με βάση τις προβλέψεις του άρθρου 257 ΣΛΕΕ, για τη δυνατή ίδρυση ενός ειδικευμένου ποινικού δικαστηρίου υπαγόμενου στο ΔΕΕ [Δικαστήριο της ΕΕ], και των άρθρων 85 παρ. 1 εδ. τελ. και 88 παρ. 1 εδ. τελ. ΣΛΕΕ, για την τωρινή δυνατότητα ελέγχου της δράσης της Eurojust και της Europol από το ευρωπαϊκό και τα εθνικά κοινοβούλια. Ειδικά με τη δημιουργία της ΕΕΑ ανοίγει μία κρίσιμη διαβούλευση στο πλαίσιο της ενωσιακής νομοθετικής διαδικασίας όσον αφορά το μέλλον της απονομής της ποινικής δικαιοσύνης στο πεδίο της καταστολής της οικονομικής εγκληματικότητας σε βάρος των οικονομικών συμφερόντων της ΕΕ. Από τη στιγμή που τα οικονομικά συμφέροντα της ΕΕ (ακόμη κι αν οριστούν ως γνήσιο ευρωπαϊκό έννομο αγαθό) μπορούν να προστατευτούν αποτελεσματικά στο επίπεδο του δικαίου των κρατών μελών με την προσφυγή σε υπάρχοντες ευρωπαϊκούς μηχανισμούς (όπως η παρέμβαση της Eurojust για την κίνηση και το συντονισμό των διώξεων, αλλά και με ενεργοποίηση

¹³⁸ Βλ. Τσόλκα (2010: σ. 95).

¹³⁹ Βλ. Γκμπάντι (2010b: 52-76) Οικονομικά συμφέροντα ΕΕ και κρατών μελών..., ό.π.

των εργαλείων που εφαρμόζουν την αρχή της αμοιβαίας αναγνώρισης στο πεδίο των ποινικών αποφάσεων και διαταγών) δεν δικαιολογείται η επαυξημένη ποινική προστασία τους (ιδίως με τον ως τώρα σχεδιασμό για τη λειτουργία της ΕΕΑ).

8. Η αρχή της αμοιβαίας αναγνώρισης στο «ευρωπαϊκό ποινικό δίκαιο»

Σχετικά με την αρχή της αμοιβαίας αναγνώρισης¹⁴⁰, το θεμέλιο της ΕΕ, στην οποία στηρίζεται και η αρχή *ne bis in idem* (ρυθμιζόμενη στο άρ. 54 της Σύμβασης Εφαρμογής της Συμφωνίας του Σένγκεν και δεσμευτικά πλέον στο άρθρο 50 ΧΘΔΕΕ), παρατηρούμε ότι ανάλογα με το αντικείμενο αναφοράς της, δηλαδή τι αναγνωρίζεται, μπορεί να έχει θετικά ή αρνητικά αποτελέσματα. Αυτό που έχει πάντως σημασία να τονιστεί είναι η επίδραση που ήδη έχει αναπτύξει στην πράξη η αρχή της αμοιβαίας αναγνώρισης σε θεμελιώδεις δικονομικές αρχές, με χαρακτηριστικό παράδειγμα τα προβλήματα που έχουν ανακύψει στο πλαίσιο λειτουργίας του ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης, όπου η δικαστική αρχή που το εκδίδει, όταν το πρόσωπο βρίσκεται ή κατοικεί σε άλλο κράτος μέλος, δεν μπορεί να εκτιμήσει με όρους αναλογικότητας την αναμενόμενη εξασφαλιστική αξία της εκτέλεσής του σε συνδυασμό με τις συγκεκριμένες βλάβες ή τους κινδύνους για το θιγόμενο πρόσωπο, αφού η συγκεκριμένη δικαστική αρχή δεν έχει καμία επαφή με τις πραγματικές συνθήκες που αφορούν το θιγόμενο πρόσωπο. Έτσι γεννιέται αυθαίρετη κρίση και μάλιστα για πρόσωπα που θεωρούνται αθώα. Αυτή η αποδυνάμωση του κατηγορούμενου χρειάζεται να αντιμετωπιστεί δυναμικά με το σεβασμό του τεκμηρίου αθωότητας και της αρχής της δίκαιης δίκης (και του κράτους δικαίου). Επίσης, παρατηρούμε εμπειρικά ότι η αρχή της αμοιβαίας αναγνώρισης λειτουργεί καταρχήν ενισχυτικά προς την καταστολή και όχι στην κατεύθυνση της στήριξης των δικαιωμάτων του πολίτη, μια και είναι περιορισμένες οι σχετικές ευρωπαϊκές ρυθμίσεις. Σε σχέση με τις παρεμβάσεις της ΕΕ στο πεδίο του ποινικού δικονομικού δικαίου (όπου πρωτοστατούν οι περιορισμοί της ελευθερίας των πολιτών) και τη

¹⁴⁰ Πβ. Γκμπάντι (2011α: 34-45), *Ευρωπαϊκό Ποινικό Δίκαιο και Συνθήκη της Λισσαβώνας*

συναφή αμοιβαία αναγνώριση δημιουργεί προβλήματα ιδίως στην προσέγγιση των εθνικών νομοθετικών και κανονιστικών διατάξεων σε θέματα ποινικής δικονομίας που εξυπηρετεί κυρίαρχα την αποτελεσματικότητα της ίδιας της αμοιβαίας αναγνώρισης. Κατά τη Συνθήκη της Λισαβόνας η αμοιβαία αναγνώριση όλων των δικαστικών αποφάσεων και διαταγών μπορεί να λειτουργεί και ανεξάρτητα από την ύπαρξη εναρμονισμένων δικονομικών κανόνων στα κράτη μέλη, με τον κίνδυνο να καθιερωθούν στα κράτη μέλη «ανοικτά» ποινικοδικονομικά συστήματα που «εμπλουτίζονται» έμμεσα και πολλές φορές απρόβλεπτα με στοιχεία από άλλες έννομες τάξεις, έτσι ώστε να διαπιστώνονται ρήγματα σοβαρά στην εσωτερική συνοχή τους – με απώτερο κίνδυνο την παραμόρφωση των εθνικών δικαίων αλλά και την ευχερέστερη προσβολή των δικαιωμάτων των προσώπων, εξυπηρετώντας μονάχα την απλουστευμένη με την αμοιβαία αναγνώριση των δικαστικών αποφάσεων καταστολή. Κρίνεται ως εκ τούτου αναγκαία αφενός μια προσεγμένη προσέγγιση των εθνικών δικονομικών κανόνων αλλά κυρίως η τήρηση των θεμελιωδών δικαιωμάτων και των αρχών του ποινικού δικονομικού δικαίου (όπως το τεκμήριο αθωότητας, η ισότητα των όπλων, η αρχή της δίκαιης δίκης και η αρχή της αναλογικότητας) ως κομμάτι του ευρωπαϊκού νομικού πολιτισμού. Στην κατεύθυνση αυτή θα συνέβαλλε σημαντικά η διασύνδεση του ΔΕΕ με το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ) ώστε το ενωσιακό δικαστήριο να ελέγχεται για τυχόν παραβιάσεις των θεμελιωδών δικαιωμάτων από ένα δικαστικό όργανο που βρίσκεται εκτός του ελεγχόμενου συστήματος εξουσίας.

8.1. Ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης –Το πρώτο μεγάλο νομοθετικό βήμα αμοιβαίας αναγνώρισης

Το Ευρωπαϊκό Ένταλμα Σύλληψης¹⁴¹ (ΕΕΣ) είναι το πρώτο νομοθέτημα ενός πλήρους νομοθετικού προγράμματος¹⁴² αμοιβαίας αναγνώρισης με 24 μέτρα

¹⁴¹ Πβ. Καρανικόλα, Σ. (2012: 21 επ.), *Η Επίδραση του Ευρωπαϊκού Ποινικού Δικαίου στην Ελληνική Ποινική Έννομη Τάξη*. Γκμπάντι (2011α), *Ευρωπαϊκό Ποινικό Δίκαιο και Συνθήκη της Λισαβόνας*. Απόφαση-πλαίσιο 2002/584/ΔΕΥ του Συμβουλίου, Απόφαση-πλαίσιο 2009/299/ΔΕΥ και εφαρμοστικός από 9.9.2004 ο Ν. 3251/2004.

(από τα διάφορα νομοθετήματα που έχουν ως τώρα προκύψει σχετικά, η Ελλάδα ενσωμάτωσε και έθεσε σε εφαρμογή μόνο αυτή την Απόφαση-Πλαίσιο, αναθεωρημένη, για το ΕΕΣ) που υλοποίησε αυτή τη νέα κεντρική αρχή της δικαστικής συνεργασίας σε ποινικές υποθέσεις, δείγμα και της (όποιας) αμοιβαίας εμπιστοσύνης μεταξύ των κρατών μελών. Το ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης είναι δικαστική απόφαση η οποία εκδίδεται από κράτος μέλος προς το σκοπό της σύλληψης και της παράδοσης από άλλο κράτος μέλος προσώπου που καταζητείται για την άσκηση ποινικής δίωξης ή για την εκτέλεση ποινής ή μέτρου στερητικών της ελευθερίας (άρ. 1 παρ. 1 της Απόφασης πλαίσιο- ΑΠ). Από τα πιο έντονα αμφισβητούμενα στοιχεία¹⁴³ του ΕΕΣ (και τη σχετική νομοθεσία που τη στηρίζει) στην ελληνική νομική θεωρία είναι α) έλλειψη νομικής βάσης (αρμοδιότητας της ΕΕ) για την υιοθέτηση και εφαρμογή μέτρων βασισμένων στην αρχή της αμοιβαίας αναγνώρισης, β) η αντισυνταγματική περιστολή του διττού αξιόποινου και γ) η αντισυνταγματικότητα της παράδοσης ελλήνων πολιτών. Από αυτά το δεύτερο έχει περισσότερο ενδιαφέρον, μια και το πρώτο ζήτημα αντικρούεται εύκολα στη βάση των αυξημένης τυπικής ισχύος ρυθμίσεων των ιδρυτικών συνθηκών που εισήγαγαν το ΕΕΣ ως μέσο για την ενίσχυση της δικαστικής συνεργασίας σε ποινικά ζητήματα με την κατάργηση της έκδοσης μεταξύ των κρατών μελών και την εισαγωγή ενός νέου, απλοποιημένου συστήματος παράδοσης, ενώ όσον αφορά το τρίτο δεν διαπιστώνεται αντισυνταγματική εφαρμογή βάσει των άρθρων 5 παρ. 2, 5 παρ. 4 του Συντάγματος (Σ), καθώς το άρ. 5 παρ. 2 Σ. σχετίζεται με τη δράση υπέρ της ελευθερίας και το πολιτικό έγκλημα (και σχετική υπόθεση δεν έχει ακόμη ανακύψει στα ελληνικά δικαστήρια) ενώ το άρ. 5 παρ. 4 Σ. με τον ξεχωριστό θεσμό της απέλασης ημεδαπών, αλλά ούτε η επικαλούμενη γενικότερη ελληνική νομική παράδοση που υπόκειται ιεραρχικά ως κατώτερη πηγή δικαίου στις

http://europa.eu/legislation_summaries/justice_freedom_security/judicial_cooperation_in_criminal_matters/l33167_el.htm

¹⁴² Πρόγραμμα μέτρων για την εφαρμογή της αρχής της αμοιβαίας αναγνώρισης των ποινικών αποφάσεων (2001/C 12/02):

<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32001Y0115%2802%29:EL:NOT>

¹⁴³ Πβ Καρανικόλας, Σ. (2012: 96 επ.).

θεμελιώδεις ιδρυτικές συνθήκες της ΕΕ (άρ. 28 παρ. 1 Σ.) Οι ενστάσεις για το διττό αξιόποινο αφορούν το άρθρο 7 παρ. 1 του Σ. (αρχή της νομιμότητας), που μπορεί να παραβιαστεί μόνο όταν το ΕΕΣ εκδόθηκε για αδίκημα που δεν περιγράφεται σε κάποιο νόμο του κράτους έκδοσης, η κατάργηση επομένως αφορά αδικήματα διαπραχθέντα ολικά ή εν μέρει εκτός της ελληνικής επικράτειας. Άλλη ένσταση σχετίζεται με τον κατάλογο των προβλεπόμενων στην απόφαση πλαίσιο αδικημάτων. Η ΑΠ καταργεί το διττό αξιόποινο¹⁴⁴ για 32 κατηγορίες εγκλημάτων. Πρόβλημα αποτέλεσε η ευρεία ή ασαφής περιγραφή αδικημάτων, με ανεπαρκείς ορισμούς που εγείρουν θέμα νομιμότητας (άρ. 7 Σ.). Το αξιόποινο της πράξης του εκζητούμενου μπορεί να ελεγχθεί μόνο *in abstracto* (αρκεί η γενική περιγραφή της πράξης στην ποινική νομοθεσία) και όχι *in concreto* (ώστε να νοείται η πράξη για την οποία εκδόθηκε ΕΕΣ με τα ίδια στοιχεία τόσο στο κράτος έκδοσης όσο και στο κράτος εκτέλεσης), επομένως ο ποινικός χαρακτηρισμός της πράξης για την οποία έχει εκδοθεί ένα ΕΕΣ ανήκει στην αποκλειστική δικαιοδοσία του κράτους έκδοσης. Το κυριότερο όμως πρόβλημα εντοπίζεται στα δικαιώματα του εκζητούμενου και ο ελληνικός νόμος (3251/2004) για το ΕΕΣ εγείρει ζητήματα συμμόρφωσης με το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη (άρ. 6 ΕΣΔΑ) με την ασφυκτική προθεσμία 24 ωρών που προβλέπει για την έφεση στον Άρειο Πάγο από τον συλληφθέντα. Ο ελληνικός νόμος και η νομολογιακή εφαρμογή του μαρτυρούν τη στενή σχέση ευρωπαϊκού και ελληνικού δικαίου. Το ζήτημα της απόλυτης προστασίας των ανθρώπινων δικαιωμάτων, στενά συνδεδεμένο με την ελληνική εθνική κυριαρχία, κατέχει κεντρικό ρόλο στην εξέλιξη της εφαρμογής του ευρωπαϊκού ποινικού δικαίου στην Ελλάδα. Με αυτή τη λογική το όριο στην εφαρμογή τόσο της αρχής της αμοιβαίας αναγνώρισης όσο και κάθε άλλης νομικής πράξης και αρχής ποινικού χαρακτήρα θα είναι οι συνοδευτικές εγγυήσεις για αποτελεσματική προστασία των ανθρώπινων δικαιωμάτων. Από το γενικότερο πνεύμα της ΑΠ για το ΕΕΣ προκύπτει ότι η κάθε δικαστική αρχή (του κράτους έκδοσης και

¹⁴⁴ Ο όρος «διττό αξιόποινο» σημαίνει ότι κανένας δεν εκδίδεται για πράξεις που δεν είναι αξιόποινες τόσο στο κράτος έκδοσης όσο και στο κράτος εκτέλεσης του ΕΕΣ. Πβ. Καρανικόλα, Σ. (2012: 24).

του κράτους εκτέλεσης) επιφορτίζεται με τον έλεγχο συμμόρφωσης του ΕΕΣ με το άρθρο 6 ΣΕΕ, εξετάζοντας έτσι την ίδια τη νομιμότητα του ΕΕΣ κι όχι την εκτέλεσή του. Ερευνάται λοιπόν η συμβατότητα του ΕΕΣ με τα άρ. 5 και 7 της ΕΣΔΑ. Γίνεται δεκτό δικαίωμα προσφυγής του συλληφθέντος βάσει του άρ. 5 παρ. 4 ΕΣΔΑ. Επίσης ερευνάται η συμβατότητα του ΕΕΣ με τα άρ. 3 και 6 της ΕΣΔΑ. Χαρακτηριστικό παράδειγμα με καταδίκη για εξευτελιστική μεταχείριση (άρ. 3) κατά τις συνθήκες φυλάκισης κρατούμενου είναι η υπόθεση *Peers* κατά Ελλάδας (2001), ενώ άλλα αφορούν τη μεταχείριση συλληφθέντος από τα όργανα επιβολής του νόμου ή από μη κρατικά όργανα (υποθέσεις *Price* κατά Η.Β. του 2001, No. 28524 και υπόθεση *Ahmed* κατά Αυστρίας του 1996, No. 33394, αντίστοιχα), την παράδοση του εκζητούμενου που μπορεί να επιφέρει επιδείνωση της υγείας του (υπόθεση *B.B.* κατά Γαλλίας του 1998) ή την επιβολή ισόβιας κάθειρξης χωρίς τη δυνατότητα υπό όρους απόλυσης (υπόθεση *Einhorn* κατά Γαλλίας του 2001, No. 71555). Σε όλα τα κράτη μέλη έχουν παρατηρηθεί από ενωσιακά όργανα (εκθέσεις του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου για τα ΑΔ) αλλά και διεθνείς οργανώσεις παραβιάσεις του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη (άρ. 6 ΕΣΔΑ), με εξαίρεση τη Δανία¹⁴⁵. Στην κατεύθυνση πάντως της διασφάλισης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων κινείται η πρόσφατη Οδηγία 2012/13/ΕΕ (22.5.2012) σχετικά με το δικαίωμα ενημέρωσης στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών. Σύμφωνα με την Οδηγία, κάθε πρόσωπο που συλλαμβάνεται ή κατά του οποίου εκκρεμεί ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης σε οποιοδήποτε κράτος-μέλος της Ε.Ε. πρέπει να λαμβάνει έγγραφο δικαιωμάτων (*Letter of Rights*) στο οποίο θα αναγράφονται τα βασικά του δικαιώματα στο πλαίσιο της ποινικής διαδικασίας¹⁴⁶.

9. Η αρχή της εναρμόνισης του ουσιαστικού ποινικού δικαίου στην ΕΕ

¹⁴⁵ Καρανικόλας, Σ. (2012: 39-40).

¹⁴⁶ Η ενημέρωση αυτή πρέπει να παρέχεται από τις αστυνομικές και εισαγγελικές αρχές μετά τη σύλληψη, ενώ το έγγραφο δικαιωμάτων πρέπει να γράφεται σε απλή, καθημερινή γλώσσα και θα μεταφράζεται στον ύποπτο, αν αυτό είναι απαραίτητο. Οι αρχές θα οφείλουν να παράσχουν στον ύποπτο το έγγραφο δικαιωμάτων, είτε αυτός το ζητήσει είτε όχι. Παραπομπή: <http://www.lawnet.gr/news/europaaki-odigia-gia-to-dikaioma-enimerosis-ton-katigoroumenon-26659.html>

Με την κατάργηση του τρίτου πυλώνα από τη Συνθήκη της Λισαβόνας και την «κοινοτικοποίηση» του ποινικού δικαίου της ΕΕ έχουν δρομολογηθεί αλλαγές στο σχετικό θεσμικό οικοδόμημα στην κατεύθυνση κατευνασμού των ανησυχιών και φόβων για το περίφημο «δημοκρατικό έλλειμμα» των δομών της ΕΕ. Με δεδομένο ότι το ποινικό δίκαιο είναι ο πλέον επώδυνος μηχανισμός κοινωνικού ελέγχου που διαθέτουν τα κράτη, τονώθηκε ο ρόλος του Κοινοβουλίου (με τη συναπόφαση με το Συμβούλιο), δόθηκε πλήρης αρμοδιότητα στο Δικαστήριο της ΕΕ για τη διαδικασία επί παραβάσεων σε ποινικές υποθέσεις και έκδοσης προδικαστικών αποφάσεων (έτσι ώστε τα εθνικά δικαστήρια και το ΔΕΕ να εξετάζουν ανεπιφύλακτα τη σχέση μεταξύ του ευρωπαϊκού και του εθνικού ποινικού δικαίου ανταλλάσσοντας απόψεις και για την επίδραση στα εθνικά συντάγματα από την εφαρμογή των αρχών της Ένωσης), ενώ εισάγεται ένα νέο σύστημα θέσπισης ποινικών κανόνων: στο νέο χώρο «Δικαιοσύνης, Ασφάλειας και Ελευθερίας» θα χρησιμοποιούνται οι Κανονισμοί, οι Οδηγίες, οι Αποφάσεις-Πλαίσιο, οι Συστάσεις και οι Γνώμες, έτσι ώστε οι αρχές του κοινοτικού/ενωσιακού δικαίου να εφαρμόζονται πλέον στους τομείς που ανήκαν στον τρίτο πυλώνα.

Ως προς την εναρμόνιση λοιπόν, η Συνθήκη της Λισαβόνας επεκτείνει την ποινική αρμοδιότητα με την εισαγωγή ελάχιστων κανόνων για τον ορισμό των ποινικών αδικημάτων και των κυρώσεων στους τομείς της ιδιαίτερα σοβαρής εγκληματικότητας με διασυννοριακή διάσταση (άρ. 83 παρ.1 ΣΛΕΕ), όπως η τρομοκρατία, η εμπορία ανθρώπων και η γενετήσια εκμετάλλευση γυναικών και παιδιών, η παράνομη εμπορία ναρκωτικών και όπλων, το ξέπλυμα χρήματος, η διαφθορά, η παραχάραξη μέσων πληρωμής, η εγκληματικότητα στο χώρο της πληροφορικής και το οργανωμένο έγκλημα (κατάλογος που μπορεί να διευρύνεται «ανάλογα με την εξέλιξη της εγκληματικότητας» με ομόφωνη απόφαση του Συμβουλίου και την έγκριση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, κατ' άρθρο 83 παρ. 1 ΣΛΕΕ). Χαρακτηριστική είναι η ευρύτητα και η αοριστία της συγκεκριμένης διάταξης

όσον αφορά τα πεδία της ιδιαίτερα σοβαρής εγκληματικότητας (παρ. 1) όσο και η εμμονή στην *αποτελεσματικότητα* των εναρμονισμένων πολιτικών (παρ. 2), επιλογές που προσκρούουν στις αρχές της δοτής αρμοδιότητας και της επικουρικότητας (άρθρα 4 και 5 ΣΕΕ, και άρ. 69 ΣΛΕΕ, αντίστοιχα), καθώς και στην αρχή της χρήσης του ποινικού δικαίου ως έσχατου μέσου (*ultima ratio*), κατά την οποία «το ποινικό δικαιο πρέπει να χρησιμοποιείται όταν υπάρχει ένα είδος κατάστασης ανάγκης, όταν κάτι πρέπει να γίνει και μια κοινωνία δε βρίσκει άλλη λύση, όταν κράτος και κοινωνία δεν ξέρουν πώς αλλιώς να βοηθηθούν»¹⁴⁷. Κατά την Καϊάφα- Γκμπάντι, ιδιαίτερα ανησυχητική είναι η διάταξη του άρθρου 83 παρ. 2 ΣΛΕΕ όχι μόνο επειδή διευρύνει σημαντικά την ποινική αρμοδιότητα της ΕΕ αλλά κυρίως γιατί η αναγνώριση της αρμοδιότητάς της -για εναρμόνιση ποινικών κανόνων με στόχο την εξασφάλιση της *αποτελεσματικής* εφαρμογής μιας οποιασδήποτε πολιτικής της ΕΕ για την οποία εφαρμόζονται μέτρα εναρμόνισης- ανταγωνίζεται την **αρχή της χρήσης του ποινικού δικαίου ως *ultima ratio***¹⁴⁸.

Συγκεκριμένα, κατά την παραπάνω αρχή -η οποία συνδέεται με την αρχή της αναλογικότητας, καθώς εκεί όπου δεν υπάρχει άλλη λύση το έσχατο μέσο είναι το αναγκαίο και η αναγκαιότητα του μέσου είναι βασικό στοιχείο της αρχής της αναλογικότητας-, επιβάλλεται η εξάντληση ηπιότερων μέσων τιμώρησης μιας συμπεριφοράς που θα μπορούσαν να αποδώσουν σχετικά αλλά δεν χρησιμοποιήθηκαν, με δεδομένη την ιδιαίτερη κοινωνικοηθική απαξία και το στιγματιστικό χαρακτήρα των ποινικών κυρώσεων. Έτσι, στο πεδίο της εγκληματικότητας με διασυννοριακή διάσταση (άρ. 83 παρ. 1 ΣΛΕΕ) δεν αρκεί η αναφορά για ελάχιστους κανόνες της ΕΕ σε τομείς ιδιαιτέρως σοβαρής εγκληματικότητας, με χαρακτηριστικά παραδείγματα την απόφαση πλαίσιο (ΑΠ) 2008/919/ΔΕΥ (τροποποιητική της ΑΠ 2002/475/ΔΕΥ¹⁴⁹) για

¹⁴⁷ Βλ. Γκμπάντι, Μ. (2011α:29 επ., 75 επ.), *Ευρωπαϊκό Ποινικό Δίκαιο και Συνθήκη της Λισσαβώνας*.

¹⁴⁸ Πβ. Γκμπάντι, Μ. (2011α: 29 επ., 79 επ.), ό.π.

¹⁴⁹ Πβ. Καρανικόλας, Σ. (2012: 152 επ.) Τα ανθρώπινα δικαιώματα συνδέονται με την τρομοκρατία τόσο ως προς τα θύματα όσο και ως προς τους δράστες. Και αν για τα πρώτα έχουν ληφθεί αρκετά προστατευτικά μέτρα, ιδίως μετά την κήρυξη ενός «παγκόσμιου πολέμου κατά της τρομοκρατίας»

την καταπολέμηση της τρομοκρατίας και την απόφαση πλαίσιο 2003/568/ΔΕΥ για την καταπολέμηση της δωροδοκίας στον ιδιωτικό τομέα. Η ΑΠ 2008/919/ΔΕΥ επέλεξε μία εξαιρετικά διευρυμένη ποινικοποίηση που καταλαμβάνει και τη «στρατολόγηση» και «εκπαίδευση» τρομοκρατών μέσω του διαδικτύου (αντί ενός καλύτερου ελέγχου αυτού και των προσώπων που διατηρούν ιστοσελίδες), οδηγώντας τα κράτη μέλη στην υιοθέτηση ενός προ-προληπτικού ποινικού δικαίου, με την ποινικοποίηση συμπεριφορών σχετιζόμενες με το εγκληματικό φρόνημα¹⁵⁰. Αυτή η προώθηση του αξιοποιούν (όπου δεν τεκμαίρεται επαρκώς υπαρκτός κίνδυνος για συμφέροντα άξια προστασίας) και η πλήρης αποσύνδεσή του από κάθε αντικειμενική, ακόμη και αφηρημένη, διακινδύνευση ενός εννόμου αγαθού παραβιάζει την αρχή του ΠΔ ως *ultima ratio* όσο και την (ευρωπαϊκή) αρχή της αναλογικότητας. Η ΑΠ 2003/568/ΔΕΥ, από την άλλη, παραγνωρίστηκαν από το νομοθέτη άλλα ηπιότερα μέσα για την καταπολέμηση της διαφθοράς (δωροδοκίας στον ιδιωτικό τομέα), όπως π.χ. η αναγνώριση απαιτήσεων αποζημίωσης κατά το αστικό δίκαιο, η θέσπιση μέτρων συμμόρφωσης στις εργασιακές σχέσεις, λ.χ. με την αρχή των τεσσάρων οφθαλμών ή την τακτική εναλλαγή προσωπικού που απασχολείται σε τμήματα προμηθειών.

μετά τις επιθέσεις στους Δίδυμους Πύργους (9/11), οι ανησυχίες παραμένουν για την προστασία των όσων καταλέγονται στα πλούσια αντιτρομοκρατικά νομοθετήματα: προβλήματα ανακύπτουν, έτσι, με ασαφείς, αόριστους και υποκειμενικούς ορισμούς, αντικείμενους στο άρθρο 7 ΕΣΔΑ, αλλά και όσον αφορά την έλλειψη ουσιαστικού δικαστικού ελέγχου (απαιτείται ενεργότερος ρόλος του ΔΕΕ για την εξασφάλιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στο πλαίσιο κάθε αντιτρομοκρατικής πολιτικής). Όσον αφορά τον Ν. 3251/2004, κυρωτικό της από 13.6.2002 ΑΠ κατά της τρομοκρατίας, επικρίθηκε από τη μια για άκοπη εν πολλοίς αντιγραφή της ΑΠ, για το άρθρο 187^A ΠΚ και την επέκταση των ειδικών ανακριτικών μεθόδων ως μία ένδειξη κατεύθυνσης προς το «ποινικό δίκαιο του εχθρού», για αοριστία και ασάφεια των ορισμών, παραβίαση της αρχής της αναλογικότητας, ποινικοποίηση του φρονήματος και ασυμβατότητα με το σύστημα του Ποινικού Κώδικα και το Σύνταγμα. Βλ. Καρανικόλας, 2012, σ. 199 επ.

¹⁵⁰ Το ζήτημα της απαραίτητης σύνδεσης του φρονήματος με την πράξη συνυφάνεται με την αρχή της ενοχής (η οποία ακριβώς ορίζεται ως το έμπρακτα -με άδικη πράξη- εκδηλωμένο αντικοινωνικό φρόνημα). Βλ. αναλυτικά σε Παρασκευόπουλο Ν. (1987) *Φρόνημα και καταλογισμός στο ποινικό δίκαιο*. Επίσης, του ίδιου (2008: 220-221), *Τα θεμέλια του ποινικού δικαίου* (Γενικό μέρος: Το έγκλημα): Ο «εσωτερικός εχθρός» παλιότερα, ο φορέας του «επικίνδυνου προφίλ» ή φρονήματος σήμερα, ερεθίζουν τα ανακλαστικά του ποινικού ελέγχου. Οι φιλελεύθερες αρχές του κράτους δικαίου αποκλείουν την άμεση καταστολή του φρονήματος, αν αυτό δεν εκδηλωθεί με μία εξατομικευμένη άδικη πράξη. Αποκλείεται επομένως η καταστολή της σκέψης (*cogitationis poenam nemo patitur*) ή του πάγιου τρόπου συμπεριφοράς που δεν μετουσιώνεται πάντως σε άδικη πράξη ή πράξεις.

Το ποινικό δίκαιο στις δημοκρατικές κοινωνίες δεν μπορεί να είναι απλώς ένα εργαλείο αποτελεσματικής εφαρμογής μιας οποιασδήποτε πολιτικής, και για αυτό αντίθετη με την αρχή της *ultima ratio* είναι και η πρόβλεψη, όπως είδαμε, του άρθρου 83 παρ. 2 ΣΛΕΕ. Πρώτιστος στόχος είναι η προστασία θεμελιωδών συμφερόντων, και μόνο σε εξαιρετικές καταστάσεις, όπου παρατηρείται εμπειρικά προσβολή τους σε σημαντικό βαθμό κοινωνικής βλαπτικότητας, μπορεί η προσέγγιση των ποινικών κανόνων των κρατών μελών (83 παρ. 2 ΣΛΕΕ) να νοηθεί ως αναγκαία. Χαρακτηριστικό εδώ παράδειγμα αστοχίας είναι η Οδηγία 2008/99/ΕΚ για την προστασία του περιβάλλοντος μέσω του ποινικού δικαίου, που επιβάλλει με τις μη διακρίνουσες επιλογές της την ποινικοποίηση ακόμη και ενός διοικητικού αδικού, ενώ εξίσου αποτελεσματικές θα ήταν οι διοικητικές κυρώσεις για την εξασφάλιση της περιβαλλοντικής πολιτικής της ΕΕ.

Τέλος, η ίδια αρχή παραβιάζεται και στους τομείς όπου θεωρείται ότι η ΕΕ αποκτά αρμοδιότητα ακόμη και αυτοτελούς θέσπισης ποινικών κανόνων, όπως για παράδειγμα για την καταπολέμηση της απάτης σε βάρος των οικονομικών συμφερόντων της (άρθρο 325 παρ. 4 ΣΛΕΕ). Η εξασφάλιση της ισοδύναμης προστασίας αυτών των συμφερόντων στα επιμέρους κράτη μέλη πρέπει να έχει αποτύχει πρώτιστα με άλλα ηπιότερα μέσα στην πράξη, αν δεν κρίνεται και ορθότερο να μη γίνεται καν χρήση της αυτοτελούς θέσπισης ποινών από την ΕΕ όσο διαρκεί (ακόμη και με τη Συνθήκη της Λισαβόνας) το δημοκρατικό έλλειμμα στην ΕΕ (άποψη Γκμπάντι). Όσον αφορά το τελευταίο, μάλιστα, παρατηρούμε ότι περιορίζεται σε ένα βαθμό, με τη συμμετοχή του ευρωκοινοβουλίου στη συνήθη νομοθετική διαδικασία (άρθρα 289 και 294 ΣΛΕΕ), με την οποία θεσπίζονται ελάχιστοι κανόνες που ορίζουν τα αδικήματα και τις ποινές μέσω Οδηγιών, καθώς αναγνωρίζεται η εμπλοκή των εθνικών κοινοβουλίων κατά την επεξεργασία των σχεδίων των ευρωπαϊκών νομοθετικών πράξεων και προσδίδεται –εφαρμοζόμενη στην πράξη– αυξημένη δημοκρατική νομιμοποίηση σε σχέση με την απλή διαδικασία συναπόφασης του ευρωκοινοβουλίου. Ωστόσο, ενόψει της αρχής της πλειοψηφίας που ισχύει πλέον και για τις Οδηγίες ποινικού χαρακτήρα,

ακόμη κι αν ένα κράτος μέλος καταψηφίσει μία Οδηγία, αυτή παράγει δεσμευτικό αποτέλεσμα. Έτσι, η μόνη δυνατότητα απεμπλοκής για ένα κράτος μέλος από μια παρόμοια δέσμευση είναι να κάνει χρήση της ρήτρας επείγουσας αναστολής της ευρωπαϊκής νομοθετικής διαδικασίας, επικαλούμενο ότι το συγκεκριμένο σχέδιο οδηγίας θίγει θεμελιώδεις πτυχές του οικείου συστήματος ποινικής δικαιοσύνης (άρθρο 83 παρ. 3 ΣΛΕΕ). Στις περιπτώσεις αυτές τα κράτη μέλη μπορούν να επικαλεστούν τις θεμελιώδεις αρχές του ποινικού δικαίου (άρθρα 4 παρ. 5, 6 παρ. 3 ΣΕΕ, άρθρα 48, 49 παρ. 1 και 3 ΧΘΔΕΕ, άρθρο 7 παρ. 1 ΕΣΔΑ), που οριοθετούν την άσκηση της αντεγκληματικής πολιτικής από την εκάστοτε εξουσία: το αίτημα της ύπαρξης ενός προσβαλλόμενου έννομου αγαθού (με σημαντική μάλιστα, και εμπειρικά παρατηρούμενη, κοινωνική βλαπτικότητα), η αρχή της νομιμότητας, η αρχή της ενοχής, η αρχή της χρήσης του ΠΔ ως έσχατου μέσου και η αρχή της αναλογικότητας, ελάχιστες κατακτήσεις του διαφωτισμού και του ευρωπαϊκού νομικού πολιτισμού, προς άμεση εφαρμογή στο διογκούμενο περιβάλλον της ευρωπαϊκής ποινικής καταστολής.

10. Οι θεμελιώδεις αρχές της ευρωπαϊκής αντεγκληματικής πολιτικής και η απόφαση-πλαίσιο 2002/475/ΔΕΥ για την αντιμετώπιση της τρομοκρατίας

Στο ενδιαφέρον κείμενο αρχών για την αντεγκληματική πολιτική στην Ευρώπη που υπογράφει, όπως είδαμε πιο πάνω, μια ερευνητική ομάδα από 14 καθηγητές του ποινικού δικαίου 10 κρατών μελών της Ένωσης (European Criminal Policy Initiative), τυποποιούνται οι θεμελιώδεις αρχές, οι οποίες απορρέουν από το ευρωπαϊκό δίκαιο και πρέπει να αποτελούν κατευθυντήριες γραμμές στη χρησιμοποίηση του ποινικού δικαίου στην Ευρώπη, με βάση την αρχή της χρηστής διοίκησης (*good governance*)¹⁵¹. Συνοψίζουμε άλλη μία φορά αυτές τις αρχές, ώστε να τις εφαρμόσουμε στην πράξη στο παρακάτω επίμαχο ευρωπαϊκό νομοθέτημα: το αίτημα της ύπαρξης ενός έννομου συμφέροντος άξιου προστασίας, η αρχή της χρήσης του ποινικού δικαίου ως έσχατου μέσου, η αρχή της ενοχής, η αρχή της

¹⁵¹ European Criminal Policy Initiative (2010: 69-79). Ακολουθούμε τη συλλογιστική τους.

νομιμότητας (που περιλαμβάνει τρεις εκφάνσεις: το αίτημα του «ορισμένου» της ποινικής διάταξης, την απαγόρευση της αναδρομικής εφαρμογής των ποινικών κανόνων και την αρχή της εφαρμογής της ευμενέστερης ποινικής διάταξης, καθώς και το αίτημα της θέσπισης ενός ποινικού νόμου από το Κοινοβούλιο), η αρχή της επικουρικότητας και αυτή της ενδοσυστηματικής συνέπειας.

Ερχόμενοι λοιπόν στην πράξη, η αντιτρομοκρατική νομοθεσία της ΕΕ αποτελεί μία χαρακτηριστική περίπτωση επίτασης ποινικού ελέγχου στον ευρωπαϊκό χώρο. Συγκεκριμένα, η *απόφαση-πλαίσιο 2002/475/ΔΕΥ* (τροποποιημένη από την αντίστοιχη *A-Π 2008/919/ΔΕΥ*) για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας παραβιάζει πολλές από τις παραπάνω θεωρούμενες θεμελιακές αρχές:

α) οδηγεί στην ποινικοποίηση συμπεριφορών, δηλαδή του εγκληματικού φρονήματος¹⁵², τιμώντας τη «στρατολόγηση» και «εκπαίδευση» τρομοκρατών για τρομοκρατικές πράξεις, την απόπειρα και τη συμμετοχή σε αυτή, καθώς και πράξεις που συνέβησαν σε πολύ προγενέστερο στάδιο από την καθαυτή τέλεση τρομοκρατικών πράξεων (πχ. από το διαδικτυακό «εικονικό στρατόπεδο εκπαίδευσης τρομοκρατών»). Με αυτή την προσώθηση του αξιοποίνου και την πλήρη αποσύνδεσή του από κάθε αντικειμενική, ακόμα και αφηρημένη, διακινδύνευση ενός εννόμου αγαθού (που διαμορφώνει το *προ-προληπτικό ποινικό δίκαιο*) παραβιάζεται η ευρωπαϊκή αρχή της αναλογικότητας όπως αυτή απορρέει από την αρχή της χρήσης του ποινικού δικαίου ως έσχάτου μέσου, ενόψει μάλιστα της αρχής της χρηστής διοίκησης η οποία επιτάσσει λελογισμένη χρήση της ιδιαίτερα στιγματιστικής ως προς τα δικαιώματα του πολίτη ποινής ως έσχάτου μέσου κοινωνικού ελέγχου. Η αναλογική αναγκαιότητα και η αιτιολογία απορρέουν και από τις προστατευτικές διατάξεις του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΧΘΔΕΕ).

¹⁵² Παρασκευόπουλος, Ν. (1987), *του ίδιου* (2008: σελ. 218-222), Συμεωνίδου- Καστανίδου Ε. (2011: σ. 469-497).

β) με την ελλιπή διαφοροποίηση του ύψους της επαπειλούμενης ποινής για τρόπους συμπεριφοράς που διακρίνονται από εντελώς διαφορετικό βαθμό επικινδυνότητας παραβιάζει την αρχή της ενοχής, το αίτημα να μη θεσπίζονται δυσανάλογες ποινές· την υποχρέωση, με άλλα λόγια, να παρέχει σε κάθε περίπτωση επαρκή τεκμηρίωση, ότι η επιταγή του ευρωπαϊού νομοθέτη προς τα κράτη-μέλη ως προς την επαπειλούμενη ποινή καθιστά δυνατή μια ανάλογη προς την ενοχή του δράστη (και σύμφωνη με την αρχή της αναλογικότητας) τιμώρηση.

γ) με την υπόδειξη προς τα κράτη-μέλη ότι υποχρεούνται να ποινικοποιήσουν πράξεις τελούμενες με δόλο τέλεσης μιας τρομοκρατικής πράξης επισύροντας βαρύτερη ποινή παραβιάζεται η αρχή της επικουρικότητας: δεν αιτιολογείται (επαρκώς), αναφορικά με την αναγκαιότητα μιας ευρωπαϊκής ρύθμισης, για ποιο λόγο οι εθνικές έννομες τάξεις δεν μπορούν να λύσουν επαρκώς αυτό το ζήτημα στο πλαίσιο της επιμέτρησης της ποινής.

δ) τέλος, παραβιάζεται η αρχή της ενδοσυστηματικής συνέπειας. Κατ' αυτήν, όποτε επιτάσσει ο ευρωπαίος προς τον εθνικό νομοθέτη ρυθμίσεις ποινικού χαρακτήρα, θα πρέπει ο πρώτος να σέβεται τη συνοχή των ποινικών εννόμων τάξεων των κρατών-μελών, οι οποίες αποτελούν και την εθνική ταυτότητα που προστατεύεται κατά το άρθρο 4 παρ. 2 της Συνθήκης για την ΕΕ (*κάθετη συνοχή*). Αυτό σημαίνει ιδίως ότι το ελάχιστο-ανώτατο όριο ποινών που υπαγορεύεται από την Ευρωπαϊκή Ένωση δεν επιτρέπεται να οδηγεί σε, αντικείμενη στην ενδοσυστημική τους συνέπεια, αύξηση των ανώτατων ορίων των επαπειλούμενων ποινών σε εθνικό επίπεδο. Εξάλλου, ο ευρωπαίος νομοθέτης θα πρέπει να λαμβάνει υπόψη του το ήδη υπάρχον πλαίσιο που έχει θεσπίσει με δικές του νομοθετικές πράξεις (*οριζόντια συνοχή*, άρθρο 11 παρ. 3 της Συνθήκης της Λισσαβόνας). Η τήρηση αυτής της αρχής επιτυγχάνεται με την οριοθέτηση των επιταγών του ευρωπαϊού νομοθέτη, με το να αποφύγει υπερβολικές επεμβάσεις στο σύστημα ποινικών κυρώσεων των κρατών-μελών, έτσι ώστε να δίνεται ευρύ περιθώριο διακριτικής ευχέρειας για την τήρηση της αρχής της συνοχής των εθνικών ποινικών συστημάτων, όταν οι επιμέρους

αποφάσεις-πλαίσιο δε θέτουν συγκεκριμένες προϋποθέσεις για το ανώτατο όριο ποινής, δεν απαιτούν δηλαδή τη θέσπιση ελάχιστων-ανώτατων ορίων ποινών, αλλά αρκούνται σε γενικής φύσης προϋποθέσεις όσον αφορά τις ποινικές κυρώσεις (αποτελεσματικές, ανάλογες και αποτρεπτικές ποινές, στις βαριές τουλάχιστον περιπτώσεις ποινών στερητικών της ελευθερίας). Για παράδειγμα, η πρόβλεψη από την απόφαση-πλαίσιο για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας ελάχιστου-ανώτατου ορίου ποινής 15 ετών για ορισμένες τρομοκρατικές πράξεις, προσέκρουσε στην ενδοσυστημική συνέπεια του συστήματος του φινλανδικού ποινικού δικαίου, καθώς στο τελευταίο το ανώτατο όριο ποινής δεν ξεπερνά τα 12 έτη (οδηγώντας τη φινλανδική δικαιοταξία στην ενσωμάτωση του ορίου με ξένα προς το φινλανδικό σύστημα τεχνητή νομοθετική παρέμβαση).

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Όσον αφορά το σύνολο προστατευτικό πλέγμα της δικαιοταξίας στο πεδίο της ποινικής καταστολής, μετά τη Συνθήκη της Λισαβόνας (1.2.2009) παρατηρούμε ότι έχουν μεταβιβαστεί ήδη πολλές και σημαντικές αρμοδιότητες στα κοινοτικά-ενωσιακά όργανα, μερικές από τις οποίες ανήκουν στο σκληρό πυρήνα της κρατικής κυριαρχίας. Αφετέρου, η ενωσιακή νομολογία, που συνιστά προωθητικό μηχανισμό της ευρωπαϊκής ενοποίησης, επιβάλλει εν πολλοίς την αρχή της υπεροχής του ενωσιακού δικαίου και ο κατάλογος θεμελιωδών δικαιωμάτων που έχει διαμορφώσει (με στηρίγματα πρόσθετα και ενσωματωμένα τη ΧΘΔΕΕ και την ΕΣΔΑ) ανταποκρίνεται στο κλασικό αίτημα των φιλελεύθερων δημοκρατιών για (αυτό)περιορισμό της εξουσίας (*checks and balances*). Πηγή των θεμελιωδών δικαιωμάτων για την ΕΕ είναι οι κοινές συνταγματικές παραδόσεις των κρατών-μελών, επομένως έχει ιδιαίτερο νόημα η παραπάνω επίκληση θεμελιωδών αρχών στον ευαίσθητο χώρο της ευρωπαϊκής αντεγκληματικής πολιτικής (πλουτίζοντας με αυτό τον

τρόπο τη δεξαμενή άντλησης δικαιοθετικών θεμελίων για την προστασία των ανθρώπινων δικαιωμάτων σε διεθνές και περιφερειακό επίπεδο).

Το νέο διεθνοποιημένο περιβάλλον μέσα στο οποίο ο πολίτης καλείται να αναπτύξει τη δραστηριότητά του ως πολίτης του κόσμου και η ραγδαία ανάπτυξη των διεθνών και διακρατικών σχέσεων, με τις οξυμένες μάλιστα διαστάσεις από τη γενικευμένη οικονομική κρίση στο πλαίσιο της ΕΕ αλλά και παγκοσμίως, επιβάλλουν ιδιαίτερη προσοχή στο χώρο δράσης του ευρωπαϊκού ποινικού δικαίου, από την άποψη της διασφάλισης των θεμελιωδών δικαιωμάτων των πολιτών και του σεβασμού των θεμελιωδών δημοκρατικών αρχών των ευρωπαϊκών κρατών (με βασικούς πυλώνες στήριξης τα αυξημένης τυπικής ισχύος συμβατικά κείμενα των ιδρυτικών συνθηκών της ΕΕ, τη ΧΘΔΕΕ, την ΕΣΔΑ και τις συναφείς κατοχυρώσεις των ανθρώπινων δικαιωμάτων στα εθνικά συντάγματα και συναφείς διεθνείς συμβάσεις). Η Συνθήκη της Λισαβόνας εισάγει μία νέα ΕΕ ως νομικό πρόσωπο του Διεθνούς Δικαίου, με ενοποιημένες λειτουργίες στον τομέα της Δικαιοσύνης. Ειδικά για το ποινικό δίκαιο, τον πλέον επώδυνο μηχανισμό κοινωνικού ελέγχου, καθίσταται κρίσιμο να αναδειχτούν στην καθημερινή δράση της ΕΕ (όσο και στην κρατική και διεθνική) οι θεμελιώδεις αρχές του ποινικού δικαίου ως όρια μίας φιλελεύθερης και δημοκρατικής αντεγκληματικής πολιτικής, με την ουσιαστικότερη κατοχύρωση στο μέλλον εξειδικευμένα και ρητά και στο πρωτογενές δίκαιο της ΕΕ, ώστε τα προτάγματα του ευρωπαϊκού νομικού πολιτισμού να στηρίξουν μία πολύπλευρη «μηδενική ανοχή απέναντι στις παραβιάσεις των θεμελιωδών δικαιωμάτων». Σε μία Ευρώπη πολλών ταχυτήτων, ο σεβασμός των δικαιωμάτων του ανθρώπου είναι αδιαμφισβήτητο ένα δύσκολο εγχείρημα. Απαιτεί τη δέσμευση κάθε εθνικής δικαιοταξίας στις δημοκρατικές αρχές που στοιχειοθετούν τον ευρωπαϊκό νομικό πολιτισμό, την αगाστή συνεργασία πολλών κρατών, αλλά και την αδιάκοπη καλλιέργεια της δημοκρατίας και της ανεκτικότητας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση βιβλιογραφία

Αλιβιζάτος, Ν.Κ. (2011) *Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία 1800-2010*, εκδ. Πόλις, Αθήνα.

Αναγνωστόπουλος Η. (2008) *Ne bis in idem: Ευρωπαϊκές και διεθνείς όψεις*, Σάκκουλα, Αθήνα.

Αναγνωστόπουλος Η. (2010) «Ne bis in idem στην ΕΕ μετά τη Συνθήκη της Λισαβόνας» στα: *Ποινικά Χρονικά* (2010, 796).

Ανδρουλάκης Ν. (2007³) *Θεμελιώδεις έννοιες της ποινικής δίκης*, εκδ. Π. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα.

Αργυρόπουλος Χρ. (2004) *Η ιστορική εξέλιξη της ΕΣΔΑ στην Ελλάδα, στο: Ένωση Ελλήνων Ποινικολόγων, Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (Πενήντα χρόνια εφαρμογής)*, Αθήνα.

Bauman Z. (2005) *Σπαταλημένες ζωές: Οι απόβλητοι της νεωτερικότητας*, εκδ. Κατάρτι, Αθήνα.

Βαθιώτης, Κ. (2007) *Η αντιμετώπιση του «εχθρού» της έννομης τάξης στο πλαίσιο της σύγχρονης αντεγκληματικής πολιτικής*, στο: Γεωργούλας, Σ. (επιμ.), *Η εγκληματολογία στην Ελλάδα σήμερα: τιμητικός τόμος για τον Στέργιο Αλεξιάδη*, εκδ. ΚΨΜ, Αθήνα.

Βιδάλης Τ. «Νομικός νεοφιλελευθερισμός και το πρόβλημα των πηγών του δικαίου» στο: (επιμ.) Θ. Κ. Παπαχρίστου (1991) *Νεοφιλελευθερισμός- Δίκαιο: Μία κριτική προσέγγιση*, Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή.

Γαλανού Μ. (2010) *Κοινωνικό υπόστρωμα (underclass) και αποκλίνουσα συμπεριφορά: σχέση αμφίδρομης διάδρασης ή αλληλοαποκλεισμού; στο: Εγκληματολογία*, τ. 2 (σ. 109-115).

Γέσιου-Φαλτοή Π. (2009) Ο δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων ως παράγοντας διάπλασης του κοινού ευρωπαϊκού νομικού πολιτισμού στο: *Νομικό Βήμα*, τ. 57.

Γκιζάρη-Ξανθοπούλου Α. (2011: σ. 11-18) Ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ μετά την Συνθήκη της Λισαβόνας, σε: *Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου*, τ.1.

Γκμπάντι- Καϊάφα, Μ. (2011α), *Ευρωπαϊκό Ποινικό Δίκαιο και Συνθήκη της Λισαβόνας*, Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη.

Γκμπάντι-Κ., Μ. (2011b) Μοντέλα επιτήρησης στο κράτος ασφάλειας και δίκαιη ποινική δίκη, στο: (επιμ.) Γκμπάντι, Μ. / Prittwitz, C. *Επιτήρηση και ποινική καταστολή στη σύγχρονη αντεγκληματική πολιτική*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Γκμπάντι Μ. (2010α) *Μοντέλα επιτήρησης στο κράτος ασφάλειας και στη δίκαιη ποινική δίκη*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Γκμπάντι-Κ., Μ. (2010b) Οικονομικά συμφέροντα ΕΕ και κρατών μελών: Προβάδισμα ενωσιακού δικαίου ή εθνικής νομοθεσίας; στο: ΕΣΔΛ, *Ποινικό Δίκαιο σήμερα. Μέσο προστασίας ή μέτρο ελευθερίας*; Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Γκμπάντι-Κ., Μ. (2004) Αναζητώντας κοινοτική αρμοδιότητα για την ποινική καταστολή - Μια κρίσιμη καμπή των εξελίξεων για το Ποινικό Δίκαιο στα πλαίσια της Ευρωπαϊκής Ένωσης, σε: *Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου*, τ.1.

Γκμπάντι-Κ., Μ. (2003) *Το ποινικό δίκαιο στην ΕΕ: Σημαντικές όψεις και προοπτικές εξέλιξης*, εκδ. Σάκκουλα ΑΕ, Αθήνα-Θεσσαλονίκη.

Γκμπάντι-Κ., Μ. (2002) Οι Γενικές Αρχές του Ποινικού Δικαίου στο Καταστατικό του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου - Προς ένα δικαιοκρατούμενο ποινικό δίκαιο των εθνών, στο: *Ποινική Δικαιοσύνη* τ.10.

Γκμπάντι-Κ, Μ. (2001) Ευρωπαϊκή σύγκλιση και ποινικό δίκαιο. Σύγχρονες εξελίξεις σε: *Ποινική Δικαιοσύνη* (τ. 12).

Γκλαβίνης, Π. (2011) Το Μνημόνιο της Ελλάδος στην ευρωπαϊκή, τη διεθνή και την εθνική έννομη τάξη, Σάκκουλας, Αθήνα.

Δημητρίου Σ. (2003) *Μορφές βίας*, εκδ. Σαββάλας, Αθήνα.

Δημόπουλος Χ. (2012) *Εγχειρίδιο εγκληματολογίας*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Δημόπουλος, Χ., Κοσμάτος, Κ. (επιμ., 2010), *Νομοθετικά κείμενα περί τρομοκρατίας*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Δημόπουλος, Χ. (2008) *Εισηγήσεις εγκληματολογίας*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Δικαίος Π. Ελευθέριος, (2012) *Δίκαιο, Οικονομία και Πολιτική στην εποχή των Μνημονίων*, Σάκκουλας, Αθήνα.

Δουζίνας Κ.(2006) *Το τέλος των ανθρωπίνων δικαιωμάτων*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα.

Εθνική Σχολή Δικαστικών Λειτουργών (2010) *Ποινικό Δίκαιο σήμερα. Μέσο προστασίας ή μέτρο ελευθερίας*; Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Ελευθεριάδης Π. (1998) Σύνταγματισμός και Ευρωπαϊκή Κοινότητα, στο: *Ισοπολιτεία*, τόμος II, τ. I.

Ηλιοπούλου- Στράγγα, Τ. (2008: σ. 91-123) Ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης: από τη Νίκαια στη Λισσαβώνα, στο: *Ευρωπαίων Πολιτεία*, τεύχος 1/2008.

Ηλιοπούλου-Στράγγα Τ. (1996) *Ελληνικό Σύνταγματικό Δίκαιο και Ευρωπαϊκή Ενοποίηση. Κριτική θεώρηση των σχέσεων πριν και μετά το Μάαστριχτ*, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή.

Καμτσιδου, Ι. (2011) *Το κοινοβουλευτικό σύστημα: Δημοκρατική αρχή και κυβερνητική ευθύνη*, εκδ. Σαββάλα, Αθήνα.

Καραγιαννίδης, Χ. (2011) *Προς μια συμμετοχική αντεγκληματική πολιτική*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Καρανικόλας Σ. (2012) *Η Επίδραση του Ευρωπαϊκού Ποινικού Δικαίου στην Ελληνική Ποινική Έννομη Τάξη*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Κασιμάτης Γ. (2011) *Οι παράνομες συμβάσεις δανεισμού της Ελλάδας*, Εκδοτικός Οίκος Α. Α. Λιβάνη, Αθήνα.

Κατρούγκαλου Γ. (2006: σ. 655-690) 'Η απόφαση «Βόσπορος» του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και το κοινοτικό δίκαιο', στο: *Δικαιώματα του Ανθρώπου*, τ. 30.

Κατσαρής Ε. (2007), *Το δικαίωμα του πολίτη στην ασφάλεια: Κατά την άσκηση αστυνομίας δημόσιας ασφάλειας (Νέες οπτικές στη σύγχρονη κοινωνία της διακινδύνευσης)*, Σάκκουλα Α.Ε., Αθήνα-Θεσσαλονίκη.

Kinkel, K. (1998) Για ένα αποτελεσματικό Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο, στο: *Υπεράσπιση*, (σελ. 681 επ.).

Κονδύλης, Π. (1998) *Από τον 20ό στον 21ο αιώνα: Τομές στην πλανητική πολιτική περί το 2000*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα.

Κουράκης Ν. (2009) Το μέλλον της εγκληματικότητας και η εγκληματολογία του μέλλοντος υπό τη σκιά της παγκοσμιοποίησης, στο: *Εγκληματολογία*, 2, σσ. 67-73.

Κυριτσάκη Ι. (2011) *Ανθρώπινα δικαιώματα και εξωτερικές σχέσεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, Σάκκουλα.

Κυριτσάκη Ι. (2010) Αρμοδιότητα της Ευρωπαϊκής Ένωσης στο πεδίο της θέσπισης μέτρων ποινικού χαρακτήρα, στο: *Ποινική Δικαιοσύνη*, 4, σσ. 467-476.

Κωνσταντοπούλου Χ. κ.ά. (1999) *Εμείς και οι άλλοι: Αναφορά στις τάσεις και τα σύμβολα*, εκδ. Τυπωθήτω, Αθήνα.

- Λαζαράκος Γ. (1999) Η Ευρωπαϊκή Αστυνομία (Eurapol) και η ανάγκη ελέγχου της, στο: *Ποινική Δικαιοσύνη* (τ. 11).
- Λάζος Γ. (2012) Η αύξηση της εγκληματικότητας στη σύγχρονη Ελλάδα, στο: *Θέσεις* (τ. 120, Ιούλιος-Σεπτέμβριος).
- Λάζος Γ. (2007), *Κριτική εγκληματολογία*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.
- Λίβος Ν. (2007) *Οργανωμένο έγκλημα και ειδικές ανακριτικές πράξεις: Δογματική του οργανωμένου εγκλήματος*, Σάκκουλας Π. Ν., Αθήνα.
- Μαγγανάς Α., Βανδώρος, Δ., Χρυσανθάκης, Χ., Καρατζά, Α. (2011) *Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (Νομολογία και Ερμηνευτικά Σχόλια)*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.
- Μάνεσης Α. (1993) Το Σύνταγμα στο κατώφλι του 21ου αιώνα, στο: *Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών*, τ. 68, Αθήνα.
- Μανιτάκης Α., Παπαδοπούλου Α. (επιμ.) (2003) *Η προοπτική ενός Συντάγματος για την Ευρώπη*, Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη.
- Μανιτάκης, Α. (2004) *Ελληνικό Συνταγματικό Δίκαιο (τ. 1, Θεμελιώδεις έννοιες)*, Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη.
- Μαντζούφας Π. (2006), *Συνταγματική προστασία των δικαιωμάτων στην κοινωνία της διακινδύνευσης (Υγεία, ιδιωτικότητα, περιβάλλον)*, Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη.
- Μανωλεδάκης, Ι. (2011: σ. 1-5), Επιτήρηση και ποινική καταστολή, στο: (επιμ.) Γκμπάντι, Μ. / Prittwitz, C. *Επιτήρηση και ποινική καταστολή στη σύγχρονη αντεγκληματική πολιτική*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.
- Μανωλεδάκης Ι. (1998) *Το έννομο αγαθό ως βασική έννοια του Ποινικού Δικαίου*, Σάκκουλα, Αθήνα- Θεσσαλονίκη.
- Μανωλεδάκης Ι. και Prittwitz C., (1997) *Η ποινική προστασία της ανθρώπινης αξιοπρέπειας*, Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη.

Μανωλεδάκης Ι. (1995) *Διάλογος με τον (ποινικό) νομοθέτη*, Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα.

Μανωλεδάκης Ι. (1999) Προβληματισμοί για τη συγκρότηση ενός ενιαίου ευρωπαϊκού ποινικού δικαστικού χώρου, στο: *Υπεράσπιση* (σ. 1092 επ.).

Μαριάς Ν. (2011) *Το μνημόνιο της χρεοκοπίας και ο άλλος δρόμος*, Εκδοτικός Οίκος Α. Α. Λιβάνη, Αθήνα.

Μαρκαντωνάτου-Σκαλτσά, Α. (2007) *Γενικές αρχές στη νομολογία του ΣτΕ και του ΔΕΚ*, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη.

Μιχόπουλος, Μ. Γ. (2005) *Η απονομή της δικαιοσύνης στην ελληνική συνταγματική ιστορία*, εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα.

Μπαντέκας Η. (1999) Η εθνική δικαιοδοσία για διεθνή εγκλήματα μετά το Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο, στο: *Ποινική Δικαιοσύνη*, τ. 11.

Μπιτζιλέκης, Ν. (2010: σ. 119-137) Η ποινική προστασία των οικονομικών συμφερόντων της ΕΕ σε ευρωπαϊκό και εθνικό επίπεδο, στο: συλλογικό έργο (ΔΣΠ κ.ά.), *Σύγχρονες εξελίξεις του ευρωπαϊκού οικονομικού ποινικού δικαίου*, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Νικολόπουλος Γ. (2008) *Η Ευρωπαϊκή Ένωση ως φορέας αντεγκληματικής πολιτικής*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Πανούσης Γ. (2012) Το δίλημμα του επιτηρούμενου και οι Μικροί Αδελφοί στο: Συλλογικό έργο (επιστημονική διεύθυνση: Ένωση Ελλήνων Νομικών e-ΘΕΜΙΣ), *Το δίκαιο στην ψηφιακή εποχή Προστασία Προσωπικότητας - Σύγχρονες Μορφές Εγκλήματος - Ηλεκτρονικό Επιχειρείν* (3ο Πανελλήνιο Συνέδριο), εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Πανούσης Γ. (2007), *Η Δημοκρατία στα ακραία όριά της*, εκδόσεις Α.Α. Λιβάνη, Αθήνα.

Πανούσης Γ. (2004) Ανασφάλεια - Το «σκιάχτρο» της παγκοσμιοποίησης, στο: *Ποινική Δικαιοσύνη*, τ. 10. σσ. 69-79.

Παπαγιάννης Δ. (2010) Από το Schengen στο Prüm, στο: Φουντεδάκη κ.ά. (επιμ.) *Ελευθερίες – Δικαιώματα και Ασφάλεια στην ΕΕ*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Παπαδαμάκης Α. (2010) Όψεις αποδόμησης της Ποινικής Δικονομίας και τάσεις καθιέρωσης παράπλευρης Δικονομίας, στο: *Ποινική Δικαιοσύνη*, τ. 1, σσ. 80-88.

Παπαδημητρίου Γ. (2005), Το ποινικό φαινόμενο στην Ευρωπαϊκή Ένωση, σε: *Τιμητικός Τόμος για τον Ιωάννη Μανωλεδάκη Ι, Δημοκρατία – Ελευθερία – Ασφάλεια*, Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη.

Παπαδοπούλου Α. (2011) Σκέψεις για το Δήμο και τη Δημοκρατία στην Ευρωπαϊκή Ένωση, σε: Α. Μανιτάκη (επιμ.), *Η Δημοκρατία μεταξύ Ουτοπίας και Πραγματικότητας, Μελέτες χαριστήριες στον Ζήση Παπαδημητρίου*, εκδ. Σαββάλα, Αθήνα.

Παπαδοπούλου Α. (2009) *Εθνικό Σύνταγμα και Κοινοτικό Δίκαιο: το ζήτημα της «υπεροχής»*, εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα.

Παπαδοπούλου Α. (2003) Η συνταγματική οικοδόμηση της Ευρώπης από τη σκοπιά του ελληνικού συντάγματος, στο: Μανιτάκης Α., Παπαδοπούλου Α. (επιμ.) *Η προοπτική ενός Συντάγματος για την Ευρώπη*, Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη.

Παπαθεοδώρου Θ. (2009), *Επιτηρούμενη δημοκρατία: Η ηλεκτρονική παρακολούθηση των πολιτών στην κοινωνία της διακινδύνευσης*, εκδ. Βιβλιόραμα, Αθήνα.

Παπαθεοδώρου Θ. (2007), Κυβερνητική της ασφάλειας και σύγχρονες πολιτικές πρόληψης του εγκλήματος στην Ελλάδα, στο: *Τιμητικός Τόμος για τον Ι. Μανωλεδάκη*, τ. II, Σάκκουλα, Αθήνα.

Παπαθεοδώρου Θ. (2005) *Δημόσια ασφάλεια και αντεγκληματική πολιτική*, 2005, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Παραράς Π. (2011) *Συνταγματικός Πολιτισμός και Δικαιώματα του Ανθρώπου*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή.

Παρασκευόπουλος Ν. (2008) *Τα θεμέλια του ποινικού δικαίου (Γενικό μέρος: Το έγκλημα)*, εκδ. Σάκκουλα ΑΕ, Αθήνα-Θεσσαλονίκη.

Παρασκευόπουλος Ν. (1987) *Φρόνημα και καταλογισμός στο ποινικό δίκαιο*, Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας.

Πατσαβέλλας Α. (2010: 214-224), Κοινές Ομάδες Έρευνας: Ένα νέο εργαλείο για την αντιμετώπιση του οργανωμένου εγκλήματος στην Ευρωπαϊκή Ένωση, στο: συλλογικό έργο (ΔΣΠ κ.ά.), *Σύγχρονες εξελίξεις του ευρωπαϊκού οικονομικού ποινικού δικαίου*, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Πλιάκος, Α. (2012) *Το Δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης: Θεσμικό και ουσιαστικό δίκαιο*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Ράικος, Α. (2011a) *Συνταγματικό δίκαιο: Γενική πολιτειολογία-Εισαγωγή στο συνταγματικό δίκαιο και οργανωτικό μέρος*, τ. 1., Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Ράικος, Α. (2011b) *Συνταγματικό δίκαιο: Θεμελιώδη Δικαιώματα*, τ. 3, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

ΡΙζάβα Φ. (2012) *Οργανωμένο έγκλημα: Θεωρητική προσέγγιση, κατ' άρθρον ερμηνεία και νομολογιακή αντιμετώπιση*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Ροζάκης, Χ. (2004) *Έγκλημα και τιμωρία: Το διεθνές ποινικό δικαστήριο στη νέα παγκόσμια τάξη*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα.

Σιάννου Α. (2011) ΕΣΔΑ και εκπροσώπηση του απόντος κατηγορουμένου, στην : *Πειραϊκή Νομολογία* (3/2011).

Σισιλιάνος, Λ-Α (2010) *Η ανθρώπινη διάσταση του διεθνούς δικαίου*, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.

Στεργιούλης Ε. (2010) *Οι βασικές αλλαγές του νέου πλαισίου εσωτερικής ασφάλειας της Συνθήκης της Λισαβόνας*, στο: *Εγκληματολογία*, τ.1.

Στεργιούλης Ε. (2003) *Η Ευρωπαϊκή Αστυνομική Υπηρεσία-Europol*, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Συλλογικό έργο (ΔΣΠ κ.ά.) (2010) *Σύγχρονες εξελίξεις του ευρωπαϊκού οικονομικού ποινικού δικαίου*, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Συλλογικό έργο (2005) Ανθόπουλος Χ, Κοντιάδης Ξ, Παπαθεοδώρου Θ. (επιμ.), *Ασφάλεια και δικαιώματα στην κοινωνία της διακινδύνευσης*, εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα.

Συμεωνίδου- Καστανίδου Ε. (2011) Η «βίαιη ριζοσπαστικοποίηση» στο στόχαστρο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, στο: Α. Μανιτάκη (επιμ.), *Η Δημοκρατία μεταξύ Ουτοπίας και Πραγματικότητας, Μελέτες χαριστήριες στον Ζήση Παπαδημητρίου*, εκδ. Σαββάλα, Αθήνα.

Συμεωνίδου-Καστανίδου, Ε. (2007) *Οργανωμένο έγκλημα και τρομοκρατία: Σύγχρονες εξελίξεις στην ευρωπαϊκή και ελληνική έννομη τάξη*, Σάκκουλας, Αθήνα.

Τζέμος Β. (2011: σ.496-506) Δημοκρατικό κράτος δικαίου, δυσχερή οικονομικά δεδομένα και συνταγματική ρήτρα «χρεοφρένου», στο: *Θεωρία και πράξη διοικητικού δικαίου*, τ. 05 (Μάιος).

Τσάτσος Δ. (2010) *Πολιτεία*, εκδ. Γαβριηλίδης, Αθήνα.

Τσάτσος Δ. (2007) *Ευρωπαϊκή συμπολιτεία: Για μια Ευρωπαϊκή Ένωση των κρατών, των λαών, των πολιτών και του ευρωπαϊκού συνταγματικού πολιτισμού*, εκδ. Λιβάνη, Αθήνα.

Τσεβρένης Β. (2012) *Ανθρώπινη αξιοπρέπεια: Η λειτουργική αξιοποίηση της ρυθμιστικής της εμβέλειας στο νομικό συλλογισμό*, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη.

Τσόλκα Ό. (2010) Ενωσιακοί θεσμοί εξιχνίασης της «ευρωπαϊκής»: Παρόν και μέλλον, στο: συλλογικό έργο (ΔΣΠ κ.ά.), *Σύγχρονες εξελίξεις του ευρωπαϊκού οικονομικού ποινικού δικαίου*, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Φουκώ, Μ. (2011) *Επιτήρηση και τιμωρία: η γέννηση της φυλακής*, εκδ. Πλέθρον, Αθήνα.

Φουκώ, Μ. (2010) *Οι μη κανονικοί: Παραδόσεις στο κολέγιο της Γαλλίας (1974-1975)*, εκδ. Εστία, Αθήνα.

Φραγκάκης Ν. (2009) *Σε αναζήτηση μέτρου μεταξύ ελευθερίας και ασφάλειας*, εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα.

Χάμπερμας Γ. (2012) *Για ένα σύνταγμα της Ευρώπης*, Πατάκης, Αθήνα.

Χάμπερμας Γ (2003) *Ο μεταεθνικός αστερισμός*, Πόλις, Αθήνα.

Χατζηπαζαρλής Κ. (2010: σ. 149-155) Διοικητική και δικαστική συνεργασία μεταξύ της Ευρωπαϊκής Υπηρεσία Καταπολέμησης της Απάτης OLAF και των εθνικών αρχών, στο: συλλογικό έργο (ΔΣΠ κ.ά.), *Σύγχρονες εξελίξεις του ευρωπαϊκού οικονομικού ποινικού δικαίου*, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Χριστιανός Β. (2011), *Εισαγωγή στο Δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Χριστιανός Β., Κουσκούνα Μ., Παπαδοπούλου Ρ.Ε., Περάκης Μ. (2011: σ. 1-23) *Το δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης μέσα από τη νομολογία*, Σάκκουλα Α.Ε., Αθήνα-Θεσσαλονίκη.

Χρυσόγονος Κ. (2011) *Η "μεγάλη πορεία" προς την αποθέσμιση: Ο εκφρασηδωρισμός του ελληνικού πολιτικού συστήματος*, εκδ. Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη.

Χρυσόγονος Κ. (2009) *Η ιδιωτική δημοκρατία: Από τις πολιτικές δυναστείες στην κλεπτοκρατία: Μελέτες ελληνικής πολιτειολογίας*, εκδ. Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη.

Χρυσόγονος, Κ. (2006) *Ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Beck, U. (2009) *World at Risk*, Cambridge: Polity Press.

Beck, U. (1995) *Ecological Politics in an Age of Risk*, Cambridge: Polity Press.

Beck, U. (1992) *Risk Society: Towards a New Modernity*, London: Sage.

European Criminal Policy Initiative (2010), Κείμενο Αρχών για μια Ευρωπαϊκή Αντεγκληματική Πολιτική, στο: *Ποινική Δικαιοσύνη*, τ. 1, σσ. 69- 79.

Hassemer W. (2011) Επιτήρηση αντί τιμωρίας, στο: (επιμ.) Γκμπάντι, Μ. / Prittwitz, C. *Επιτήρηση και ποινική καταστολή στη σύγχρονη αντεγκληματική πολιτική*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

Hassemer W. (2007) Η ανάγκη για ασφάλεια και τα Θεμελιώδη Δικαιώματα, στο: *Τιμητικός Τόμος για τον Ι. Μανωλεδάκη*, τ. II, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα.

Ξενόγλωσση βιβλιογραφία

ASIL, (2003) Proceedings of the 97th Annual Meeting, The International Criminal Court: The first year and future prospects, [p. 259-264].

Cassese, A. (2008) *International Criminal Law*, New York: Oxford University Press.

Cassese, A. et al. (2002) *The Rome Statute of the International Criminal Court: a commentary*, New York: OUP.

Cheliotis L. K. And Sappho Xenakis (2010) What's neoliberalism got to do with it? Towards a political economy of punishment in Greece στο: *Criminology and Criminal Justice* 10 (4): 353-373.

Thomas W. I. and Thomas D. S. (1928: 571-572) *The child in America: Behavior problems and programs*. New York: Knopf.

Ηλεκτρονικές πηγές

* Νομοθεσία ΕΕ (Ιδρυτικές Συνθήκες, Πρωτόκολλα, ΧΘΔΕΕ):

<http://eur-lex.europa.eu/JOHtml.do?uri=OJ:C:2010:083:SOM:EL:HTML>

* Ανθρώπινα δικαιώματα (στην ΕΕ και εκτός ΕΕ):

http://europa.eu/legislation_summaries/human_rights/index_el.htm

* L. Weinreb (2006), Αντιδρώντας στην τρομοκρατία- Responding to the Terrorism, στο: περιοδικό *Δίκη*, Ιούλιος- Αύγουστος 2006

<http://www.kostasbeys.gr/articles.php?s=4&mid=1479&mnu=3&id=23587>

* ΕΚΘΕΣΗ ΤΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΠΡΟΣ ΤΟ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΙΟ, ΤΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ, ΤΗΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΤΩΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΩΝ Έκθεση 2011 για την εφαρμογή του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ COM/2012/0169 ->

<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2012:0169:FIN:EL:HTML>

* Νομολογία των δικαστηρίων της Ευρωπαϊκής Ένωσης

https://e-justice.europa.eu/content_eu_case_law-12-el.do

* International Criminal Court (νομοθεσία και βασικά νομικά εργαλεία του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου)

<http://www.icc-cpi.int/Menus/ICC/Legal+Texts+and+Tools/>

* Le patrimoine constitutionnel européen, CDL-STD(1996) 018 La Commission européenne pour la démocratie par le droit [: Commission de Venise]. Montpellier, 22-23 novembre 1996.

<http://www.venice.coe.int/docs/1996/CDL-STD%281996%29018-f.asp>

* *Επίσημη Εφημερίδα αριθ. C 124 της 03/05/2000 σ. 0001 – 0033:*

Ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου του 2001 σχετικά με το Σχέδιο Δράσης του Συμβουλίου «Πρόληψη και Έλεγχος του οργανωμένου εγκλήματος – Στρατηγική της Ε.Ε. για την αρχή της νέας Χιλιετίας»:

<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32000F0503:EL:HTML>

* Ευρωπαϊκό Δικαστικό Δίκτυο (ΕΔΔ) για ποινικές υποθέσεις (συστήθηκε το 1997)

<http://www.ejn-crimjust.europa.eu/ejn/>

* Ετήσια Έκθεση 2011 της Eurojust

<http://eurojust.europa.eu/doclibrary/corporate/eurojust%20Annual%20Reports/Annual%20Report%202011/Annual-Report-2011-EL.pdf>

* Συμβούλιο της Επικρατείας, 668/2012, (Ολομέλεια) Απόφαση σχετικά με τη συνταγματικότητα των ρυθμίσεων του πρώτου «μνημονίου» (πηγή: ΔΣΑ)

<http://www.dsnet.gr/Epikairothta/Nomologia/668.htm>

* COM(2006) 817 τελικό [Βρυξέλλες, 20.12.2006]

Πρόταση για Απόφαση του Συμβουλίου για την ίδρυση Ευρωπαϊκής Αστυνομικής Υπηρεσίας (Ευρωπόλ)

<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2006:0817:FIN:EL:HTML>

* Μονάδα Δικαστικής Συνεργασίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Eurojust)

<http://eurojust.europa.eu/Pages/home.aspx>

<http://eurojust.europa.eu/Pages/languages/el.aspx>

* Πρωτόκολλο (αριθ. 2) σχετικά με την εφαρμογή των αρχών της επικουρικότητας και της αναλογικότητας

<http://eur-lex.europa.eu/JOHtml.do?uri=OJ:C:2010:083:SOM:EL:HTML>

* ΝΟΜΟΣ 3663/2008 - ΦΕΚ 99/Α'/28.5.2008 [Ευρωπαϊκή Μονάδα Δικαστικής Συνεργασίας (EURO-JUST), Κοινές Ομάδες Έρευνας και λοιπές διατάξεις]

http://www.dsnet.gr/Epikairothta/Nomothesia/n3663_08.htm

** Προβληματισμοί σχετικά με το «βραχιολάκι» εντοπισμού κρατουμένων [Καθημερινή, 23.08.2012]

http://portal.kathimerini.gr/4dcgi/_w_articles_kathbreak_1_23/08/2012_457938

** Άνοιξε κι εσύ μια φυλακή! Μπορείς! [Εφ. Το Ποντίκι, τ. 1727, 27 Σεπτεμβρίου 2012]

<http://topontiki.gr/article/42316/Anoikse-ki-esu-mia-fulaki-Mporeis>

** Η Ελληνική Δικαιοσύνη στον Ευρωπαϊκό χάρτη, της Μαρία Καραχάλιου, www.lawnet.gr 25/10/2012

<http://www.lawnet.gr/news/h-elliniki-dikaiousuni-ston-europaako-xarti-27741.html>

Σημ. Η ηλεκτρονική πρόσβαση των ιστοσελίδων έγινε κατά τη διάρκεια του Σεπτεμβρίου-Οκτωβρίου 2012.